

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLILARDA DEVLET ALGISI (15-18.
YÜZYILLAR)

MEHMET KUŞ

2501171060

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN

İstanbul - 2020

ÖZ

OSMANLILARDA DEVLET ALGISI (15. - 18. YÜZYILLAR)

MEHMET KUŞ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 15.-18. yüzyıllar arasında gelişen siyasî macerasıyla birlikte değişen ve şekillenen devlet algısı ele alınmıştır. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin bu hakimiyeti sağlamada kullandığı araçları ve bunun fikrî altyapısını anlamaya çalıştığımız bu metinde, ekonomi, bürokrasi ve dönemin siyasî şartlarıyla birlikte, Osmanlı devlet aygıtının yaslandığı düşünce birikiminin de devlet algısının şekillenmesinde etkili olduğu dile getirilmektedir.

İslamiyet öncesi döneme ait fikrî unsurların, İslamiyet etkisiyle Türk toplumuna giren düşünce unsurlarıyla sentezlendiği bir yönetim algısının Osmanlıların tarihî macerası içinde yeni boyutlar kazandığı anlaşılmaktadır. Devlet algısının içinde yer alan adalet kavramı ve bu kavramın Osmanlı siyasî ve fikrî hayatındaki karşılığı, ele alınan meselelerden olmuştur. Osmanlı hakimiyet anlayışında padişahın konumu, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar padişah kavramına yüklenen anlamın değişimi, çalışmamız içinde yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Padişah, Adalet, Adalet Dairesi, Bürokrasi

ABSTRACT
STATE PERCEPTION OF OTTOMANS
(15. - 18. CENTURIES)
MEHMET KUŞ

In this study, state perception of Ottoman Empire, which was developed and shaped and shaped with its political stance between 15.-18. centuries, has been addressed. In this text, it is aimed to comprehend the tools and ideological ground of governance of Ottoman Empire as a power that governs a wide geography. Beside economy, bureaucracy and political condition of era, body of knowledge that Ottoman Empire has an effective parameter in formation of state perception.

It is possible to state that a governance perception, which synthesise intellectual components of Pre-Islamic era and intellectual components that has been adopted with the influence of Islam, gained new dimensions in Ottoman Empire's historical experience. Justice Notion that exists in state perception and reflection of this notion in Ottoman political and ideological life are some of the issues discussed within the study. Position of padishah in Ottoman sovereignty understanding and transformation of meaning ascribed to padishah Notion from 15. century to 18. centuries have been discussed in the study.

Keywords: State, Padishah, Justice, Circle of Justice, Bureaucracy

ÖNSÖZ

Devlet, hakim olduğu coğrafyanın maddî şartlarını düzenleyen bir organizasyon olmasının yanında topluma kendi zihniyet dünyasında yer açan bir yapılanma olarak karşımıza çıkar.

İnsan topluluklarının tabiatla birlikte kendilerini de dönüştürme sürecinde devlet organizasyonunun önemli bir yeri olmuştur. Bu durum dahi “Devlet” kavramının özel olarak incelenmesine sebep olmuştur. Her milletin tarihinde kendi siyasî tasavvurlarını ifade eden, ideal devlet algısını yansıtan metinler oluşturulmuştur. Bizim siyasî külliyyatımızda da bu konuyu ele alan pek çok metin vardır. Bu metinler, her millet için geçerli olacak bazı genel tanımlamalar ortaya koysa da devrine ait özgü düşünce unsurlarını da barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin 15.-18. yüzyıllar arasında değışen devlet algısını ele aldığımız bu çalışmada, muhtelif siyasetnameler, kronikler, ele alınan devirlere ait çeşitli metinler kullanılarak, Osmanlı devlet algısının tarih içindeki şekillenışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Giriş bölümünde, Osmanlı devlet algısını değışik yönlerden ele alan araştırmacıların görüşleri ortaya konulmuştur. Birinci bölümde kuruluş aşamasından II. Mehmed’e kadar olan süreç ele alınmıştır. Bu devrin zihniyetinin oluşumunda etkili olan İslamiyet öncesi hayat unsurları, fetih politikası, dönemin siyasal şartları ve güç ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. İkinci bölümde, II. Mehmed itibarıyla başlayan imparatorluk düşüncesi bağlamındaki zihniyet değışimi ele alınmıştır. Devlet teşkilatının merkezîleşme eğilimi üzerinde durulmuştur. Bu ana fikir çerçevesinde Osmanlı Devleti’nin I. Ahmed’e kadar geçen dönemi mercek altına alınmıştır. Üçüncü bölümde, I. Ahmed’ten II. Mustafa’ya kadar uzanan dönem konu edilmiştir. Bürokrasinin güçlendiğı, öne çıktığı bir aşamada devlet mekanizmasının yeni görünümü ortaya konulmak istenmiştir. Dördüncü bölümü oluşturan zaman aralığı, III. Ahmed’den I. Abdülhamid’e uzanan dönemdir ki devlet mekanizmasının yerel unsurları da dikkate almak zorunda olduğı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Sonuç bölümü ise, yaptığımız çalışmanın temel görüşlerini ortaya koyan bir bölüm olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN'a ve yol gösterici fikirleriyle bu metnin zenginleşmesini sağlayan Dr. Öğr. Üyesi zgr KOLÇAK'a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen eşim Ebru KUş'a ve Osmanlı edebiyatı ve tarihine dair yaptığımız sohbetlerle ufkumu aan Tansel AKTO'ya ve tezimin bilgisayar ortamında düzenlenmesine yardımcı olan kardeşim Oğuz KUş'a teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Kuş

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
MERKEZİLEŞME ÖNCESİ OSMANLI DEVLET ALGISI.....	14
İKİNCİ BÖLÜM	
PADİŞAH MERKEZLİ DEVLET ALGISI.....	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SARAY BÜROKRASİSİ MERKEZLİ DEVLET ALGISI.....	111
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
OSMANLI DEVLET ALGISINDA YENİ UNSURLAR: İSTANBUL HALKI VE TAŞRA AYANLARI	155
SONUÇ.....	196
KAYNAKÇA.....	201

GİRİŞ

Devlet, geçmişte de günümüzde de tartışılan bir kavram olarak pek çok bilgi dalının ilgi alanına girmiştir. Gücünün kaynakları, tarihsel mirası kullanma tarzı, kurumları, yasaları ve benzeri konular dolayısıyla farklı bilgi dallarının tartışma konusu olmuştur.

Sosyal bilimlerin birçok kolu, devlet kavramını kendi ilgileri çerçevesinde sorgulamış ve değerlendirmiştir. Tarih ilmi de devlet kavramını ve onunla ilgili birçok konuyu kendi metodolojisi çerçevesinde tahlil etmeye çalışmıştır. Devletin geçmişi, gelişimi, ideolojik kaynakları, geçmiş devirlerde iktidarını yaymak için kullandığı araçlar, kurumlar ve argümanlar başta olmak üzere pek çok konu tarihçilerin merakına mazhar olmuştur.

Devlet kavramını, Türklerin tarihi bağlamında ele aldığımızda devre ve coğrafyaya göre şekillenen, var olan tecrübeyi aktaran ve çevre kültürlerin bilgi mirasını kullanmaktan çekinmeyen bir hareketlilik görürüz. Söz konusu durum, Osmanlı tarihi çerçevesinde ele alındığında da devlet mekanizmasının devre uyum sağlama, güncel olma, güçlü olma endişesi içinde şekillendiğini görmekteyiz.

Takriben altı asır var olmuş bir devletin bu kadar uzun süre tarih sahnesinde kalabilmesi, elbette ihtiyaca göre yapılan değişimlere ve bunların başarısına bağlıydı. Bu durum da Osmanlı tarihindeki “Devlet” algısının belli özleri muhafaza etmekle birlikte değişken ve elastik bir yapıya sahip olduğunu bize gösterir.

Bu değişkenlik ve esneklik, tarihçilerin ilgisini çeken bir durum olmuştur. “Devlet” kavramının tarihsel bir mevzu olmasının yanında her dönem güncel bir konu olması, yorumların farklılaşmasına ve bu konuyu ele alırken farklı noktaları ağırlık merkezi olarak tespit etmelerine sebep olmuştur.

Bu durum, aynı konuya bakışta bazen çelişkiler ve boşluklar yaratsa da devlet kavramı çevresinde zengin bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu çalışmalarda; iktisadî yapı, ordu, kurumsal yapı, siyasî konjonktür vs. gibi unsurların birinin veya birkaçının öne çıkarıldığı görülür. Böylece devlet kavramının Osmanlı Devleti özelindeki görünümü ve cepheleri daha somut bir boyut kazanır.

Devlet algısının şekillenmesine etki eden unsurları tek tek veya birlikte değerlendirmek, bize, ilgilendiğimiz dönem çerçevesinde sağlam bir bakış açısı sunar. Ancak böyle önemli ve halen güncel olma özelliğini koruyan bir kavramın incelenmesi, bir yazar olarak tarihçinin hayat anlayışının da devreye girmesine sebep olacaktır. Bu da Osmanlı çağındaki devlet algısının çok değişik bakış açılarıyla yorumlanmasını ve bu konudaki külliyatın zenginleşmesini sağlayacaktır.

Devlet algısı, yöneten-yönetilen ilişkisinin nasıl gerçekleştiğini tespit etmek üzerinden gelişirken bunu oluşturan şartların değerlendirilmesinde tarihçilerin farklı yollar izledikleri görülmektedir. Bazı araştırmacılar, devletin kurumsal yapısının merkeze alındığı bir anlayışı benimserken bir bölümü de iktisadî etkenleri ön plana çıkaran ve “Devlet” kavramını bu etkenler ışında değerlendiren bir yaklaşım içindedirler.

Mesela iktisadî yapının önemini vurgulan Niyazi Berkes, ekonomi ve devlet ilişkisinin altını çizer. Bu ilişkiyi tespit etmek için sorulması gereken soruları belirler. Bunlara verilen cevapların devleti oluşturan güç dengelerini ortaya koyacağını düşünür.

“...Ekonomik faktörler tarihte ekonomik ilişkilere ve topluma ‘güç’ yolu ile hâkim olarak etki yapar. Peki bu ‘güç’ nereden gelir? Veya ne çeşit ekonomik ilişkiler ‘güç’ yaratır? Örneğin, neden köle veya serf veya işçi emeğinin ürününün artık-değerini alma hakkı bir güç oluyor? Başka bir deyimle, hangi güç bunu bir hak yapıyor? Bu hakkı yaratan üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Öyle ama bu hak, siyasal bir güç haline gelmedikçe sözünü dinletemez. Bundan ötürüdür ki her ekonomik ilişki veya mülkiyet ilişkisi çatışması, aynı zamanda siyasal bir çatışma olur.”¹

Tarih içindeki devlet kavramını bu sorular çerçevesinde değerlendirdiğinde ekonomik hareketliliğin yarattığı sınıfsal çekişmelerin devlet mekanizmasına da tesir ettiğini düşünmemiz gerektiği sonucu çıkar ki Niyazi Berkes’in de Osmanlı tarihini bu çerçevede değerlendirdiğini görürüz. Berkes, Osmanlı devlet modelini “Despot

¹Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 3. Baskı, s.37

Devlet’’² olarak adlandırır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına atıf yaparak söz konusu devlet mekanizmasında hakim olan mantığı şu cümlelerle açıklar:

*“...Osmanlı devleti feodal yapılı bir beylik ya da devlet olarak kurulmamıştır. Kademeli bir vasallar hiyerarşisinin tepesinde en üstün krallık haline gelmedi. Doğrudan doğruya, ekonomik üretim sınıflarının üstüne savaş ve fetihten edinilmiş güçle kendini oturtan ve o sınıfların üretiminin değerinden bir pay alarak servet, hazine edinen bir devlet oldu.”*³

Avrupa’daki feodal çekişmelerin görülmediği bu sınıfsal yapıda, yöneten unsur, herhangi bir sınıfın üyesi olmadığı gibi, silah gücüne hakim olması sebebiyle üretilen servetin bir kısmına da el koyar haldedir. Bu anlatıya göre despotik yapının hakimiyetini sürdürebilmesi için toplumsal tabakaların çatışmasız ve durağan bir yapıda kalması gerekmektedir ki adalet kavramı da bu sükûneti sağlamanın bir aracı olarak karşımıza çıkar.⁴

Eserde, klasik devir Osmanlı sisteminin en temel dayanağı olan timar ve onun idarecisi olan sipahi de bu bağlamda değerlendirilir. Sipahinin siyasî güçten arındırılmış bir durumda olduğu vurgulanırken, bu hal, Avrupa’daki hükümdar ve senyör ilişkisiyle karşılaştırılır. Buradan yola çıkarak Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının feodalite olmadığı gibi anti-feodal bir yapı olduğu da vurgulanır.

*“Feodal sistemde senyörlerle hükümdar arasındaki ilişki, Osmanlılardaki gibi tek yanlı değil, iki yanlıdır. Sipahi ile padişah arasındaki ilişkiden farklıdır. Bu ilişki, bir feodal mukaveleye dayanır. Senyörün, kral tarafından tanınmış, törel bir eylemle hukuklaştırılmış hakları ve siyasal yetkileri vardır. Sipahinin mülkiyet hakkı eksik, iğdiş edilmiş bir hak olduğu gibi, siyasal gücü de kısırlaştırılmıştır.”*⁵

Berkes’in tanımladığı devlet, sınıfsal çekişmeleri engellemeye çalışmakla birlikte, kurgulanmış iktisadî yapıyı ve onun bağrında oluşan meslekî tabakalaşmayı katı bir şekilde muhafaza etmeye çalışan bir devlettir. Devletin kendi bekası için tasavvur ettiği düzende, durağan bir sınıfsal yapı vardır⁶. Ayrıca yazarın Osmanlı devlet mekanizmasının anti-feodal bir özü olduğunu kararlı bir şekilde vurguladığı

²Berkes, **age**, s.41

³Berkes, **age**, s.23

⁴Berkes, **age**, s.48

⁵Berkes, **age**, s.53

⁶Berkes, **age**, s.48

görülmektedir. Devletin genel görünümü “Despot Devlet” olarak belirlenirken bunun temelinde toprak sahibi beyin hükümdar lehine siyasetleştirilmesi olduğunu dile getirmektedir.

Ernest Werner ise, Osmanlı Devleti’ni üst düzey feodal bir mekanizma olarak görür. Sipahiyi merkezileşmenin bir aracı olarak görmekle birlikte, bunun anti feodal yapıya hizmet etmediğini, feodalitenin farklı bir yorumunun sonucu olduğunu düşünür. II. Mehmed devrini “Militan Feodalizm”⁷ olarak adlandırması da bu yaklaşımla ilgilidir. II. Mehmed’in tımarlı sipahilerle olan ilişkisini bu çerçevede değerlendirmektedir:

“Mehmed’in sipahilerle ittifakı, feodalleşmeyi zorluyor ve mirî arazi üzerinde tam tasarruf yetkisinin yeniden oturtulmasına yarıyordu ki bu yetki ve iktidarın merkezî iktidarın elinde yoğunlaşmasıyla aynı anlama geliyordu. Merkezî iktidar kendine böylece gerek iç gerek dış politikada hareket serbestliği sağlayacaktı”⁸

Osmanlı tarihini değerlendirirken ekonomik konumlanmaya bağlı bir tahlilin ortaya konulduğu bu açıklamada, zenginliğin paylaşımında devletin rolü ortaya konulmak istenmiştir. Hükümdarın kendisi dışındaki güç odaklarıyla ilişkisi tartışılmıştır. Ancak bu değerlendirme yapılırken Batı Avrupa tarihi için geçerli olabilecek bazı yaklaşımlar, Marksist argümanların yardımıyla Osmanlı toplum yapısına uygulanmaya çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler, farklı bir toplumsal yapıyı merkez alması sebebiyle bazı boşluklar barındırmaktadır. 14.-15. yüzyıllardaki Osmanlı toplum yapısını kendi özgülünde değerlendirememek Ernst Werner’in teorilerinde eksiklikler yaratmaktadır. Osmanlı Devleti’nde gelişen toprağa dayalı ekonominin Avrupa feodalizminin ilkelerine göre değerlendirmenin sağlıklı bir yaklaşım olmadığı Taner Timur tarafından da vurgulanmıştır:

“...Werner’in bence en çok tartışmaya açık tezi Osmanlı devletini XIV. Ve XV. yüzyıllarda ‘salt bir feodal despotizm’ (eine rein feudalen Despotie) olarak tanımlayan temel teşhisidir.

⁷Ernst Werner, **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481) –Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci-** (Çev.) Orhan Esen-Yılmaz Öner, Yordam Kitap, İstanbul, Mart 2014, 1.Basım, s.328

⁸Werner, **age**, s. 364

Biz çeşitli toplumbilimci ve tarihçilerin (bu arada F. Braudel'in) kullandığı ön-feodalizm kavramının gerçeği daha iyi yansıttığı kanısındayız. Werner'in kullandığı terminoloji, ilhamını dönemin Sovyet blokuna özgü ideolojik ortodoksiden almış görünüyor.'⁹

Özellikle Şeyh Bedreddin İsyanı'nı ele aldığı kısımda, Börklüce Mustafa ile Alman köylü isyancısı Thomas Münzer'i karşılaştırdığı bölümde, anakronik sayılabilecek çıkarımlarda bulunması, 15.- 16. yüzyıla ilişkilendirilmesi güç olacak anlatımlarda bulunması söz konusu durumu kanıtlayacak niteliktedir¹⁰.

Bu açıklamalar, bir yönüyle Niyazi Berkes'in değerlendirmeleriyle çelişirken diğer taraftan Doğu toplumlarının tarihsel gelişimini izah etmede yetersiz kalmıştır. Tarihî olayların yaşandığı dönem bağlamında değerlendirilmesi, bu değerlendirme yapılırken olayla ilgili temel ya da talî unsurların belirlenmesi ve incelenmekte olan olayla ilişkisinin tespit edilmesi şüphesiz önemlidir. E. Werner'in eserinde bazen 15. yüzyıl insanlarına ve olaylarına 19.-20. yüzyıla ait kavramlarla yaklaşıldığını, sebep-sonuç ilişkisinin de bu çerçevede kurulduğunu görmekteyiz.

Osmanlı tarihini değerlendirmede iktisadî ilişkileri dikkate alan diğer bir isim de Mustafa Akdağ'dır. Devrin ekonomik hareketliliğiyle siyasî faaliyetler arasında bir ilişki olduğu vurgusunun yanında Osmanlı Devleti'nin kurulduğu bölgeye özel bir önem verdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin güç kazanmasına bağlı olarak, siyasî ve ekonomik gücün Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakim olduğu Sinop-Akşehir-Antalya hattından Bursa çevresine kaydığını dile getirir.¹¹ Onun değerlendirmelerinde, kuruluş devrinde Türk fetihlerinin Rumlar tarafından tepkisel karşılaşmamasının temelinde ekonomik taleplerin örtüşmesi olduğu vurgulanmaktadır:

"Hem Bizans'ta ve hem de Türkiye'de meydana gelen bu para istikrarsızlığının, bir barometre gibi, Yakındoğu'daki iktisadî darlığın tam bir ifadesi olduğuna şüphe yoktur. Bu vaziyete göre, Marmara çevresinde ve Batı Anadolu'da o devir için hayli kalabalık sayılan Bizanslı ahalinin, daha çok ziraatçı ve yaylacı olan Türk halkına göre fazla sıkıntı içinde

⁹Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ekim 2010, 5. Baskı, s.29-30

¹⁰Söz konusu anlatım için bkz. Werner, **age**, s.274-282

¹¹Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1243-1453)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 4.Baskı, s.97

oldukları muhakkaktır. Şu halde, birbirlerine dinî bir kin duymadan uçlarda iç içe girmiş olarak yaşayan Türklerin ve Rumların istihalleri başka başka olmasından dolayı, yavaş yavaş birbirlerinin müşterisi olduklarını Osmanlı tarihleri kaydetmişlerdir. ’’¹²

Ekonomik yapıyı ve coğrafi zemini önemli bir hareket noktası olarak gören Mustafa Akdağ, Anadolu Selçuklu Devleti’nin son günlerinden Osmanlı Devleti’nin merkezî bir güç haline geldiği döneme kadar olan olayları bu bağlamda açıklamaktadır.

Bu yaklaşım, Osmanlı Devleti’nin ilk iki asrını açıklamada bütünlüklü bir manzara sunmakla birlikte, coğrafi unsurların bazen temel belirleyici olacak şekilde ele alınması, devlet olma yeteneği kazanmış toplumların özünde var olan iradeci yapının gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır.

Osmanlı devlet algısının ekonomik konumlanmalar yanında çağın siyasî konumlanmaları ve devlet algısıyla da ilgili olduğunu savunan araştırmacılardan birisi de Taner Timur’dur. Ona göre, Osmanlı devlet algısı yalnız kendi iç dinamikleriyle değil evrensel değer kazanmış sosyo-ekonomik paradigamaların dikkate alınmasıyla bir anlam kazanacaktır. Bu nedenle de Batı tarihini incelemek özel bir anlam ifade etmektedir:

“...Türk tarihini kavrayabilmek için Batı tarihini de iyice incelemek ve bilmek gerekir. Osmanlı evrimi bir durakta kesintiye uğradığına göre, bize açıklayıcı ipuçlarını ancak kesintiye aşmış bir sürecin incelenmesi verebilir. Daha somut olarak feodalizme ve kapitalizme geçiş koşullarını bilmek gerekir. ’’¹³

Osmanlı devlet algısının feodal unsurlarla mücadele eden bir sistemi temsil ettiğini düşünen Taner Timur, bu mücadeleyi sürdürmekle birlikte burjuva sınıfının da güç kazanamadığı bir düzen olduğunu vurgular. Dolayısıyla devlet organizmasının çeşitli uygulamalarla bu sınıfsal çatışmayı bastırmaya çalıştığını dile getirir. Bu açıklamaya göre devlet, feodalitenin merkezîyeti bozan yapısıyla mücadele eden bir odak olmakla birlikte, burjuvazinin atılım yapmasını da kolaylaştırmamıştır:

¹²Akdağ, **age**, s.96

¹³Timur, **age**, s.183

“Osmanlı devleti, kuruluş biçiminden doğan birtakım özelliklerini çok uzun süre yaşattı be bir ‘sınıf devleti’ haline gelmedi. Bu özelliklerin en başında Osmanlı ‘mülk-devlet’ telakkisi ve bunun ideolojik uzantıları geliyordu. Somut planda ise, Osmanlı devleti feodal eğilimlere karşı başta devşirme sistemine dayanan merkezi ordunun kurulması olmak üzere birçok önlem aldı. Osmanlı devletinin bir ‘sınıf devleti’ haline gelmemesi, elbette ki Osmanlılarda toplumsal sınıf olmadığı veya devletin mevcut sınıflara karşı tam bir ‘tarafsızlık’ içinde bulunduğu anlamına gelmemektedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda devlet aygıtının özdeşleştiği ve çıkarlarını en çok koruduğu sınıf, hanedan mensupları ile vezirlik, defterdarlık, kazaskerlik, beylerbeyliği ve sancak beyliği gibi yüksek görevleri de ele geçirmiş olan kul ‘aristokrasisi’ idi. Ancak tüccarlarla işbirliği içinde olan bu ‘sınıf’ da homojen bir yapı taşıymıyordu ve iç çelişkilerle bölünmüş bir durumdaydı. Bu yüzden kendi sınıfsal hukukunu getirememiş ve devleti tam bir sınıf aracı haline sokamamıştır.”¹⁴

Bu alıntılardan da anlaşılacağı üzere, Taner Timur, Osmanlı devlet algısının şekillenmesinde, devletin dayandığı üretim ilişkilerinin esas olduğunun altını çizmektedir. Bu üretim ilişkilerinin daha iyi anlaşılması için çağa damgasını vurmuş devlet nizamlarının da incelenmesini içeren karşılaştırmalı bir yöntemin kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Bunun da ötesinde Osmanlı toplumundaki üretim ilişkilerinin feodalizmden kapitalizme uzanan süreçte hangi aşamaya tekabül ettiğinin bilinmesinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Bu açıklamaların ışığında, Taner Timur, Niyazi Berkes, Ernst Werner ve Mustafa Akdağ gibi araştırmacıların, Osmanlı devlet algısının anlaşılmasında üretim ilişkilerini temel etken olarak belirlediği görülmektedir. Bu isimlerden Ernst Werner’in çalışmasında Marksist söylemin şematik bir biçimde Osmanlı klasik çağına uygulandığını bunun da tartışmalı çıkarımlar yarattığını söyleyebiliriz. Nitekim, Osmanlı devlet algısının anlaşılmasında üretim ilişkilerinin önemini vurgulayan Taner Timur’un dahi E. Werner’in çıkarımlarına eleştirel yaklaşması bu durumu kanıtlamaktadır.

Niyazi Berkes, Osmanlı devlet algısının despotik yapısına vurgu yaptığını görürüz. Bu belirleme belli noktalarda Halil İnalcık’ın patrimonyal devlet tanımlamasıyla da benzerlik göstermektedir. Berkes’in Osmanlı Devleti’nin yönetim algısına yaptığı

¹⁴Timur, *age*, s.244-245

temel vurgu, devletin kendi varlığını korumak adına da olsa feodaliteyle mücadele ettiğidir. Devlet mekanizması, sonuçları her ne olursa olsun sınıfsal hareketliliğe karşı çıkmış böylece geniş imparatorluk topraklarının dağılmasını engellemeye çalışmıştır.

Taner Timur'da da despotik devlet anlatımı görülür. Osmanlı Devleti'ndeki yönetim biçiminin de bu şemaya uygun olduğu vurgulanır. Bu modelin mutlakiyetçi devletin özgül bir biçimi olduğu dile getirilir.¹⁵

Niyazi Berkes'in tahlillerinde 16. yüzyılda başlayan keşiflerin ve bunun neticesinde piyasayı dolduran değerli madenlerin yarattığı ekonomik yapının vurgulandığı görülmektedir. Bu vurgu, Osmanlı Devleti gibi varlığını statükonun korunmasına bağlamış bir devletin önemli bir ekonomik çalkantı yaşamasına sebep olması boyutuyla önemlidir.

Söz konusu yazarların anlatımında, Osmanlı Devleti'nin toprak ekonomisine dayanan bir yapısı olduğu belirlemesi temeli oluşturmaktadır. Devletin tarımsal ekonomiyi yönlendirme ve bu zenginliği yerel odaklarla bölüşürken iktidarını tartışmaya açmama gayretinin klasik dönem Osmanlı Devleti'nin temel ilkesi olduğu vurgulanmaktadır. Devlet algısının, kurumların ve bu yapıyı besleyen ideolojik unsurların bu zeminden beslendiği vurgulanmaktadır.

Yusuf Oğuzoğlu'nun anlatımında ise Osmanlı devlet sisteminin bürokratik yapılanmasının zaman içindeki değişimi anlatılırken, onun beslendiği teorik kaynaklar ön plana çıkarılmıştır. Böylece Osmanlı devlet anlayışının kendisinden önceki Türk ve Müslüman devletlerin bir sentezi, güçlü bir uygulaması olduğunu görmekteyiz.¹⁶

Bu anlatımda, ekonomik unsurlara da yer verilmekle birlikte, gelenekten gelen bir devlet anlayışının somut şartlara uygulanmasına yönelik bir anlatım kurulmuştur. Kitabın beşinci bölümünde, Osmanlı devlet algısını oluşturan düşünsel unsurların ve

¹⁵Timur, **age**, s.172-173

¹⁶Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, 2.Baskı, s.9-23

kaynakların sıralanması yazarın devleti oluşturan mekanizmada düşünsel unsurlara bir önem atfettiğini göstermektedir.¹⁷

Yusuf Oğuzoğlu'nun eserinde, devlet algısının temel hatlarıyla Osmanlı Devleti'ni kuranlarda var olduğunu, şartlar değiştikçe uygun düzenlemelerle şekillendirildiğine yönelik bir anlatım söz konusudur. Bu anlatımda yöneticinin merkez olduğu bir anlatımın esas olduğu yine yazarın ifadelerinden de anlaşılmaktadır:

*“Elinizdeki ‘Osmanlı Devlet Anlayışı’ başlıklı araştırmada, meseleye Osmanlı devlet erkinin başı olan Sultanların kendilerine bağlı topraklarda yaşayan insanlara davranış siyaseti ekseninden yaklaşıldı. Bu noktada, devlet-halk ilişkileri analiz edilerek nasıl bir devlet felsefesinin mevcut olduğu ortaya konulmaya çalışıldı. Müslüman, gayri müslim farkı gözetmeden herkesi bir tutan, ödenebilir vergilerle gelişmiş bir mülkiyet sistemi ihdas eden ilk Osmanlı sultanları, halkın üstünde egemenlik zırhına bürünmüş bir askerî ve bürokratik sınıfın oluşmasını da engellemişlerdi.”*¹⁸

Bu yazarın anlatımında da Osmanlı Devleti'nde merkezîleşme eğiliminin zamanla önem kazandığı vurgulanırken bu aşamanın en önemli padişahı olarak II. Mehmed işaret edilir¹⁹. Padişah merkezli anlatımın öne çıkmasına rağmen, onun çevresinde gelişen bir güç mücadelesinin olduğu da dile getirilmektedir:

*“...Güç kullanımında birbirine rakip olan gruplar arasında dengeyi sağlamak, Osmanlı politik sisteminin temel dayanaklarından birisidir. Uygulamada başarısızlık olsa bile her zaman kul ile reaya, ulemâ ile bürokratlar, yeniçeriler ile sipahiler... arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır.”*²⁰

Yusuf Oğuzoğlu'nu yukarıda adı geçen yazarlarla karşılaştırdığımızda, onun devlet anlatısında padişahın merkez olduğu ve iktidarın o merkezden tabana doğru belli yetki alanları çerçevesinde bütün Osmanlı coğrafyasına yayıldığı bir sistem görürüz. Ayrıca bu anlatımda, Osmanlı devlet algısını besleyen muhtelif düşünsel kaynaklara vurgu yapılır. İslamiyet öncesi Türk yaşamından gelen yönetsel ilkelerin İslamiyet

¹⁷Oğuzoğlu, **age**, s.165-189

¹⁸Oğuzoğlu, **age**, s.7-8

¹⁹Oğuzoğlu, **age**, s.35

²⁰Oğuzoğlu, **age**, s.43

etkisiyle ilgi alanımıza giren kaynaklarla sentezlendiği ve padişah merkezli Osmanlı toplumunda bunların somutluk kazandığı ifade edilmektedir.

Yusuf Halaçoğlu, eserinde, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir yönetim kurmasının temelinde teşkilatlanma yeteneğine sahip bir geleneğin olduğunu vurgulamaktadır:

“Teşkilâtları ve müesseseleri sağlam temellere dayanan devletler, tarihte hep uzun ömürlü olmuştur. Nitekim tarih boyunca kurulmuş Türk devletlerinin her birinin bir imparatorluk haline gelmesi, Türklerin teşkilâtçı bir karaktere sahip olmaları yanısıra, devletin idarî, sosyal ve iktisadî yapısının her kesimden halkla bütünleşmesi neticesidir. Ayrıca bu sayede, medenî düşünce en olgun seviyesine ulaşmış, insanî değerlere önem verilmesi, kişi inanç, hak ve hukukuna saygı gösterilmesi bir ilke olarak benimsenmiştir.”²¹

Padişahı merkez alan bir yönetim yapısı olan Osmanlı Devleti'nde padişahın gücünü sınırlayan unsurların altı çizilmektedir. Şer'î ve örfî unsurlar padişahın yetki sınırını belirlerken toplum yararına vereceği kararlarda ona meşru bir zemin yaratmaktaydı.²²

Yazar, padişahın gücünü sınırlayan bir mekanizma olduğunu vurgulamaktadır. Bu sınırın somut örneği olarak da Dîvan kurumunu göstermektedir:

“...Türk devlet geleneğinde örf olarak adlandırılan husus, hükümdarların yönetimdeki gücünü arttırmıştır. Bununla birlikte Padişah devlet işleriyle ilgili meselelerde, şer'î ve hukukî konularda gerekli kimselerle görüşüp fikir alırdı. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, zahiren geniş ve hudutsuz yetkiye sahip görünen padişah, aslında bir takım kanunlara bağlıydı. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile dîvân kararlarına uydukları ve bunun haricine çıkmadıkları görülmüştür.”²³

Yazar, tezlerinde, Türklerin İslamiyet öncesinden beri var olan teşkilatlanma yeteneklerinin devletleşme süreçlerine olumlu bir etki yarattığını vurgulamaktadır. İslamiyetle birlikte devreye giren şer'î unsurların devleti ve kamu yararını ilgilendiren durumlarda örfü sınırlamadığını belirtmektedir. Padişahın devlet içinde bir güç merkezi olarak konumlandığını ancak bu gücün Divan'dan çıkan kararlara

²¹Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, 7.Baskı, s.XIII

²²Halaçoğlu, **age**, s.2

²³Halaçoğlu, **age**, s.2-3

yönlendirilebildiği ifade edilmektedir. Nizâm-ı Âlem fikrinin önemine vurgu yapılan çalışmada, devlet kurumunun vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır. Kardeş katli uygulaması da bu bağlamda değerlendirilmektedir:

“... Nizâm-ı Âlem düşüncesinde mânâsını bulan devlet ve milletin devamı, hakimiyetin bölünmezliği ilkesi ve nihayet bir isyan hadisesinin önüne geçmek için öldürülürdü. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar, Roma ve Bizans’ta olduğu gibi birçok sülâle iş başına geçmemiştir.”²⁴

Osmanlı Devleti’nin kurumsallaşmasını siyasî ihtiyaçların bir sonucu olarak gören Haldun Eroğlu, fetihlerle devletin kendisini inşa etme süreci arasında bir ilişki olduğunu vurgular. Bu fetihler, bazı ekonomik ihtiyaçları karşılarken genişleyen coğrafyayı kontrol etmek amacı da yeni mekanizmaların yaratılmasını peşinden getirmiştir:

“...Osmanlılarda devletleşme sürecini belirginleştiren iki ana unsurun altını çizmek gerekiyor. İlki, devletin sınırlarını Anadolu’da diğer Müslüman-Türk beyliklerini ortadan kaldırarak genişletmesi ve aynı zamanda Rumeli’deki yeni fetihlerin devamı ile coğrafi mekan olarak büyümesi iken, ikincisi devlet olgusunu tanımlayan idari, sosyal, kültürel, askerî ve ekonomik kurum ve kadroların oluşturularak devletleşmenin/ kurumsallaşmanın başlamasıdır.”²⁵

Bu anlatım, devleti ihtiyaçlar bağlamında çözümler üreten kurumlar yaratan dinamik bir yapı olarak değerlendirmesi sebebiyle dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçlara göre şekillenen yapısının değişmez unsuru merkezî iktidar anlayışı konusunda gösterdiği hassasiyettir. Devlet yapısı, merkeziyetçiliği kuvvetlendirmek için amaca hizmet eden düzenlemeler yapabiliyordu. Şehzadelere yönelik yaklaşım bunun bir göstergesidir.

“İdarî görevleri bakımından başlangıçtan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar daha serbest hareket edebilen şehzadeler, yukarıda değinildiği gibi tahta geçme konusunda kalkıştıkları isyanlarla devlete zarar vermelerinden dolayı bundan sonra merkezî otoriteyi daha sağlam tesis etmek amacıyla sancaklardaki idari görevlerinde sıkı bir denetime tabi tutulmaya

²⁴Halaçoğlu, **age**, s.1-2

²⁵Haldun Eroğlu, **Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Nisan 2016, 1.Basım, s.37-38

başlandılar. Şehzade sancak defterlerindeki bilgilerden de anlaşıldığına göre artık şehzadeler en küçük bir tayini bile merkez onayı olmadan yapamıyorlardı.'²⁶

Yazar, devletin canlı yapısını yorumlarken Osmanlı devletinin fetihlerine dikkat çekmektedir. Ona göre bu fetihler yalnız nüfus ve toprak kazandırmıyordu. Ele geçirilen topraklarda devletlere ait geleneklerde Osmanlı Devleti'nin bünyesine dahil oluyordu.²⁷

Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü hakimiyetinin temelinde fethettiği topraklarda uygun politikalar uygulaması olduğunu belirten yazar, bu bölgelerde hakimiyetinin bu uygulamaların yarattığı meşruiyetten beslendiğini belirtmektedir.²⁸ Yazarın anlatımında Osmanlı merkezî otoritesinin vurgulandığı bunu sağlamak için de döneme uygun politikalar uygulandığı vurgulanmaktadır.

Yusuf Oğuzoğlu'nun anlatımında, devlet zihniyetini besleyen teorik kaynakların altı çizilirken Yusuf Halaçoğlu eski devirlerden beri kopmayan bir devlet algısını vurgulamaktadır. Haldun Eroğlu'nun ise devlet yapısının esnekliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Üç yazarda ortak olan unsur, Osmanlı Devleti'nin merkezî yapısından taviz vermemesidir. Padişah unsurunun vurgulandığı bu devlet algısında, devlet otoritesinin hakim olunan coğrafyaya tam anlamıyla yayılması esastır.

İmparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinde farklı uygulamalar görülse de asıl amaç özellikle İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra şekillenen padişah merkezli yapının muhafaza edilmesidir.

Yazarların olaylara bakışında farklılıklar olsa da Osmanlı devlet algısında padişah merkezli iktidar anlayışının önemli olduğu görülmektedir. Çünkü bu durum, Osmanlı merkeziyet algısını kuvvetlendirmektedir. Böylece toplumsal çekişmelerden uzak kalarak istikrarlı bir yapı kurulmasına hizmet etmektedir.

Devletin taşra unsurlarıyla şehirde siyasî güç sahibi olamamış tüccar sınıfı arasında dengeleyici bir sistem kurması, Osmanlı Devleti'nin kendi iç istikrarını kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu iç istikrar çeşitli sebeplerle kalıcı olmasa da erken modern

²⁶Eroğlu, **age**, s.69

²⁷Eroğlu, **age**, s.133

²⁸Eroğlu, **age**, s.112-113

zamanlarda dünya siyasetinde ağırlığı olan bir devlet cihazının var olmasına zemin hazırlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERKEZİLEŞME ÖNCESİ OSMANLI DEVLET ALGISI

Sosyal bir varlık olan insan, tarihin bilinen çağlarından beri kendisini topluluk içinde tanımlamış ve yaşam deneyimini bu sosyal yapı içerisinde tesis etmiştir. Devlet, insanın muhtaç olduğu bu sosyal yapıyı en üst düzeyde karşılayan bir sistem olarak karşımıza çıkan bir kavramdır.

Zaman içinde ihtiyaçların değişmesi, sosyal ilişkilerin daha karmaşık bir hal alması, üretim-tüketim ilişkisinin yeni örgütlenme ihtiyaçları doğurması, devlet kavramına yeni yaklaşımlar geliştirilmesine sebep olmuştur.

Bu boyutuyla, devlet; yönetim, savunma, adalet, üretim-tüketim gibi insan topluluklarını ilgilendiren unsurları şekillendiren bir üst yapı olarak neredeyse her devirde ve her toplumda benzer görevleri yürütse de içindeki ilişkiler yumağı, tarihsel miras, coğrafya vb. unsurlar nedeniyle farklar barındıran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı devlet algısını da bu minvalde değerlendirmek doğru olacaktır. Bu hanedanın öncülüğünde şekillenen devlet anlayışı; Orta Asya Türk mirası, İslamî bazı hassasiyetler, İran merkezli bürokratik müesseseler ve bu coğrafyanın beslediği birçok unsuru da kapsayan bir teorik zenginliğe dayanıyordu.

Ancak yukarıda adını andığımız birikim o devirdeki Türk-İslam devletlerinin temel dayanağını oluşturuyordu. Osmanlı devlet algısını diğerlerinden farklı kılan nokta, Batıya yönelen fetihlerle edindikleri kültürel tecrübeyi kendine mal edebilmesi ve titiz bir senteze varabilmesidir.

Bir Anadolu beyliğinin güçlü bir devlete dönüşüm süreci, aynı zamanda yeni kurumların işler hale gelmesini gerektirmiştir. Bu yeni kurumlar yeni bir yönetim zihniyetinin inşasını da beraberinde getirmiştir. Kroniklerde yakaladığımız ayrıntılar, sonraki yıllarda yapılan çalışmalar bu devlet algısının değişik görünümelerini ortaya koymaktadır. Her kronik devrin aydınının özelde “Âl-i Osman”’a genel manada da “Devlet”’ algısına bakışı içermektedir. Dolayısıyla “Devlet Algısı” kavramı

hakkında fikir beyan ederken devrin siyasî ve ekonomik gelişmeleri yanında kültürel ve ideolojik seyri de inceleme ve karşılaştırma ihtiyacı doğmaktadır. Eldeki bilgiler incelendikçe Osmanlıların devletleşme macerasında kültürel unsurlarla maddî şartlar arasında birbirini etkileyen bir bağ olduğu görülmektedir. Bu karşılıklı ilişkinin her adımda gelişen ve önceki süreçteki hataları ayıklayan bir mekanizma yaratmakta olduğu görülmektedir. Önceki devirlerde ve Türk-İslam devletlerinde görülen bazı sistem sorunları aşıldıkça devlet mekanizmasının şekillendiği görülmüştür. Ancak ortaya çıkan yeni sorulara cevap verilemeyişi Osmanlı devlet mekanizmasının çözülmesine sebep olmuştur. Nitekim muhtelif devirlerde yazılan çeşitli kültür metinlerinde gücün yarattığı özgüveni görmenin yanında zaman içinde yıpranan devlet algısının da izleri görülmektedir.

Kuruluş devri olarak kabul edilen 14.-15. yüzyıllardan bahseden metinlerde yeni fetihlerin yarattığı heyecan ve bunun cazibesıyla Osmanlı Beyliği'nin güç kazanması görülmektedir. Atılan kurumsallaşma adımlarının fetihçi unsurları belli ölçüde dışlaması, başka bir deyişle sınırlaması yeni iktidar algısının eskisiyle mücadele ettiğini, bunun da sancılı süreçlerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'nın beylik aşamasına baktığımızda Bilecik çevresinde tutunan, şartları değerlendirerek uygun adımları başarıyla atan bir fetihçi topluluk görmekteyiz. Bu fetihçi yapının yalnız ganimet hevesiyle adım atmadığı, aşama aşama devletleşmeyi hedeflediği görülmektedir. “Şu'le-i şemşîr-i âteşbâriyle devlet çerağın uyardı”²⁹ ifadesi 14.-15. yüzyıl Anadolu'sunda devlet sahibi olmanın adeta temel ilkesini ifade etmektedir.

Fetih hareketlerinin yanında, devrin üst iktidarı tarafından onaylanmak meşruiyeti arttıran benzer yapıdaki siyasî erkler arasında üstünlük-en azından eşitlik- sağlayan bir durum olarak kabul ediliyordu. Gıyaseddin Mes'ûd bin Keykâvus'tan Osman Bey'e geldiği rivayet olunan hediyeler, bağımsız beylik inşasının kanıtı olmasa da meşruluğu onaylanmış, benzerleri arasında ve protokolde yeri olan bir yöneticinin varlığına işaret etmektedir.

²⁹İbni Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman I.Deftter**(Haz.Şerafettin Turan), TTK,Ankara, 1991, 2.Baskı, s.91

“...Sultân-ı ‘Âlemden tabl ve ‘alem geldi hemândem ‘Osmân Bey buyurdu kapusunda nevbet uruldu tapusunda olan hadem u haşem karşusunda dîvân kurdu kudüm-i ikbâle ikrâm ve iclâl kâsâ edüp nevbet tamâm olunca kendüsi ayağın durdu’³⁰

Osmanoğulları’nın resmî bir iktidar olarak somutlaşması, devrin tarih kitaplarında anlatılırken hakimiyete kaynaklık eden meşruiyetin vurgulanmasına özel bir önem verildiğini görmekteyiz. Kroniklerde vurgulanan bu meşruiyet algısının çeşitli boyutları vardır. Devrin en üstün otoritesi olan Anadolu Selçuklu Devleti’nden kaynaklı bir onaylanma durumu yasal statü kazanmanın bir boyutunu oluştururken kroniklerde Ertuğrul Bey ve Osman Bey çevresinde gelişen rüya motifi başta olmak üzere bazı mistik unsurlarla onların liderliklerinin vurgulanması bu önderliğin adeta ilahi bir mesajla beslenmesi de meşruiyet vurgusunun başka bir boyutunu oluşturmaktadır.

Metinlerdeki bu vurguları devrin siyasî sahnesiyle birlikte değerlendirdiğimizde heterodoks eğilimli Türkmen kitlelerinin gaza şiarıyla moral ve ekonomik anlamda tatmin edilmesi, siyasî birlikten yoksun Anadolu coğrafyasındaki politik dengelerin gözetilmesi, çevredeki gayrimüslimlerle ilişkilerde yalnız savaş değil diplomatik elemanların kullanıldığı şeklinde okuyabiliriz.

Devri anlatan kroniklerde görülen “Rüya” unsurunu ele aldığımızda öncelikle gelecek vaad eden bir lider unsurunun vurgulandığını görürüz. Nitekim Osmanlı aydınının Osmanlı tarihini anlattığı bu metinlerin II. Bayezid devrinde üretildiğini düşündüğümüzde beylikten imparatorluğa uzanan bu sürecin adeta tanrısal bir işaret üzerine oluştuğu mesajını okumaktayız. Ayrıca İslamiyet öncesi Türk devlet algısında yeri olan “Kut” kavramının 15.-16. yüzyıl şartlarına adapte edilmiş hali olarak da düşünebiliriz.

“...Osman Gâzi kim uyudu. Görür kim bu aziziün koynundan bir ay doğar, gelür Osman Gâzi’nün koynuna girdügi demde göbeğinden bir ağaç biter, gölgesi âlemi tutar. Gölgesiniün altında dağlar var. Ve hem dağın dibinden sular çıkar. Ve bu çıkan sulardan kim içir ve kim bağçeler suvarur ve kim çeşmeler akıdur. Andan uyhudan uyandı, sürdü geldi şeyhe haber

³⁰Ibni Kemal, *age*, s.106

verdi. Şeyh eydür: 'Oğul, Osman Gâzi! Sana muştuluk olsun kim Hak ta'âla sana ve nesline pâdişâhlık verdi. Mübârek olsun' dedi',³¹

Âşıkpaşazâde Tarihi'nde, Neşrî'nin Cihânnümâ³² isimli eserinde, Hadîdî Tarihi'nde³³ ve Kemal'in Selâtin-nâme³⁴ isimli manzumesinde Osman Gazi'nin gördüğü anlatılan bu rüya motifi Oruç Beğ Tarihi³⁵nde ve Anonim Osmanlı Kroniği³⁶nde Ertuğrul Gazi'ye atfedilmiştir.

İbn-i Kemal'in Tevârih-i Âl-i Osman (I.Deftter) isimli eserinde ise rüya unsuru, hem Ertuğrul Bey hem de Osman Bey bağlamında karşımıza çıkar. Rüya motifinin Osman Bey'le ilgili olan kısmı Âşıkpaşazâde Tarihi'yle benzerlik göstermektedir.³⁷ Ertuğrul Bey'le ilgili rüya motifi ise, Onun misafir olduğu evde Kuran'a saygı göstermesi neticesinde övülerek padişahlıkla ödüllendirilmesini anlatan bir kısım olarak karşımıza çıkar.

"...Başını yastığa koduğu dem uyku 'âlemine girdi gûş-ı huşuna Cenâb-ı Gaybdan bu hitâb-ı bî-reyb irdi ki ey pâkîze-nihâd ve pâk- i 'tikâd çün sen benim kelâmıma ihtirâm ettin ta'zîm u tevkîrinde taksir etmeyub elinden geldikçe ikrâmıma ihtimâm ettin ben dahi seni ve evlâd-ı emcâdını mu'azzez ve mükerrem eyledim Benî Âdem ortasında ilini ve ensâlini mu'azzam eyledim bu sürurla Ertuğrul Beğ uykudan uyandı bildi ki hanedânında çerağ-ı saltanat yandı',"³⁸

Osmanlı ailesinin bir büyük bir devlet kuracakları algısının rüya kavramını kapsayan mistik bir üstünlük algısıyla birlikte işlenmesi, ilahi bir seçilmişlik olduğu algısını kuvvetlendiriyordu. Bu durumun özellikle kuruluş devrini anlatan parçalarda işlenmesi özellikle dikkate değerdir. Çünkü benzeri pek çok siyasî yapının var

³¹Derviş Ahmed Âşıkî, Âşıkpaşazâde Tarihi[Osmanlı Tarihi(1285-1502)](Haz.)Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Nisan 2013, 1.Baskı, s.11-12

³²Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ[Osmanlı Tarihi(1286-1485)](Haz.)Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Kasım 2013, 1.Basım, s.37-38

³³Hadîdî, Hadîdî Tarihi[Manzum Osmanlı Tarihi(1285-1523)](Haz.)Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Ocak 2015, 1.Basım, s.29-30

³⁴(Haz.)Necdet Öztürk, XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-nâme(1299-1490), TTK, Ankara, 2001, s.35-36

³⁵Oruç bin Âdil, Oruç Beğ Tarihi[Osmanlı Tarihi(1288-1502)](Haz.)Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Mart 2014, 1.Basım, s.10

³⁶(Haz.)Necdet Öztürk, Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)], Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.10

³⁷İbni Kemal, age, s.93-94

³⁸İbni Kemal, age, s.59

olduğu beylikler döneminde böyle bir motivasyon unsurunun kullanılması mutlaka avantaj yaratıyordu. Bu unsorda Şeyh Edebalı'nın bulunması, onun kızının Osman Bey'le evlilik yapması beyliğin meşruiyet algısına katkı sağlıyordu. Bu rüya anlatısındaki unsurlar, İslamiyet öncesi devirle de bağ kurmayı sağlamaktadır. Böylece Osmanlı Beyliği'nin de dahil olduğu sosyal ortamın İslamiyet öncesi kültür unsurlarını, İslamî motiflerle harmanlayarak kullandığını görmekteyiz. Aynı durum Sencer Divitçioğlu'nun da dikkatini çekmiştir. O, rüya anlatısında yer alan “Ay” unsuruna dikkat çekerek tezlerini ortaya koyar.

“...Asıl ilginç olan, Osman Bey'in rüyasında gökyüzündeki ayın yeryüzüne inip, onun koynuna girmesidir. Çünkü bu bezek Türk destan/efsane ve rüyalarında hep yinelenir. Bektaşilerde dolunay Kadıncık Ana'nın eteğinden koynuna girip onu gebe bırakır (Hacı Bektaş/Korkmaz 1995 s.52). Satuk Buğra Han efsanesinde (Grenard 1900), Hanın kızı Ala Nur, Cebrail'in ağzına süzdüğü ışıkla (nurla) gebe kalır. Ve Oğuz Kağan Destanı'nda (Oğuz/Bang; Arat) Oğuz Kağan gökten gelen ışıkla cisimleşen kızla çiftleşir. Dikkat edilirse, Türklerde, efsane, destan, rüya, her ne ise; kahraman erkeğe kadın ışıık olup (ay, ışıık) onun koynuna girer, eğer kahraman kadınsa bu sefer erkek ışıık olup (ay, nur) onun koynuna girer.”³⁹

Söz konusu rüya unsuru, lider algısını kuvvetlendiren, bu liderin seçilmiş ve üstün bir kişi olduğunun altını çizen bir amaca hizmet etmektedir. Bu liderin soyu ise devleti yönetmeye en yetenekli hanedan olarak varlığını tartışılmaz hale getirmektedir.

Özellikle beyliğin ilk dönemlerinde, Osman Bey'in kendi benzeri alp/gazi özelliği gösteren beylerin ve bazı komutanların arasından sıyrılması ve üstünlük kazanması için bu gibi inanç örüntülerinin ve mitlerin önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Bu durum Osmanlı hanedanının önemini vurgulamanın yanında diğer beyliklerle mücadelede argümanlar yaratılmasına da hizmet etmiştir.

³⁹Sencer Divitçioğlu, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, Kasım 2015, 1.Basım, s.70

Rüya motifinde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Şeyh Edebali'yle akrabalık kurulması durumudur. Vefâiyye tarikatına mensup olan Şeyh Edebali⁴⁰, muhtemel ki Babaî geleneğine sempati duyan Türkmenler arasında saygın bir konumdaydı. Onunla kurulan bu akrabalık, kroniklerde defalarca vurgulanan kutsal iktidar mitine daha büyük bir güç katıyordu⁴¹. Ayrıca çevre beyliklerde de tarikat büyükleriyle akrabalık kurma, onları koruyup kollama eğilimi olması Osmanlı ailesinin de böyle ilişkiler içinde olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Germiyanogulları'nın daha 13. yüzyılda Mevlevîliğe ilgi duyması, hatta Mevlânâ'nın soyundan bir gelin alması⁴² bu durumun önemini gösterir.

Rüya unsuru, beyliğin ilahi kaynağına bir telmih olarak görülebileceği gibi, dinî misyonu olan bir şahısla akrabalık ilişkisi kurulmasını da bir temele oturtması sebebiyle kroniklerde mutlaka işaret edilen bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyin, bu bağlamda da beyliğin, kutsallığını vurgulayan diğer beylikler arasında eşitliğini ve zamanla da üstünlük sağlayan diğer bir unsur da soy zinciridir. İlk dönem tarih metinlerinde Osmanlı soyunun Yafes üstünden Nuh peygambere bağlandığını gösteren şecerele mevcuttur. Bu şecerele, Türk ulularına bağlanması boyutuyla Osmanoğulları'nın Orta Asyalı kökenlerine işaret ederken bir yandan Nuh peygambere bağlanmasıyla hanedana dinî bir referans sağlamaktaydı.

Beyin ve soyun üstünlüğü, biricikliği vurgusu, İslam öncesi Türk kültüründeki "Kut" anlayışıyla birleşince seçkinliği sorgulanamaz bir hanedan anlayışını güçlendiriyordu ki bu durum Osmanlı devlet mekanizmasına önemli bir ideolojik dayanak sağlamaktaydı. Yönetmeye layık olma, yaşanan coğrafyanın durumuna uygun politik ve askerî hamlelerle beslenmenin yanında kutsal referanslarla varlığını desteklemeye de dayanıyordu. Hanedanın asaletini vurgulayan bu şecere, devrin politik ihtiyaçlarını içeren kurguyu barındırmaktaydı. Ali Anoshahr, bu konuda şu fikirleri beyan etmektedir.

⁴⁰ Kamil Şahin, "Edebâli", **DİA**, İstanbul, 1994, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/edebali>> (E.T.:28.07.2019)

⁴¹ Halil İnalcık, "Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", **Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, (Ed.) Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2019, 4.Baskı, s.132

⁴² Sultan Divanı Müzesi <<https://www.sultandivanimuzesi.com/>> (E.T.:28.07.2019)

“...On beşinci yüzyılın başlarından sonra, yani Osmanlılar’ın Timur’a 1402 yılında yenilmesinden 1460’lara kadar, Osmanlı Hanedanı’nın Selçuklular (Moğollardan önce Anadolu’daki son Müslüman Hanedanı) ile bağıni kurmak için yoğun bir çaba söz konusudur. Colin İmber’in işaret ettiğı gibi, bu bağlamda Osmanlılar’, Selçuklular’ı da kapsayacak şekilde bir çok Türk hanedanının Orta Asyalı efsanevi atası olan Oğuz Han’a bağlayan silsileler meydana getirilmiştir. Kısacası, on beşinci yüzyıl Osmanlı kronikleri Osmanlı Hanedanı’nın –Moğollar’ın veya Selçuklular’ın akrabaları olarak- Türkistan ile bağıni kurmaya çalışmıştır.’⁴³

“Bey” kavramını besleyen bu iki unsur, siyasî faaliyetler için gerekli dayanakların ve saygınlığın oluşmasına katkı sağlıyordu. Nitekim Osman Bey’in topraklarında Cuma namazı kılınıp hutbe okunması meselesi gündeme gelince Kendisini Anadolu Selçuklu sultanıyla eşit saydığını görmekteyiz. Bu eşitliğin sebebi olarak da ikisinin de hükümdar olduğı gerçeğinin altı çizilmektedir. Ayrıca Osman Bey, asalet vurgusu yaparak soyunun Gök Alp’e dayandığını öne sürmektedir.

“...Tursun Fakîh ayıttı ‘Hânım ikamet-i salve-i cum’a’ya sultân-ı zamandan icâzet gerek ol rûkn-i ma’rûfun sıhhati ana mevkuftur evvel şartını ri’âyet andan kendüyi ikamet gerek’
‘Osmân Beg ayıttı ‘Ben kimsenin taht-ı hükûmetinde değilim kendü başıma sultânım ben icâzet verdiğim yetmez mi benim iznim kifâyet etmez mi? Sultân-ı zamân dediğiniz Melik-i Yunan ise benim mülkümde anın ne tasarrufu var ol kimdir ana ne ülkem halkının ihtiyâcları ve ne hod benim mülkümün tevakkufu var. Nesebde andan eksik değilim benim aslım güneştir anın ay haseb-i hesâbı araya gelürse hod maslahat gerekmez iş kolay

Beyt- Türkî li-müellifihi

Anın nesli Selçuka irerse ger/Benim dahi aslım Gök Alp’e çıkar

Gök Alp’i bilmeyen bilmez bilen bilir.’⁴⁴

Soy silsilesini Selçuklular’la kıyaslayarak üstünlük olmasa bile eşitlik vurgusu yapan Osman Bey, bağımsızlık ilan etmek için bunu referans olarak kullanmıştır. Söz konusu, olayların Karacahisar’in fethi akabinde gerçekleşmesi, hakimiyeti pekiştiren

⁴³Ali Anoshahr, “İdris-i Bitlisi’nin *HeştBehişt*’inde Osmanlı’ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı”, **Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)**, 2017,C.50, s.6-7

⁴⁴İbni Kemal, **age**, s.112-113

ideolojik söylemlerin uygun siyasî adımlardan sonra ortaya çıktığını kanıtlaması bakımından dikkate değerdir.

14.-15. yüzyıl Anadolu'su, siyasî şartları gereği birçok liderin doğuşuna ve mücadelesine şahitlik etmekteydi. Osmanlı ailesi de bu mücadelenin bir parçasıydı. Gücü oranında askerî adımlar atıp bölgede tutunmanın maddî şartlarını yaratırken kendi cazibesini arttıran söylemleri oluşturma'nın da yollarını aramaktaydı.

Uçlar, görünürde merkezî yapıya bağlı unsurlar olmasına rağmen; gelişen, merkeze başkaldırma potansiyeli taşıyan bir yapıyı barındırıyordu. Osmanlı Devleti'nin de oluşmasını sağlayan bu siyasî ortam kendine has dengeleri içermekteydi.

“...asırlardan beri yerleşmiş bulunan ‘Türk uç geleneği’ âdeti bir mektep halinde kaidelere bağlanarak, devlet bünyesi içinde yerini almış ve uç beylerinin yetişme usulü kanunlaşmıştı. Bu vaziyete göre, uç beyliği, şurdan veya burdan gelip uçtaki Türk-Rum iktisadî münasebetlerinin yarattığı refahtan faydalanmak üzere yaylalara konan aşiretlerin basit reislerine değil, eskiden beri tanınmış ailelerine veriliyordu. Belki bunlar da asaletlerini başlangıçta kabile reisliğinden almışlardı; fakat uç beyliği (ki, verâseten intikal ediyordu) yaptıkları zamanda, birer şehirde oturmaktaydılar ve uç sahasında malikâne suretinde arazileri vardı.”⁴⁵

Osmanlı Beyliği, Ucatın bir parçası olması sebebiyle yukarıdaki sosyal dengeye bağlıydı. Dolayısıyla, bağımsız olacak güce sahip olsa da bu durumu ilan etmesi belli şartlara bağlıydı. Kendini ispatlamış dinamik bir önderlik bunun en temel şartı olmakla birlikte, halkın bu bağımsızlığı benimsemesi, hakimiyetini ilan eden beye sırt çevirmemesi de lazımdı.

“...Osmanlı Devleti’ni kuranların bu kargaşa ortamında cihat etmek, meşruiyetten sapmamak gibi çok önemli iki hususa dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. II. Mesud ölünce (1308) Büyük Selçuklulara kadar uzanan Anadolu’nun üç yüz yıllık hanedanı fiilen çökmüş oluyordu. Ortaya çıkan beyliklerden Osmanlı Beyliği hristiyan Bizans’la sınırdaştı. Hristiyan dünyasıyla sınırdaşlığın dezavantajlarını Osmanlı yöneticileri avantaja çevirmesini bildiler. Diğer beyliklere sırt dönerek Hristiyanlara karşı cihadı ön plânda

⁴⁵Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 4.Baskı, s.110

*tuttular. Bu tavırları diğer beyliklerde cihad arzusu taşıyanların sempatilerini celbediyor ve Osmanlı Beyliği'ne gelmelerine sebep oluyordu'*⁴⁶

“Rüya” mitiyle vurgulanan ilahi meşruiyet, bölgenin kanaat önderi kabul edilen tarikat büyükleriyle yakın ilişki kurma, beyin Türkmenler arasında asil kabul edilen bir soy zincirine bağlı olması, beyliğin kabul edilirliliğini arttırıyordu.

Kuruluş devrinde üretilen politikalarla özellikle dervişler için bir cazibe merkezinin oluşması, yukarıda anılan soy zinciri, rüya gibi kutsallaştırıcı öğelerle birleşince beylik sağlam bir zeminde yükselmeye başlamıştı.

İbni Kemal'in **Tevârih-i Âl-i Osman (I.Deftter)**'inde Kumral Baba'nın Osman Bey'in ardında savaşa katılması anlatılırken, bu dervişin gördüğü rüya devreye girer. Bu rüya, saltanat sahibini işaret eder. Söz konusu anlatıda ilgi çekici olan şey, kutsallık ve meşruiyet vurgusu olan rüyanın bey tarafından değil ona tabi olma ihtimali olan bir derviş tarafından görülmesidir ki Bu durum beyliğin erken dönemlerinde heterodoks unsurlarla kurulan ilişkiyi kanıtlayan diğer bir kanıt olarak düşünülebilir

*“...Ol hümanın sâyesinde turan hümâyûn-bahtı bilesin ki dediğim sâhib-i tâc u tahtdır gülzâr-ı sa 'âdette berg u bâr verüp sebze-zâr-ı saltanata sâye salacak dırahttır'*⁴⁷

Bu anlatı bize farklı ipuçları vermektedir. Bunlardan birisi gazi-derviş toplulukların Osmanlı beylik yönetimiyle birlikte hareket etmesidir. Bu insan kaynağı, Osmanlı Beyliği'ni benzerlerinden daha ileri götürecek olan fetihçi dinamizmi beslemiştir. Alıntıdan yakalayacağımız diğer bir nokta “Dıraht=Ağaç” kelimesidir.

Bu, devleti simgeleyen bir unsur olup, Osman Bey'in gördüğü rüyada dünyaya gölge salan Osmanlı Devleti'ni simgelemekteydi. Bu ağaç Şeyh Edebalı'nın koynundan çıkan nur sayesinde vücut buluyordu. Kumral Baba'nın rüyası, bu simgeyi teyit eden bir duruma işaret etmektedir.

Bunun da ötesinde beyliği kuran savaşçılarla gazi-dervişler arasındaki somut ittifakı simgeler bir durum söz konusudur. **Âşıkpaşazâde Tarihi**'nde bu

⁴⁶Mehmet Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Ekim 2017, 12. Basım, s.126

⁴⁷İbni Kemal, **age**, s.89

dayanışmanın adeta yasal bir boyutu olduğu bir ahitleşmeyle resmiyete bağlandığı anlatılır.

“...Şeyh Ede Balı kim Osman Gâzi’nün düşünüyü ta’bir etdi ve pâdişâhlığı kendüye ve neseb ü nesline muştuladı. Yanında şeyhün bir müridi vardı. Adına Derviş Turud oğlu derleridi.

O derviş eydür: ‘Ey Osman Gâzi! Sana pâdişâhlık verildi. Bize dahi şükrâne gerek’ dedi.

Osman Gâzi eydür: ‘Her ne vakit kim pâdişâh olam sana bir şehir vereyüm’ dedi

Derviş eydür: ‘Bize köycüğüz yeter, şehirden vazgeldük’ der. Osman Gâzi kabul etdi.

Derviş eydür: ‘Bize mektub ver imdi.’

Osman Gâzi eydür: ‘Ben mektub mu yazabilürin ki benden mektub istersin’ dedi. Osman Gâzi eydür: ‘İşde bir kılıcum var, atamdan ve dedemden kalmışdur. Anı sana vereyüm. Ve bir maşraba dahi var, anı dahi sana vereyüm. Bile senün elünde olsunlar. Ve bu nişanı saklasunlar. Ve eğer Hak ta’âlâ beni bu hizmete kabul edecek olursa, benim neseb ü neslüm dahi bu alâmeti göreler kabul edeler.’⁴⁸

Bu durum, devletin bilhassa Rumeli topraklarının çekirdeğini oluşturan insan potansiyelinin hangi şartlarda oluştuğunun da bir göstergesi olması hasebiyle dikkate değerdir. Zaman içinde heterodoks derviş kitleler önemini yitirse de Rumeli bölgesine yerleşilmesinde, Anadolu’da ve Rumeli’de bazı Hristiyan unsurların müslümanlaşmasında oynadıkları önemli rol dikkate değerdir.

Kumral Baba’nın rüyasındaki diğer bir durum Osman Bey’in “Hümânın sâyesinde” duran kişi olarak tanımlanmasıdır. “Hümâ-Hümâyûn” kelimeleri kutluluk anlamı içeren kelimeler olup Osmanlı kurumsal yapısı içinde padişahla ilgili birçok birimde kullanılan bir adlandırmadır. Özellikle “Hümâ” kelimesi “Devlet kuşu” olarak tercüme edebileceğimiz bir anlamı içermektedir ki Osman Bey’in onun “Sâyesinde-Gölgesinde” olarak tarif edilmesi beyliğin kendi rüştünü çok erken dönemde muhataplarına kanıtladığını gösterir.

Kuruluş sürecinin başında, yönetici unsurun böylesine güçlü unsurlarla kutsanması, Osmanlı zihniyet dünyasında var olan iktidar algısının temellerini göstermesi

⁴⁸Derviş Ahmed Âşıkî, *age*, s.12-13

açısından dikkat çekicidir. Bu durum, hükümdarı merkez alan ve zamanla devlet mekanizmasını da merkezî bir biçimde inşa edecek olan Osmanlı devlet erkanının nasıl bir gelenekten beslendiğini göstermektedir.

Ümit Hassan Osmanlı devlet geleneğinin kendini daima yeniden yaratan bir özelliği olduğunu vurgulayarak şu açıklamalarda bulunur.

“...Osmanlı Devleti örneğinde, eski kandaş töre'nin yok edilmesi pahasına yine onun içerisinden alınan elemanların dönüştürülerek/zıplatılarak devlet erkinliğine esas olmasıyla meydana getirilen ilk devletleşme sürecinde, batınî öncülerin (baba, derviş, abdal, şeyh'lerin) ideolojik desteğinden yararlanılırken, henüz bu evrede, -İlhanlı devlet geleneği dışında- Selçuklu'dan müdevver şehirli Şeriat uzmanlarından (özellikle 'fukaha' dememekteyiz) ilk talepler yavaş yavaş başlamış durumdadır.”⁴⁹

Kuruluş çağıının fetihçi/gazacı yapısına uymakla birlikte devri için özgün politikalar üretmekten kaçınmayan bu yeni sistem algısı, devlet mekanizmasını vurgulamak için kurucu unsuru kutsayan ayrıntıları devreye sokmuştur. Bu ideolojik örgü başarılı fetihlerle beslenerek kuruluş/beylik sürecinin olabildiğince sancısız geçmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı devlet algısı, İslam medeniyeti, İslam öncesi Türk kültürü, İran bürokratik algısı gibi birçok unsuru içinde barındırmakla birlikte bunları aşan, kendi yaşamsal ihtiyaçlarını dikkate alan özgün bir deneyim olarak karşımıza çıkar. Bu boyutuyla nesilden nesile devreden bir fikir birikiminin mirasçısı olmaktan ziyade, kendi geleneğini yaratan, bu bağlamda geçmişi de ustaca üreten bir yapıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu zihniyet üretiminde, yeni fikirler, geçmişin düşünce kodlarını kullanmakla birlikte aslında onlardan çok farklı ve çok yeni bir dönüşümü içinde barındırmaktadır.

“...Benzeri oluşumlar başka tarzlarda kandaşlıktan uygarlığa, kabile toplumundan devlete geçiş sürecinde, hâtıraların canlandırılması ve iktidar teknikleri oluşturulması bağlamında gündeme gelir. Cengiz'in, Burkan Haldun'a (Dağı'na) sığınırken, kendi yönetim erkinliğini doruklaştırılmasına yönelik kökeni tamamıyla şamanî, (Hz. Muhammed'in 'sığınma ve

⁴⁹ Ümit Hassan, **Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 8.Baskı, s.22-23

korunma'sı tonunda dokunmalar içeren) bir meşrulaştırma sürecini diriltmesi gibi; 'Kuşbeği' olan Osman'ı çevreleyen tarihsel zeminde vaktiyle Selçuklu'nun 'kuşbeği'likle yola koyulmuş olması gibi; Umay'dan kutsallık alan Türk/Oğuz geleneğinin Hümâ geleneği coğrafyasından(İran) geçerken, yepyeni bir platformda bu geleneği tâzelemesi ve olayın tâ Divân-ı Hümâyûn'un adına yansması gibi',⁵⁰

Ümit Hassan'ın "geleneğin tazelenmesi" olarak adlandırdığı, arkaik kültür unsurlarının farklı şekillerde işlenerek meşruiyeti desteklemesi süreci, bazı metin parçalarında karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda onun doğumunu anlatan kısımda doğan çocuğun farklılığı ve üstünlüğü özellikle vurgulanmıştır.

"...Yine günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir haha(daha) emmedi",⁵¹

İbni Kemal'de Osman Bey'in doğumunu anlatan kısımlar Oğuz Kağan'ın doğumunu anlatan kısım arasında liderin kutsanması açısından benzerlik vardır. Elbette Osman Bey'in tasvirinde İslamî kültürün etkisi ağır basmaktadır. Ancak doğan önderin seçkinliği, biricik olma durumu özellikle vurgulanmıştır.

"Hicretin altı yüz elli ikisinde bir oğlu dahi doğdu ol mevlûd-ı mes'ûd'un adını 'Osmân kodular levh-i cebinde nakş-ı sa'âdeti okudular yâl u bâlde, hey'etde şîr idi cemâl-i berkemâlde sureti bedr-i münîr idi, rahmet-i rahmânidi ki suret-i insana girmişidi gûyâ ki ma'nâ-yı lûtfa kudret vermişidi",⁵²

Bu destanî hava lider unsurunu kutsarken yeni bir gelenek inşasına da zemin hazırlayan bir atmosfer yaratmaktadır. Bu yeni lider, İslamiyet öncesi yaşamdan bazı esintiler taşımakla birlikte gaza toplumunun ihtiyacı olan savaşçı tipini de kuvvetlendirmektedir.

Bu nokta itibarıyla kurucu önder oluşmuştur. Bunun ardından onun çevresinde sistemin yani beyliğin oluşturulması aşaması gelmektedir. Sistemler fiilî durumları

⁵⁰Ümit Hassan, *age*, s.23

⁵¹(Haz.)W.Bang, G.R.Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*,http://aton.ttu.edu/pdf/Oguz_Kagan.pdf (E.T:30.07.2019)

⁵²İbni Kemal, *age*, s.60-61

destekleyen uzlaşmalar ve anlaşmalar manzumeleriyle desteklenirler. Bu da iktidar erkinin bütün muhatapları gözünde meşruiyet kazanmasını sağlar. Osmanlı klasik çağında yasallık vurgusu şeriat-örf dengesinin sağlanmasıyla oluşmuştur. 17. yüzyıl ve sonrasında özlenen “Kânûn-ı Kadîm” bu ikiliyi referans alan uygulamaların bütünü olmuştur.

Osmanlı Beyliği’nin bu erken dönemlerinde bile şeriat-örf dengesi gözetilmiş meşruluk burada aranmıştır. **Āşıkpaşazâde Tarihi**’nde geçen bazı anlatılar şeriat ve örf gibi kavramlara yapılan atıfları içerir. Bunlardan birisi Osman Bey’in pazar vergisi üstüne görüşünü içermektedir. Bu anlatı, Osmanlı Beyliği’nin yalnız fetihçi bir yapı olmaktan çıkıp kurumsal bir devlet olma yolunda adımlar atmaya çalışan, gaza ekonomisinin üstüne çıkma amacındaki bir yapı olmaya çalıştığını göstermesi açısından önemlidir.

“...Germiyan’dan bir kişi geldi. Eydür: ‘Bu bazarun bâcını bana satun’ der. Bu kavim eyitdiler: ‘Hana var’ dediler. Ol kişi sürdü Osman Gâzi’ye geldi, sözünü söyledi. Eyitdi: ‘Hanum! Bu bazarun bâcını bana sat’ dedi

Osman Gâzi eydür: ‘Bâc nedir?’

Ol kişi eydür: ‘Bazara her ne kim gelse ben andan akçe alurın’ der.

Osman Gâzi eydür: ‘Bre kişi! Senün bu bazara gelenlerde alımın mı var kim bunlardan akça istersin?’

Ol kişi eydür: ‘Hanum! Töre vü âdetdür. Cemî’i vilâyetlerde vardur kim pâdişâhlar aldılar’ dedi.

Osman Gâzi eydür: ‘Tanrı buyruğu ve Peygamber kavli midür veyâ o beğler kendülerinden mi etdiler’ dedi.

Bu kişi eydür: ‘Töredür hanum, evvelde kalmışdur’ dedi.

Osman Gâzi gâyetde gazaba gelüp eydür: ‘Bir kişi kim kazana, kendünün mülkü olur. Ben anın malında ne kodum ki bana akça ver diyem. Bire kişi! Git. Bu sözü bana söyleme kim sana ziyânım değer’ dedi.

Ve bu kavim eyitdiler kim: 'Hanum! Bu bazarı bekleyenlere âdetdür, bir nesnecük vereler' dediler.

Osman Gâzi eydür: 'Çünkü imdi siz eyle dersiz, her kişi kim bir yük getüre sata, iki akça versün' dedi. 'Her kim ki satmasa hiç nesne vermesün' dedi. 'Ve her kişi kim bu kânunumu boza, Allah anun dinin ve dünyâsın bozsun' dedi.''⁵³

Kanun ve töre, devletin şekillenmesinde iki temel kavram olarak karşımızda durmaktadır. Söz konusu unsurların içeriği devletin macerasıyla çeşitli şekiller alsa da temel kavram olarak kullanılmaktan vaz geçilmeyecektir.

14.-15. yüzyıllar, Osmanlı'nın devlet olma macerasında geçiş olma özelliği taşımaktadır. Aşiret toplum yapısının çözülerek merkezî devlet yapısına geçişin birçok unsuru ve ara halkası bu devirde gözlenebilmektedir. Yöneticiler etrafında örülen bir devlet yapısı aşama aşama şekillenirken, sonraki dönemlerde devletin temel taşı olan bazı kavram ve kurumların oluştuğu da gözlenmektedir. Yönetici erkin otoriteyi elde tutma ve gücü yönetme arzusu, Türk yönetim algısının İslam topraklarında yarattığı önemli bir değişim olarak düşünülebilir. Halil İnalcık, Osmanlı yönetim anlayışında da olan bu fikrin kökeninin daha önceki dönemlere ait olduğunu düşünmektedir.

"10. ve 11. yüzyıllarda İslâm topraklarında Türk devletlerinin kurulmasıyla beraber, devlet ve hukuk kavramlarında, bağımsız sivil otorite ve onun kanûn koyucu gücü lehine derin bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Türk yöneticiler, kamu otoritesi ve bu otoritenin mutlak bağımsızlığı konularında duyarlı idiler ve kamu yönetimini daima kendi devlet ve hukuk anlayışları doğrultusunda örgütleme hakkına sahip oldukları kanısını taşıyorlardı,"⁵⁴

Buradan da anlaşıldığı üzere yönetici, kutsallaşan ve önemsenen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Osman Gazi'nin rüya motifiyle yüceltilmesi, doğumunun anlatıldığı kısımda adeta Oğuz Kağan Destanı'ndaki anlatımlara benzer ifadelerin olması "Yönetici" unsurunun güçlendirilmesiyle ilgilidir. Yöneticinin gücünü sınırlayan –bazen de onu erişilmez kılan- en önemli araçlar bazı yazılı veya sözlü kaideler manzumesidir(Örf, Yasa, Kanun, Şeriat, vs..)

⁵³Derviş Ahmed Âşıkî, *age*, s.30-31

⁵⁴Halil İnalcık, "Din ve Devlet", **Osmanlı İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Temmuz 2016, 2.Basım, s.6

Orhan Bey dönemiyle birlikte beyliğin devlete dönüşümünde adımların atılmaya başlandığı görülür. Devletin ve bu bağlamda protokolün ve sınıflamanın oluştuğu görülmektedir. Osmanlı yönetiminin Orhan Bey döneminde ciddiye alındığını gösteren emareler kroniklerde yer almaktadır.

“...Orhan Gâzi’ye karındaşı Ali Paşa eydür: ‘Hanum! El-hamdüli’llah kim seni pâdişâh gördüm. İmdi senün dahi bir gün leşkerün yevmen fe-yevmen ziyâde olsa gerekdir. Sen de askeründe bir nişan ko kim gayrı askerde olmasun’

Orhan Gâzi eydür: ‘Karındaş! Her ne kim sen edersin, ben anı kabul ederin’ dedi. ‘İmdi etrafdağı beğlerin börkleri kızıldur. Senün kullarınun börkleri ag olsun dedi. Bilecük’de ak börk бүkdürdüler. Orhan Gâzi geydi. Ve kendünün cemî’i tevâbi’i bile geydiler.’⁵⁵

Bu “Ak Börk” simgesel olarak farklılaşmaya işaret etmektedir ki bu da Orhan Bey döneminde devletin artık çevresinden farklı bir yapılanmaya gittiğini göstermektedir. Osman Bey’in kurucusu olduğu bu siyasî yapının daha üst bir devlet aşamasına evrildiğini düşünebiliriz.

“...Osmanlı beyliğinin kurucusu kuşkusuz Osman Gâzi’dir. Osmanlı sultanlığının kurucusu ise Orhan’dır, o sultan sanını taşımış, bir bağımsızlık belgesi olarak da ilk Osmanlı sikkelerini bastırmıştır.”⁵⁶

Ak börkle ayrılan bir ordunun kurulmasını kardeşiyle müzakere eden Orhan Bey’e kardeşi tarafından bu durumu kadıyla müzakere etmesi önerilmiştir⁵⁷ Bu anlatıda önemli olan nokta yeni bir askerî teşkilatın kurulmasından ziyade, yönetim anlayışındaki şekillenmedir. Padişahın simgelediği siyasî güç kadıyla simgelenen kanun gücüyle birlikte askerî gücün temelini atmaktadır. Bu durum Osmanlı siyasetine teorik malzeme sağlayan siyâsetnâmelerde sıkça işlenen “Adalet Dairesi” anlayışına da çok benzeyen bir uygulamadır.

Devlet, artık yeni bir form kazanırken fetih politikaları da bu dönemde değişmeye başlamıştır. Bu değişim Osmanlı Devleti’nin Rumeli’ye yönelmesi sürecidir. Yeni

⁵⁵Derviş Ahmed Âşıkî, *age.*, s.55

⁵⁶Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ(1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 25. Baskı, s.62

⁵⁷Mevlânâ Mehmed Neşrî, *age.*s.67

güzergah yeni bir yönetim anlayışını da peşinde getirerek daha esnek bir devlet yapılanmasının, daha kapsayıcı bir söylemin oluşmasını sağlayacaktır.

Ancak, bu Rumeli'ye yönelik süreci de devir beylikleriyle sorun yaşamamak, gaza geleneğini zedelememek ve beyliğin kazanılmış olan saygınlığını düşürmemek gibi amaçları içeriyordu. Bursa ve çevresinde şekillenen Osmanlı Beyliği, çevredeki Hristiyan yöneticilere boyun eğdirince çeşitli beyliklerle komşu olmuştu. Anadolu sahasında kısır çekişmelere girmek yerine Rumeli'ye açılmak, mütevazı bir güce sahip Osmanlı hakimiyeti için hayati önemdeydi

“...Orhan Bey, daha İstanbul surlarını zorlayacak durumda bulunmadığı, beyliğinin de doğu, güney ve batısı diğer Türk beyliklerinin topraklarıyla çevrilmiş hale geldiği için, artık, beyliği daha fazla büyütme imkânı kalmamış bulunuyordu. Bu durumda, Osmanlı Sultanlığı, bir uç beyliği olmaktan çıkarak Karamanlılar ile Candarlıların uzun zamandan beri içinde bulundukları bir ‘iç-el’ durumuna düşmüş bulunmaktaydı. Fakat, Germiyanogullarında olduğu gibi, Osmanlılar üzerinde bir de uç beylerbeyliği, o zamanki resmî tabiriyle, melikü'l-ümerâlık (emîr-i kebîrlik) vardı ki, bu sıfatlarından dolayı, Karesi Beyliği, geçmişten kalan fakat, hukuk kaidesine dayanan bir şekilde kendilerine tâbi bulunuyordu. Bu vaziyette, Osmanlılar fetihlerini Marmara'nın batı sahillerine, yani Rumeli'ye uzatabilmek için, tâbileri olan Karesioğullarından Bursa-Gelibolu doğrusuna bir koridor almak mecburiyetindeydiler.”⁵⁸

Nitekim stratejik mecburiyet, Karesioğulları içinde gerçekleşen bir taht mücadelesinde taraf olma sonucunu doğurmuştur. Kısa bir süre içinde de söz konusu beylik, Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir.

Söz konusu devir, bize eklektik bir devlet algısının olduğunu göstermektedir. Kendi siyasî ve askerî gücü yanında içsel dengeleri sebebiyle gaza ve uç geleneklerini tam aşamamakla birlikte iç yapısında kurumsallaşma ve merkezîleşme adımları atan bir devlet anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Ve bu kurumsallaşma, henüz erken dönemler olmasına rağmen, kendine has bir protokolle desteklenir bir hal almıştır. Orhan Bey devrinde divan tertip edilmesi hatta bu toplantıya has bir giyimin

⁵⁸Mustafa Akdağ, *age*, s.135

mevcut olup bunun zorunlu tutulması söylediklerimize destek olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır:

“...Ve dahi burma dülbend Orhan zamanında tasnif olundu. Dîvana gelicek beğlerün burma dülbendi olmasa ta ‘yib ederlerdi kim: ‘Dîvana geldün, kanı burma dülbendün’ derlerdi.”⁵⁹

Bu ve benzeri uygulamalar, aslında gaza toplumu olarak bir siyasî yapının üst düzey bir devlet yapısına kavuşma gayreti olarak düşünülebilir. Uç devri siyasî alışkanlıkları neredeyse II. Mehmed devrine kadar sürse de Rumeli’de tutunma ve merkezî bir devlet inşa etme amacı erken dönemler itibarıyla varlığını sürdürmüştür.

“...Rumeli’ne geçtikten hemen sonraki yirmi otuz yıl özellikle gerginlik doluydu. Yeni kurulan Osmanlı devleti, bu dönem boyunca benzer koşullar altında ortaya çıkan birçokları gibi parçalanma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Ancak Âl-i Osman [eski gazi müttelikleri ve komşuları üzerine üstünlüğünü kurmakta öncülerinin ve rakiplerinin hepsinden daha başarılı çıktı, çünkü onları,] adım adım düzenli olarak, eylem ve görevleri merkezileşmiş sultanlık bir devletin buyruklarıyla düzenlenen kumandan ve tımarlılara dönüştürmeyi becerdi.”⁶⁰

Orhan dönemi, Osmanlı Devleti’nin adeta 17. yüzyıl sonuna kadar sürecek fetih stratejisinin temelini atıldığı yıllar olarak düşünülebilir. Osmanlıların Rumeli’ye geçişi, savaşçı dervişlerin ve Türkmen kitlelerinin bu yönetim altında hareket etmesini sağlamıştır. Bu da Rumeli’de hızlı yerleşilmesini kolaylaştırmıştır.

Osmanlıların uzun asırlar boyunca faydalandığı, bazı dönemlerde hanedana bazı sıkıntılar çıkardığı da görülen akıncı beyleri de Orhan Bey döneminde karşımıza çıkmaya başlar. Bu durum, Osmanlıların da tabi olduğu gaza geleneğinin devletin fetih politikası için bir dinamizm yaratmakla birlikte onun merkezîyetçi yapısıyla çekişen bir özelliği olduğunu bize göstermektedir.

Rumeli’ye yerleşme süreci, savaşçı mekanizmanın iktidar mekanizmasını beslediği bir süreçtir. Bunun ekonomik bir getirisi olduğu da şüphesizdir. Orhan Bey devrinde oğlu Süleyman Paşa’nın, Hacı İlbeği’nin, Gazi Evrenos’un o bölgede olması buradaki fetih sürecine verilen önemi göstermektedir. Bu komutanların Gelibolu’yu

⁵⁹Derviş Ahmed Âşıkî, *age.*, s.56

⁶⁰Cemal Kafadar, “İki Cihân Âresinde”, *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Yaz 1999, S.19, s.53

merkez yaparak çevreye akınlar yapması gaza fikrinin ekonomik boyutunu da işaret etmektedir.

“Çünkü Gelibolu bunların oldu. Süleyman Paşa, Hayrabolu ve Çorlu vilâyetine akın ettiler. Her ki ellerine gelse alup Gelibolu'ya götürürlerdi. Meğer bir beğ varıdı. Adına Evrenos Beğ derlerdi. Gâyet bahadır idi. Hacı İlbeği derler bir dilâver er dahı varıdı. Bu ikisi gazilerle gelüp Dimetoka'yı ve İlbeği Birgozu'nu çalup çarparlardı. Girü dönüp Gelibolu'ya gelürlerdi. Edrene yanında Meriç kenarında ol birgozu ol zamanda İlbeği aldūğu çün ol bergozun adını İlbeği Birgozu deyü ad kıldılar’⁶¹

Gelibolu'nun bir üs olarak kullanılması, hanedan ailesinin bir üyesinin ve önemli komutanların Rumeli'de faaliyette bulunması, yukarıdaki alıntıda ganimete dayalı bir gelir kaynağından bahsedilmesi, ekonomi-iktidar-askerî hareketlilik arasında birbirini besleyen bir döngü olduğunu bize göstermektedir. Bu durumda Gazilik/Gaza kavramları, yalnız dinsel içeriği olan kavramlar olmaktan çıkmakta devrin askerî-iktisadî faaliyetlerinin de bir parçası haline gelmektedir.

“...Osmanlı Beyliği'nin kuruluş sürecinde arka arkaya gelen dini, askeri ve iktisadi olgular kümeleştirince, savaş kümesiyle (fetih, ılgar, akın) iktisat kümesi (yeniden-bölüşüm, iskân, toprak, haraç, ulca, esir) elemanlarının birbirlerini irttikleri (imply) görülür. Savaş elemanları iktisat elemanlarını irterken, iktisat elemanları da savaş elemanlarını irter. Bu durum, kuruluş sürecinde dinsel işlevin tek başına ya da ötekilerle beraber hiçbir rol oynamadığı anlamına gelmez. Aksine, gazilik halinde din, savaş ve iktisat elemanlarının hepsinin birbirlerini irttiklerini gözlemliyoruz. Öyle ise bu saptamaya karşı ileri sürülecek, genelleştirilmiş bir 'savaşanların –hepsi- gazidir' tezi anlamını yitirir.’⁶²

Artık “Gazi” kavramıyla adlandırdığımız savaşçıların kurumsallaşan yönetim mekanizmasıyla uyumlu hale getirilmesi söz konusudur. Merkezî yapı bu savaşçı unsurları kendine tâbi –en azından iktidara zararsız- kılmaya çalışırken bir yandan da bu savaşçı topluluklara ihtiyacı olmayacağı bir savaş cihazının inşası yoluna gitmeye başlamıştır. Nitekim kroniklerde geçen “Yaya” teşkilatının kurulması bunun ilk

⁶¹(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.20

⁶²Sencer Divitçioğlu, **age**, s.79

adımlarından kabul edilebilir⁶³. Bu durum yeniçeri teşkilatının kurulmasıyla birlikte bu amaca yönelik ilk halini alacaktır.

Yalnız toprak zenginliği değil, iktidara sadık asker ve yönetici zümre yaratabilmek için dahi Rumeli sonsuz bir kaynak özelliği göstermekteydi. Bu niteliği gören Osmanlı yönetimi Söz konusu coğrafyaya en başından beri özel bir önem vermiştir. Nitekim **Anonim Osmanlı Kroniği**'nde geçen ve efsanevî unsurlarla bezeli bir anlatı bu hassasiyetin altını çizmektedir:

“...Râviler şöyle rivâyet etdiler kim, meğer Süleyman Paşa'ya ol hâl vâkı 'olmazdan öndin yanında olan gazilere vasiyyet etmişdi kim: 'Ben bu yakında dünyadan gidiserim. Beni bu vilâyetde Bolayır'da defn eylen ve eğer kâfirler size üşerse kaçmayasız, Allah'a tevekkül edesiz, durasız. Hak ta 'âlânun hikmetin göresiz' deyü ismarlamışdı. 'Ve hem gayret edesiz, benüm ölümü kâfirlere aldırmayasız' demiş idi.

...Râviler şöyle rivâyet ederler kim: Sonra ol kaçup kurtulan kâfirlerden haber aldılar kim eyitdiler: 'Heman kim denizden ayrılduk. Gördük kim, bir alay boz atlular çıkageldiler. Heman biz anları gördük tâkatımız tâk oldu. Elimüz dutmaz oldu. Bize kılıç koydular. Bizi anlar kırdılar. Siz anları kanda pusuya komuşsuz kim biz anları görmedük, gökden mi indiler ve yerden mi çıkdılar kim heman ol arada belürdiler. Kâfirler anları bizden sandılar. Anlar hod gâyb erenlerimiş, Hak ta 'âlâ anları bize meded gönderdiler. Gelüp düşmanumızı helâk etdiler'’⁶⁴

Rumeli'nin elde tutulmasına dair bu anlatım, aslında bu coğrafyanın Osmanlı Devleti'ne sağlayacağı faydaların farkında olan bir zihniyetin ürünüdür. Devletin Rumeli sahasında gelişmesi onu Anadolu sahasındaki siyasî çekişmelerden korurken, kazandığı alanlara insan yerleştirmesini kolaylaştırıyordu. Ayrıca bölgenin maddî ve insanî kaynaklarını kullanarak daha güçlü bir devlet inşa ediyordu.

⁶³“Yaya” teşkilatının kurulması merkezî devlete dönüşmeye yönelik önemli bir adım olmasının yanında Osmanlı yönetimi ve Türkmenler arasındaki ayrılığın ilk adımları olarak da düşünülebilir. Bkz. Rıza Yıldırım, **Aleviliğin Doğuşu –Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleti 1300-1501-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 2. Baskı, s.98

⁶⁴(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.21-22

Rumeli'ye açılmak, Osmanlı yönetimi için yalnızca bir fetih meselesi değildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi devletin hareket alanının artması, yeni anlayışta bir devlet inşası için de olanaklar sağlıyordu.

“...Osmanlı beyliği askerî demokrasiden sınıf egemenliğine geçişini göreceli olarak çabuk atlattı, burada donup bir tür aşiret feodalizmine saplanıp kalmadı.”⁶⁵

Beylik, devletleşme ve iktidarın meşru sahibi olarak görülmüş bir hanedan çevresinde şekilleniyordu. Elbette iktidar, muhtelif çıkar ilişkileri ve buna bağlı ittifaklarla geliyordu. Ancak başarılı politikalar tatmin olmuş çıkar gruplarının itaatini pekiştirdikçe devlet yapısı güçleniyordu. Aşamalı olarak padişahın parladığı merkezî yönetimin güç kazandığı ve başlangıçta nispeten eşit olan savaşçı unsurların da iktidara tâbi unsurlara dönüşmeye başladığı görülmüyordu. Nitekim ilk ordu teşkilatı kurulurken bu kuvvetlerin “Ak börk”le diğerlerinden ayrıldığı anlatılmaktadır. Söz konusu durum yalnız askerî giyim olarak değerlendirilmemelidir.

“...Devletin hükümdarlık makamı ulu beyin kişiliğiyle özdeşir. Böyle olunca, ulu bey Osmanlı toprağının sahibidir (miri topraklar). Mülkün sahibi ulu bey kendi kulları olan devşirme-yeniçeri örgütüyle, yine kendi client'i olan tımar ve vakıf yöneticileri (sahipleri) tarafından desteklenir, korunur. Hepsi ulu beye karşı gösterdiği sadakat ve vefakârlık onun dağıttığı ‘arpalıklarla’ (appanage) ödüllendirilir. Arpalıklar, tımar ve vakıf topraklarıdır. Ak börk giyen bu sınıf, Osmanlı Beyliğinin buyuran sınıfını oluşturur. Şükrullah bunların tümüne ‘ak kemik’ diyordu”⁶⁶

Orhan Bey devrinin kurumsallaşma çalışmaları, devleti yeni bir gelenek içinde şekillendiriyordu. Söz konusu adımların sonuçları özellikle I. Murad ve I. Bayezid devrinde görülecektir. Askerî teşkilattaki ve fetih politikalarındaki bu düzenlemeler devlet anlayışının bir çehresini oluştururken İznik'te kurulan ve ilk medrese kabul edilen müessesede eğitim verilmeye başlanması, kendi bürokrasisini ve zihniyet dünyasını oluşturmak isteyen bir devletin ilk mütevazı adımları kabul edilebilir.

⁶⁵Ernst Werner, **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar(1300-1481)-Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci-**, Yordam Kitap Basın Yayın, İstanbul, Mart 2014, 1.Basım, s.151

⁶⁶Sencer Divitçioğlu, **age**, s.120-121

Bu durumu yalnız bir eğitim kurumu inşa etmek, padişahın bir hayır gayreti olarak düşünmekten ziyade uç zihniyetini aşmak isteyen ve belki de kontrolü zor heterodoks dervişlerle arasına mesafe koymaya çalışan bir algının ürünü olarak düşünebiliriz⁶⁷.

*“...Ve medreseyi dahi Mevlânâ Davud-ı Kayserî derleridi, ana verdi. Ve andan sonra Tâcüddin-i Kürd’e verdi. Konya’da Sirâcüddin-i Ürmevî’nün şâkirdiyidi. Hitâbetini Kara Hoca’ya verdi. Ve İznik’i taht edindi bir nice zaman”*⁶⁸

Orhan Bey’den sonra başlayın I. Murad dönemi, bir fetihler çağı olarak ifade edilebilir. Bu yeni dönem önceden devralınan bazı politikaları barındırmakla birlikte, Osmanlı Beyliği’nin kesin anlamda devletleştiğini işaret eden bir aşama olarak karşımıza çıkar.

I.Murad döneminin bir diğer önemli özelliği de Osmanlı Devleti’nin Rumeli’yi vatan tutma sürecinin kesin olarak anlaşıldığı bir dönem olmasıdır. Artık muhataplar yerel değildir. Bulgar, Sırp ve Macar krallıkları bir muhatap olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu beylikleri ise Osmanlı Devleti’nin bu yeni konumunu fark etmişlerdir. Orhan Bey döneminden beri hedeflenen sistemin daha açık bir gerçek olduğu dönemi işaret etmektedir. Yeniçeri Ocağı’nın kurulması merkezîleşme sürecinin sonucu olan bir teşkilatlanma olmasının yanında, merkezî yapıyı besleyen ve zorunlu kılan bir savaş teşkilatlanması olarak karşımıza çıkar ki devlet ve yeniçeri teşkilatı arasındaki bu ilişki uzun asırlar içinde farklı boyutlar da kazanacaktır.

Bu teşkilatın kurulması da yaya teşkilatı gibi ulema(bürokrasi) ve hükümdar uzlaşmasıyla vücuda gelmiştir. Bu noktada aşiret yapılaşmasının geriye çekildiğini yönetici sınıfın yeni devlete tam hakim olma gayreti içinde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Orhan Bey dönemindeki “Ak Börklüer” artık devleti saray merkezli bir organizasyon haline getirmeye başlamışlardır.

“...Bir gün Kara Rüstem derleridi bir dânişmend geldi, Karaman vilâyetinden. Çandurlu Halil kim kadı-askeridi. Ana geldi. Eydür: ‘Efendi! Bunca hanlık malı niçün zâyî’ edersin. ‘Kadı-asker eydür: ‘Ol nice maldur?’ Rüstem eydür: ‘İşbu esirler kim gaziler alurlar. Tanrı buyruğunda bunların beşde biri hanundur. Niçün alınmaz’ der. Kadı-asker hana arz eyledi.

⁶⁷ Rıza Yıldırım, *age*, s.72-73

⁶⁸ Derviş Ahmed Âşıkî, *age.*, s.60

*Han dahi eydür: ‘Tanrı buyruğu ise edün’ der. Kara Rüstem’i okudular. Eydür: ‘Mevlânâ! Tanrı buyruğun edün’ der. Ve kendü Gelibolu’da oturdu. Her esirden yirmi beş akça aldı. Ve bu ihdâs, iki dânişmendün tedbiridür. Biri Çandarlu Halil ve biri Karamanlu Kara Rüstem’idi.’*⁶⁹

Söz konusu alıntıda bazı noktalar üstünde durmayı gerektirir. Bunlardan birisi ulemanın ve bürokrasinin öne çıkmaya başlamasıdır. Bu, Kılıç ehli sayılan gaziler ve diğer savaşçılar yönetimdeki ağırlığını kaybetmeye başladığını göstermektedir. Nitekim Anonim kroniklerde dânişmend taifesi hakkında olumsuz ifadeler bulunması yanında gazilerin kırgınlıklarının dile getirilmesi yeni düzenden memnun olmayanların bulunduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Bir diğer dikkat çeken nokta “Hanlık mal” kavramına vurgu yapılmasıdır. Bunu devletin hazine sahibi olması, iktidarın maddî gücü elinde toplaması olarak da değerlendirebiliriz. Nitekim savaşçıların maddî zenginliğe ortak edilmesi istenmekte bunun aksi bir uygulama olarak devletin malî bir birikim elde etmesi uygun görülmemekteydi. Savaşçı beyler, padişah elinde biriken hazinenin onların bağımsız hareket etme imkanını kısıtladığını erken dönemlerde fark etmişlerdi. Nitekim anonim kroniklerde bunu içeren ilgi çekici bir anekdot vardır.

*“...Ol zaman pâdişâhları tama’kâr değülleridi. Her ne ellerine girürse yiğide ve yenile verürler idi. Hazîne nedür bilmezleridi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya geldi ve pâdişâhlar ile tama’kâr dânişmendler musahip olup takvâyı koyup fetvaya yürüdüler, hazîne dahi pâdişâh olana gerekdür dediler. Pâdişâhı kendülere uydurdular. Tama’ ve zulm peydâ oldu. Elbetde tama’ olduğu yerde zulüm dahi olsa gerekdür. Şimdiki hâlde dahi ziyâde sebeb dahi dânişmendlerdür.’*⁷⁰

Hükümdarın hazineyle ilişkisi oldukça önemsenmiştir. Çünkü beylik döneminde gazi bir hükümdar algısı vardı. Bu da herkesin tâbi olduğu bir “Hünkâr” değil, Gazilerden birisi, başka bir deyişle “Eşitler arasında birinci” olan herkes kadar hisse alan mala tamah etmeyen bir önder tipi söz konusuydu. **Āşıkpaşazâde Tarihi**’nde Osman Bey’in mirasından özellikle bahsedilmesi aslında gazilerin ya da başka bir

⁶⁹Derviş Ahmed Āşıkî, *age.*, s.75

⁷⁰(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.28-29

deyişle merkezî devletin yükümlülüklerine tam anlamıyla bağlanmak istemeyenlerin görüşlerini açıklayan bir anlatım olarak değerlendirilebilir:

“...Osman’un malı var mı yok mu teftiş etdiler kim miras oluna, bu iki karındaş arasında. Hemin feth olunan vilâyet var. Ancak akça ve altun hiç yok. Osman Gâzi’nün bir sırtlak tekelesi var yenice ve bir yancuğı ve tuzluğu ve kaşukluğu ve bir sokman edüğü ve birkaç eyü atları ve birkaç sürü koyunları varıdı.”⁷¹

İki bürokratin konuşmasının padişaha iletilmesi, padişahın muhatap olmaktan ziyade görünmeyen bir karar verici gibi gösterilmesi, önceki dönemlerde görülmeyen bir hiyerarşinin oluştuğunu –veya oluşmaya başladığını- bize göstermektedir. Özellikle II. Mehmed döneminde en olgun şeklini bulacak olan “Padişah” algısının I. Murad döneminde de belli boyutlarıyla karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Ayrıca padişahın “Tanrı buyruğu ise edün” diyerek bu işe onay vermesi, şeriatı referans gösteren bir uygulamayla oluşan devletin bürokratik mekanizmasına da katkı sağlandığını gösterir.

Ayrıca Rumeli’de yürütülen fetihler, Anadolu’daki beylikler arasında Osmanlı Devleti’ne ayrı bir üstünlük de sağlamaktadır. Edirne’nin alınmasıyla birlikte Balkanların kilidini ele geçiren devlet, Rumeli’ye köklü bir şekilde yerleşmeyi sağlarken Anadolu yereline hapsolmuş bir siyasî anlayışı da kesin olarak aşmıştı.

Devlet, beylik anlayışını aşan bir siyasî çehre kazansa da “Gaza/Gazi” kavramlarını üstünde bulunduran bir yönetici imajı hala ikna ediciydi. Ahmedî’nin **İskendernâme** isimli mesnevisine ek olarak kaleme aldığı **Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman**’ında bunu görmekteyiz.

“ ...

Aldı anun yerini Gâzi Murad/ Kim cihâd u gazv idi ana murad

Pâdişâh-ı kâmil ü dâna idi/ Sâhib-i tedbir u ehl-i rây idi

...

Şâhda gerek ki –ola yumn-i hümay/ Bay ola ererse ana bir gedây

⁷¹Derviş Ahmed Âşıkî, *age.*, s.51

Nezr etdi kim kıla dâyim gazâ/ Anı ede kâfire ki-oldur sezâ’’⁷²

Bu gaza söylemini yürütmekle birlikte “Hüdavendigar” ünvanını kullanan ilk padişah olması yalnız padişahın gönlünden geçen hakimiyet anlayışını değil Osmanlı Devleti’nin kaçınılmaz olarak ilerlediği devlet nizamını da işaret etmesi açısından manidardır.

Bu yeni tanımlama, Rumeli topraklarında yerleşmeyi, fetih bölgelerinde gezen akıncılara ve Anadolu’daki beyler üzerinde hakimiyet kurmayı çağrıştırmaktadır. Nitekim Anadolu beylikleriyle barış güden bir politika izlenmesine rağmen var olan üstünlük çeşitli araçlarla ortaya konulmaktadır. Anadolu coğrafyasında doğrudan askerî hareketlilikten kaçınılmakla birlikte evlilik veya satın alma yoluyla Anadolu coğrafyasında toprakların genişletildiği görülmektedir.

Beyliklerin Osmanlı otoritesini tanıdıkları I. Murad’ın da Anadolu’da mutlak hakimiyet konusunda aceleci olmadığı kroniklerde takip ettiğimiz akıştan anlaşılmaktadır. Germiyanoglu Yakup’un kendi rızasıyla Osmanlı otoritesine boyun eğdiği anlaşılmaktadır. Nitekim I. Murad’ın oğlu Bayezid’le kendi kızının evliliğine rıza göstermesi bununla ilgilidir.⁷³

Bu düşünün anlatıldığı kısımda I. Murad’ın adeta bir güç gösterisi yaptığını söyleyebiliriz. Çünkü bu düğünde davetli olanlar Osmanlı Devleti’nin uygun gördüğü bir saygınlık sırasıyla ağırlanmışlardır. Beyliklerden gelenlerle Mısır elçisinin makamının ayrı olduğunun vurgulanması aslında Osmanlı’nın uluslararası camiada kendini hangi noktada gördüğünün de bir özetidir.

“...Karamanoğlu’na ve Hamidoğlu’na ve Menteşeoğlu’na ve Saruhanoglu’na ve Kastamonu’da İsfendiyar’a ve Mısır sultanına. Bunların cemî’sin okudular. Ve dahi kendü vilâyetlerinde olan sancak beğlerinden okudular. Ve Evrenez Gâzi’yi okuyup gel dediler. Andan sonra düğüne başladılar. Ve etrafın beğlerinden dahi elçilerile saçuluklar geldiler. Eyü atlar ve katarlarla develer ve envâ’ile acâyib ve garâyib nesneler getürdiler. Ve hergelen kişi getürdüğünü âdet üzerine peşkeş çekdiler. Ve mertebesine göre oturdular.

⁷² Nihal Atsız Çiftçioğlu, **Osmanlı Tarihleri-I**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s.14-15

⁷³ Derviş Ahmed Âşıkî, **age.**, s.78-79

Ve Mısır'un dahi sultandan elçisi geldi. Ol dahi getürdiği tuhfelerini çekdi. Anı cemî'i elçilerün üzerine yer gösterdiler. Oturdu.''⁷⁴

Görüldüğü üzere, düğündeki oturma tertibinde Osmanlı kendi sancak beyleriyle Anadolu beylikleri arasında bir fark gözetmezken Mısır elçisini özellikle anmaktadır. I. Murad devrini temel aldığımızda, Anadolu'ya yönelik agrasif bir politika uygulanmamakla birlikte bu bölge beylerine bakış kendi valisinden farklı değildir.

Bu düğün sahnesinde ilgi çekici diğer bir nokta da Evrenos Gazi ve sancak beyleri arasında fark gözetilmesidir. Bu durum akıncı beyi olarak adlandırabileceğimiz savaşçıların halen nisbî bir bağımsızlıkları ve üstünlükleri olduğunu gösterir.

*“...Kendü sancak beğleri dahi geldi. Mertebelü mertebesince peşkeşlerin arz etdiler. Ammâ Evrenez Gâzi'nün dahi peşkeşleri ilerü geldi.”*⁷⁵

Bu düğün anlatımındaki bir diğer durum da **Dede Korkut Hikâyeleri**'ndeki cemiyet tasvirlerine benzerlik arz etmesidir. O hikayelerdeki temel şema olan Bayındır Han ve etrafındaki beyler imajı adeta bu düğün sahnesine uygulanmıştır.

*“...Hanlarhanı Han Bayındır yılda bir kez toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Gine toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ağ otak, bir yere kızıl otak, bir yere kara otak kurdurmuştu.”*⁷⁶

Bu düğün sahnesi, siyasî ve kültürel olarak bize bazı bilgiler vermektedir. Bunlardan birisi düğün sahibi olan I.Murad'ın –başka bir deyişle Osmanlı Devleti'nin- kendisinin merkez olduğu diğerlerinin de hiyerarşisini belirleyen konumudur. Bu durum kuruluşu üstünden bir asır bile geçmeden Osmanlı hükümlerinin güçlü bir konuma geldiğini gösterir. Bir diğer nokta ise Türkmen âdetlerinin hala geçerli olduğunu işaret eder ki kozmopolit bir devlet inşa etmesine rağmen Osmanlı, bu rengi sonuna kadar muhafaza etmiştir.

I.Murad dönemi, bazı kurumsal hamlelerle merkezî bir devletin inşası için önemli adımları içerirken bir yandan da bir beyler federasyonu kurar gibi davranmıştır.

⁷⁴Derviş Ahmed Âşıkî, **age**, s.79-80

⁷⁵Derviş Ahmed Âşıkî, **age**, s.80

⁷⁶(Haz.)Orhan Şaik Gökyay, **Dede Korkut Hikâyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 3.Baskı, s.1

Kosova Savaşı'nda Anadolu beyliklerinden kuvvetler olması tâbi-metbu ilişkisinin bir ölçüde sağlandığını göstermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Kosova Savaşı'na dair verdiği bilgilerde buna değindiği gibi ilgili dipnotta da karşılaştırmalı bir açıklama yapmıştır⁷⁷.

Devletin yaklaşık bir asırda hızlı bir ilerleme içinde olması, geleneklerden ziyade çağın gerektirdiği adımları atabilmesi, coğrafi ve siyasî şartlara uyabilme yeteneği göstermesiyle ilgili bir durumdur. Karşılaştığı kültürlerin insan kaynaklarını kullanabilmesi, düşünce açılımı sağlayabilmek için geleneği adeta yıkıp tekrar yaratabilmesi söz konusu gelişimin önemli unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

I.Murad dönemindeki Yeniçeri Ocağı'nın kurulması, beylerbeylik teşkilatı, tımar sistemi gibi düzenlemeler Osmanlılar'ın devlet olma aşamasına güç katmıştır. I. Murad devrinde inşa edilmeye başlayan bazı kurumlar, Anadolu ve Balkan coğrafyasındaki hakimiyet faaliyetlerini güçlendirmiştir Bu da Osmanlı Devleti olarak adlandırdığımız dev siyasî cihazın varlığına kaynak olmuştur. Feridun Emecen de bu boyutlarıya I. Murad döneminin önemini vurgulamıştır:

*“...Osmanlı beyliği, özellikle I.Murad devrinden itibaren Anadolu ve Balkanlar'da girilen faaliyetlerle bir 'devlet' olma yoluna girmiş, yavaş yavaş merkezî sistemi oluşturma çabaları başlamış, devlet bürokrasisinin teşekkülünün ilk görüntüleri ortaya çıkmış, yeni müesseseler ve askerî teşkilâtın temelleri atılmıştır.”*⁷⁸

I.Murad'ın Kosova Savaşı'nda bir Sırp soylusu tarafından hançerle ağır bir şekilde yaralanması ve akabinde şehit olmasıyla, “Yıldırım” lakabıyla bilinen I. Bayezid tahta çıkar. Onun tahta çıkışında devri anlatan kronikler, “Kardeş Katli” unsurunun devreye girdiğini söyler. **Āşıkpaşazâde**⁷⁹, **Anonim Osmanlı Kroniği**⁸⁰, **Neşri**⁸¹,

⁷⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi-I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 10. Baskı, s.252-253

⁷⁸Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanı ve Klasik Dönem Osmanlı Tarihine Genel Bir Bakış(1300-1774)” , **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, 1.Baskı, s.16-17

⁷⁹Derviş Ahmed Āşıkî, **age.**, s.87

⁸⁰(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.31

⁸¹Mevlânâ Mehmed Neşrî, **age.**, s.128

Oruç Beğ⁸², Hadîdî Tarihi⁸³ bu konuda aynı şeyleri beyan eder. Kemalpaşazâde de olayı aynı şekilde anlatmaktadır. Ancak onun farkı, “Kardeş Katli” olarak bilinen meselenin gerekçesini açıklamasıdır.

“...Beyt-i Türkî li-Mü’ellifihi

Sıgar tar yire sıgar u kibar/ Sıgamaz bir ile iki şehriyâr

Bir niyâmda iki hüsâm ârâm ve bir neyistânda iki arslân mekân tutamayacağın bildiler. Fitne seyli ile ve fesâd yili ile il ü gün harâb u yebâb olup yıkılmadın tedârik kaldılar’⁸⁴

Bu açıklamada söz konusu eylemin taht kavgası yüzünden çıkacak sorunların önlenmesi amacıyla gerçekleştirildiği söylenir. Kemalpaşazâde’nin bu eseri II. Bayezid döneminde bizzat padişahın emriyle yazdığını bilmemiz, bu açıklamanın devletin resmî görüşü olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır.

I.Bayezid devrini hızlı fetihler ve askerî anlamda Rumeli ve Anadolu coğrafyasına ağırlığını koyma devri olarak değerlendirebiliriz. Ankara Savaşı’ndaki yenilgiyle son bulan bu devir, Orhan Bey ve I. Murad döneminde sağlanan kurumsallaşmanın imparatorluk seviyesinde bir merkezîleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Anadolu’da siyasî birliğin sağlanması, Rumeli’de en üstün güç olarak siyasî sahnede yerini alma, Timur tehlikesi baş gösterene kadar İstanbul’un abluka altına alınması, fethetme motivasyonunu ötesinde devlet olma potansiyelini üst aşamaya taşıma amacı içermektedir.

I.Murad, savaşçı gazi geleneğiyle bürokrasinin kaynağı olan fikhî anlayış arasında dengeyi temsil ediyordu. Muhtelif kitabelerde gazilerin önderi olduğunu vurguluyordu:

“... Ankara ’da 777 Muharrem, 1375 Haziran tarihli bir kitâbede: Melik-ül-âdil-ül-gazi es-sultan gıyas-üd-dünya ve-d-din ebü’l-feth Murad Hab ibn-i Orhan’⁸⁵

⁸²Oruç bin Âdil, **age.**, s.10

⁸³Hadîdî, **age.**, s.98-99

⁸⁴İbn Kemal(Kemalpaşazâde), **Tevârih-i Âl-i Osman (IV. Defter)** (Haz.Koji Imazawa), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.7

⁸⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 3.Baskı, s.230

Ancak bir yandan da Yeniçeri Ocağı, beylerbeylik teşkilatı gibi merkeze itaati kolaylaştıran müesseselerin temelini atılıyordu. I. Bayezid, ılımlı bir geçiş siyasetinden ziyade merkezîleşmeyi hızlandıran uygulamaları devreye sokmuştur. Bu durumun da hem kurumsal hem de ideolojik etkileri olmuştur.

“...Murad’ın ölümüyle birlikte yüksek İslam ve gazilik arasında denge de kayboldu. Kuvvetler dengesi açık bir şekilde yüksek İslam’dan yana kaydı. Yıldırım I. Bayezid boy ve soy ilişkilerini, gazilik ve beylikliği bırakarak ‘İmparatorluğu fırtına hızıyla kemale erdirmek...’ istiyordu. ‘Ulemayı tercih etti’”⁸⁶

Bu durum, kroniklerin anlatılarında da görülmektedir. Özellikle Anonim Osmanlı Kroniği, bu devirdeki ulema ve kapıkulu üstünlüğünü, tımarlı sipahilerin mağduriyetini sert bir şekilde dile getirmektedir.

I.Bayezid’in kendi hükümdarlığını tanımladığı unvanlarda da farklılaşma ve merkezî bir hakimiyetin üstünlüğünü vurgulayan ifadeler mevcuttur⁸⁷.

“...Bursa’da 802 H., 1399 M. senesinde yapılan Ulu Cami kitabesindeki Sultan-ül-muazzam Bayezid Han b. Murad kaydı...”⁸⁸

Bürokrasinin kuvvetlenmesi, merkezin pek çok şeyi denetlemesine imkan sağlıyordu. Yeni kayıt usulleri, merkezin uzağında kalmaya çalışan özgür ruhlu Türkmenleri ve o insan kaynağına tabi olan savaşçıları olumsuz etkiliyordu. Kapıkulları karşısında nüfuzlarını yitirmek bu kitleyi hem haksızlıklara uğramaya açık hale getiriyor, hem de merkezî yönetimle aralarına soğukluk girmesine sebep oluyordu.

Yeni doğan bürokratik sınıf için gaza meydanlarından ziyade medreseler insan kaynağı yaratıyordu. Bu durum zenginliğin bölüşümünde farklı sınıfsal dengeleri gündeme getirdiği gibi devletin yeni bir ideolojik argümana bağlanmasına zemin hazırlıyordu. Kuruluş günlerinde heterodoktik dervişlerle birlik içinde hareket eden Osmanlı yönetim erkânı artık fikhî kaynakları merkez alır hale geliyordu.

⁸⁶Ernst Werner, *age*, s.211

⁸⁷ Rıza Yıldırım, *age*, s.119

⁸⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age*, s.230.

Bu da şehirli medreselilerin ya da devşirmelerin güç kazanmasına sebep oluyordu. Farklı insan tipi farklı bir anlayış ve ahlak algısı da doğuruyordu. Devlet, kuruluş yıllarındaki en merkezî halini alırken yönetimin eski ve yeni sahiplerinin gizli veya açık bir çelişme ve çekişme yaşadıkları görölüyordu. “Eski beyler-Yeni beyler” diyerek Osmanlı’nın bir asırlık mazisi tartışma konusu yapılıyor, hızla gelişen bürokratik mekanizma beğenilmiyordu.

“...Heman kim Osman beğlerine Acem ve Karamanlular musâhib oldu; Osman beğleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekib oldular. Kaçan kim Çenderlü Kara Halil ve Karamânî Türk Rüstem, bu iki ulular ve âlimler idi. Heman kim anlar Osman beğlerine geldiler. Dürlü dürlü hileyile âlemi doldurdular. Andan evvel hesab defter bilmezlerdi. Anlar te’lif etdiler. Akça yağup hazîne etmek anlardan kaldı. Sonun hiç fikr etmediler. Koyup gideceğın anmadılar. Kendülere mağrur oldular.”⁸⁹

Görölüğü gibi, defter tutulması, padişahın hazine biriktirmesi eleştirilmektedir. Buna sebep olduğı düşünölen insanlar da ağır şekilde kınanmaktadır. Padişahlara “Acem ve Karamanlular musâhib oldu” diyerek, Türkmenlerin aralarının hoş olmadığı Selçuklu yönetimlerine telmih edildiğı düşünölebilir. Türkmen geleneğı içinden filizlenen Osmanlı Devleti’ne sözlü kültürün ve savaşçılığın üstün hasletler sayıldığı o günler işaret edilerek bu yeni düzenden uzak durması gerektiğı belirtilmektedir⁹⁰.

I.Bayezid döneminde tam anlamıyla güç kazanan merkezî devlet algısına paralel olarak Selçuklu geleneğinden beslenen bir yapı inşa edilmesi, bunun da ötesinde ulemanın yönetim şemasında önceki dönemlere nispetle önemli oranda güç kazanması, Osmanlı devlet anlayışının kendinden önceki Selçuklu ve İlhanlı devletlerinden farklı uygulamalarıdır. **Anonim Osmanlı Kroniğı**’nde eleştirilen bu durumu Mustafa Akdağ şöyle açıklamaktadır:

“...Selçuklulardan Osmanlılara geçen hükümet şekli, daha ziyade Moğol hâkimiyeti zamanında, İlhanlı hükümdarlarının kendi menfaatleri ve bilhassa Anadolu’dan daha çok hasılat elde etme gayesini güden malî siyasetleri icabı, Selçuklu idaresinde yaptıkları birçok

⁸⁹(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniğı[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.35

⁹⁰Rıza Yıldırım, **age**, s.118

değişiklik neticesinde meydana gelen rejimden ibarettir. Fakat başlıca hükûmet ricalinin medreselilerden seçilmesi ve böylece Divan heyetini hemen ulemanın teşkil etmiş olmaları hali, gerek Moğollardan evvel ve gerek onlar devrinde, Türkiye'deki yüksek hükûmet idaresinde en mühim prensip olarak devam ettiği gibi bu Osmanlılara da geçmiş, böylece, yeni rejimin ilk devirlerinde idareyi tamamen ulemâ ellerinde tutmuştur. ’⁹¹

Bu dönemde, bürokratik sınıfın önem kazanması, doğrudan merkeze bağlı yöneticilerin söz sahibi olması taşrada mukim, soylu sayılan insanların güç kaybetmesine ve haksızlığa uğramasına da sebep oluyordu. Ortaçağın en önemli zenginlik kaynağı olan toprak el değiştiriyordu. Kılıç hakkı olarak elde edilen zenginlikler hazine biriktiren, defter tutan, kapıkullarına değer veren merkezî hükûmet elinde toplanıyordu.

“Heman kim Kara Halil oğlu Ali Paşa vezir oldu, fışk u fücür ziyâde oldu. Mahbub oğlanları yanına aldı. Adını iç oğlanı kodu. Bir nice zaman ne gerekse eder. Andan çıkarup mansıb verür oldular. Andan ilerü kadîmler varıdı. Kişi iyâlleriydi. Cümle mansıb anların idi. Azl edüp birine dahi vermezlerdi. Eğer bir sipâhi ölse mansıbın oğluna verürlerdi. Ve eğer oğlu kalmayup kızı veyâ avratı kalsa zelil olmasun deyü anları bir kula verürlerdi. Ol ölenün tımarın bile verürlerdi. İç oğlanına itden beter rağbet ederlerdi. ’⁹²

Artık sarayı merkez alan bu sistem kalıcı hale gelmekteydi. I. Bayezid, Orhan Bey'den beri adım adım devam eden merkezîleşme eğilimini, kuruluş devrinde, en hızlı şekilde uygulayan bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Timur meselesinde uğranan yenilginin arkasında da fetret sarsıntısının mümkün olan en az hasarla atlatılmasında da I. Bayezid'in merkezî devlet yapısı inşa etmesindeki kararlılık yatmaktadır.

Rumeli yakasında ve Anadolu'da bulunan devletçikleri ortadan kaldırarak büyük devletler sıralamasına girmesi, bu geniş toprakların ihtiyacı olan yönetim mekanizmasını işletme gayreti Osmanlı Devleti'nin devri için özgün bir yapı oluşturduğunu gösteren kanıtlardandır. Bu durum yalnızca siyasî zorlamayla olan bir durum değildir.

⁹¹Mustafa Akdağ, *age*, s.195-196

⁹²(Haz.)Necdet Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]*, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.35

Osmanlı hakimiyet alanındaki siyasî istikrarın ekonomi için güvenli bir liman oluşturması, Önce Bursa'nın ardından da Edirne'nin ele geçirilmesiyle siyasî korumanın Anadolu'ya kıyasla daha bakir bir coğrafya olan Rumeli'ye kayması ekonomik dengeleri Osmanlı yönetiminin şekillendirebileceği bir durum yaratmıştır. Ekonomiye yön verebilme yeterliliği, siyasî dönüşümü sağlayacak güvenli iklimi de yaratmıştır.

Dolayısıyla Anadolu beyliklerinin hepsi için meşruiyet kaynağı olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni yaratan ekonomik hat, Osmanlı denetiminde batıya kaymıştır. Anadolu beyliklerinin I. Bayezid'in güç odaklı otoritesine boyun eğmelerinin temelinde bu maddî koşul da yer almaktadır

“...Türkiyenin jeopolitik ve iktisadî-beşerî coğrafyasında ne kadar bir değişme meydana geldiğini anlamak için, XIII. asrın ilk yarısı ile XIV. Asrın son yarısını bu bakımdan birbirlerine kıyaslamak yeter. I.Alâaddin Keykubâd devrinde, Türkiye'nin iktisadî ve siyasî merkezleri Antalya-Akşehir-Sinop hattının doğusundayken, meselâ I.Bayezid zamanında (1389-1402) bu üstünlüğü, çizdiğimiz hattın batısına, Bursa çevrelerine ve Ege yöresine geçmiştir.”⁹³

Devlet, I. Bayezid şahsiyetinde attığı adımlarda, bölgesine hakim olan kendi bünyesindeki bütün unsurları iktidar merkezine tabi hale getiren bir görünüm almıştır. Bölge dengeleri, fetih politikası, Orhan Bey'den bu yana yapılan bürokratik uygulamalar devletin dayandığı zümrelerin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu uygulamaların iktidarı kuvvetlendirmesi, daha güçlü ve olaylara daha hızlı reaksiyon gösterebilen bir otoritenin meydana gelmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakılınca, Anadolu'yu besleyen ekonomik hattın batı bölgelerine kayması daha anlaşılır olmaktadır.

Özellikle Niğbolu Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetinin kesinleşmesi, I. Bayezid'e çok üstün bir sultanlık bir başka deyişle imparatorluk yapısı kurmak için gerekli cesareti vermiştir. Onun İstanbul üstünde baskı kurması, “Sultan” unvanını yukarıda da belirtildiği gibi daha vurgulu kullanması, bu devrin siyasî eylem ve söylemlerinin birbirini besleyen dokusunu göstermektedir.

⁹³Mustafa Akdağ, **age**, s.97

“...Batıdaki başarılar ona bütün İslam dünyasında önemli bir mevki ve hilafet makamından sultan unvanını kazandırdı. Merkezî devlet idaresinin şartlarını yerine getiren altyapıyı oluşturmaya tahrir, vergi sistemi, İlhanlı geleneğine bağlı malî usullerin tatbikine, idarenin doğrudan hanedan tarafından yürütülmesini gerçekleştirmeye çalıştı. Kapıkulu ve gulam sisteminin yeni bir düzenlenmesi gerçekleştirildi.”⁹⁴

Bu durum, Anadolu coğrafyasını paylaşan iki ayrı dünya doğduğunun da bir göstergesidir. Bir yanda Osmanlı Devleti’nin imparatorluk vurgusu taşıyan İlhanlı ve Selçuklu devlet nizamından esinlenen merkezî yapısı yükselirken diğer yanda Anadolu’da hakim olan ve boylar konfederasyonu görünümü arz eden devlet şeması varlığını sürdürüyordu. Karamanoğulları’nı Anadolu’da var olan yönetim anlayışı için örnek kabul ettiğimizde aradaki fark daha görünür olmaktadır.

“...kuruluşundan itibaren göçebelere dayanmış, bütün hayatı boyunca da göçebe karakterli bir devlet olarak ömür sürmüştür. ...Selçukluların başşehri Konya ve çevresindeki arazi üzerinde kurulan beylik, siyasî bakımdan ve belki jeopolitik bakımdan kendini Selçukluların vârisi sayıyordu. ...bu sahalarda o zaman Akşehir, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri gibi Türkiye’nin en mühim şehirleri bulunmasına rağmen, bu beyliğin siyasî müesseseleri tamamıyla göçebeliğin tesirinde bulunmaktaydı ve saydığımız şehirler, Cengiz veya Timur imparatorluğunda olduğu gibi burada da siyasî bünye içinde iğreti duruyorlardı.”⁹⁵

Bu noktadan baktığımızda, Timurlular ve Osmanlıların çatışması yalnız alan hakimiyeti sağlamakla ilgili bir mesele değildir. İki farklı ideolojik anlayışın mücadelesidir. Nitekim, sonraki yıllarda Şahruh’un I. Mehmed’e kardeşlerini öldürmesini kınayan bir mektup yollaması ve I. Mehmed’in de bunun devletin bekası için gerekli olduğunu vurgulayan cevabı⁹⁶, sonraki yıllara ait olsa da anlayış farkını göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı tarihinde ilk defa olarak merkezî devlet anlayışının fiilî anlamda uygulandığı devre olarak, I. Bayezid dönemi, buna uygun yasaların oluşturulması,

⁹⁴Feridun M. Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2016, 2.Basım, s.85-86

⁹⁵Mustafa Akdağ, **age**, s.113

⁹⁶Yusuf Çetindağ, “Siyasî Açıdan Osmanlı-Timurlu İlişkileri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Mart 2016, S.24, s.16

http://www.asosjournal.com/Makaleler/2113831093_1121%20Yusuf%20%c3%87ET%c4%b0NDA%c4%9e.pdf (E.T: 03.08.2019)

teşkilatların kurulması ve bunların işler bir şekilde kullanılmasıyla da önemli bir tarihsel süreci barındırmaktadır. Devleti meşru kılan argümanların üretilmesi, kanunların yazılması örfün ve şeriatın hükümdarı güçlü kılacak şekilde kullanılmasında söz konusu dönemin önemi büyüktür. Bu yıllarda kazanılan tecrübenin II. Mehmed döneminde yapılan merkeziyetçi uygulamalara da yol gösterdiğini düşünebiliriz. Halil İnalcık'ın bu konudaki açıklamaları da söz konusu devrin öneminin altını çizen açıklamalar içermektedir

“...Bayezid, Anadolu ve Rumili’de bağımlı hânedanları ortadan kaldırmak ve Yakındoğu İslâm devlet anlayışı çerçevesinde merkezî bir devlet kurmak gayesini benimsemişti. Bu amacında kısmen başarılı olmuş, ilk merkezî bürokratik idareyi kurarak kul sistemini düzenleyip yerleştirmiş, yeni örfî hukuk uygulamaları getirmiş, kanunnâmeler çıkartmıştır. Onun zamanında Tuna’dan Fırat’a kadar, padişahın kulları tarafından idare edilen merkezî bir devlet sistemi başarıyla uygulanmış(tır)”⁹⁷

Osmanlı Devleti’nin üst düzey bir merkeziyet yaratma gayreti 1402’de Ankara Savaşı’nın kaybedilmesiyle son bulmuştur. Osmanlı tarihleri, Ankara Savaşı’nın kaybindan I. Mehmed’in iktidarı ele aldığı 1413 yılına kadar geçen dönemi “Fetret Devri” olarak adlandırmışlardır. “Fetret” kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup “İhtilaf ve iki peygamber arası; ...Ve dahi inkisar ve zaaf manasına gelir.”⁹⁸

Bu devrin belirleyici özelliği, Osmanlı’nın Anadolu’da geniş topraklar kaybetmesinden ziyade, ona asıl karakterini veren merkezî otoritenin dağılması, devlet mekanizmasının akamete uğramasıdır. Bu 11 yıllık dönemde, iktidar, el değiştiren, pazarlık konusu olan ve elde tutulması ittifaklara muhtaç bir kavram haline gelmiştir ki bu da Osmanlı’nın oluşturmaya çalıştığı devlet geleneğinin tamamen zıttı bir durumdur.

İktidarı “Din u Devlet” için kullandığını iddia eden bir devletin kendi saltanat zafiyetini, bir diğer anlamı iki peygamber arasında geçen süre tanımını da içeren bir

⁹⁷Halil İnalcık, “I.Bayezid”, **Kuruluş Dönemi(1302-1481) Osmanlı Sultanları**, İSAM Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015, 4.Basım, s136

⁹⁸Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisârî, **Ahterî-yi Kebir**(Haz. H.Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak), Türk Dil Kurumu, Ankara, 2017, 2.Baskı, s.706

kelimeyle ifade etmesi, devlet anlayışının merkezîyetle kaim olduğu bir düşünce sisteminin zihniyetlerde tam anlamıyla yer ettiğini bize göstermektedir.

Bu, devrenin, bazı dikkate değer özellikleri vardır. Bunları, Rumeli hakimiyetinin kaybedilmemesi, Anadolu’da beyliklerin kendi topraklarını tekrar ele geçirmesine rağmen Osmanlı’nın kuruluş coğrafyası sayabileceğimiz Bursa ve çevresinde bir hakimiyet sorunu olmadığı görülür. Söz konusu dönemin bir diğer özelliği de özellikle Rumeli hakimiyeti hususunda akıncı beyleri olarak bildiğimiz ailelerin önem kazandığı görülmektedir.

Fetret devri, Emir Süleyman’ın Rumeli’ye, Çelebi Mehmed’in Amasya’ya çekilmesi İsa Çelebi’nin Timur’un İzmir civarında olmasını fırsat bilerek Bursa’ya yerleşmesiyle başlamış bir süreçtir. Timur’un yanındaki Musa Çelebi’yi serbest bırakıp Bursa’ya yönlendirmesiyle Osmanlı Devleti içindeki çekişme büyümüştür.

İlk aşamanın dikkat çeken özellikleri bütün kardeşlerin, Timur’un yüksek hakimiyetini tanınmasıdır. Rumeli’ye yerleşen Emir Süleyman’ın Bizans lehine bazı toprak tavizleriyle Osmanlı Devleti’nin temel dayanağı sayılan Rumeli’ye yerleştiği görülmektedir. Edirne’ye sahip olması, devlet erkanını yanında bulundurmasıyla meşruluğu diğer kardeşlerine orana biraz daha yüksektir.

Bu ilk aşamada I. Mehmed’in olayları uzaktan izlediği görülmektedir. Kardeşi İsa Çelebi’ye anlaşma teklif etmesi, Emir Süleyman’ın üstünlüğünü kabul eder görülmesi, zamanla, acele etmeden iktidarı ele geçirmesi Fetret Devri olarak bilinen dönemin temel seyri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak bu dönemin asıl meselesi mutlak hakimin kim olacağı sorusu üzerinde şekilleniyordu. Bunun cevabı ise iç dengelerle dış ilişkilerin etkilediği bir çok unsuru kapsıyordu.

Timur’un Osmanlı coğrafyasında parçalanmış bir yapı istemesi, Bizans’ın güçlüye karşı zayıfı güçlendiren ve azami ölçüde tavizler koparmaya dayanan politikası, Osmanlı’nın Balkanlardaki en önemli tâbi unsuru olan Sırpların tavrı, Eflak yöneticisi Mircea’nın konumu bu iktidar savaşının dış unsurlarını oluşturuyordu. Emir Süleyman’ın bürokratik cihaza hakim olması ve kardeşleriyle olan çelişkiyi

çözmek dışında bir beklentisi yokmuş gibi gözükmesi çevresindeki dinamik askerî unsurları hoşnutsuz ediyordu. Onun liderlik vasfından yoksun oluşu Bizans kroniklerinde dahi yer bulmuştu:

“Süleyman Çelebi de Adrianupolis’den asker toplayarak Musa’ya karşı gönderdi. Kendisi gece gündüz içki içmekle vakit geçiriyordu. Musa kendisine karşı gelen askerlerle harbe tutuşarak galip geldi ve Sofia (Sofya) civarında Süleyman’ın askerlerini kaçırmaya mecbur etti. Bu galibiyet üzerine Musa’nın batı vilayetlerinin hâkimi olacağı şayiası çıktı.

Süleyman, az zaman zarfında Musa’nın Adrianupolis’e gireceği haberini duyunca (bütün şehir ahalisi ve şehrin ileri gelenlerinin birçoğu daima yanında bulunurdu), sarhoşluğun tevlit eylediği ağır uykudan uyanarak Constantinopolis’e gitmek istedi, maiyetinden birkaç kişiyi beraber alarak yola çıktı. Yolda maiyeti dahi kendisini terk ederek kaçıp Musa’ya sığındılar.”⁹⁹

Emir Süleyman’ın yalnızlaşması, Rumeli’deki taraftarlarını kaybetmesi **Anonim Osmanlı Kroniği**’nde de anlatılmaktadır. Ayrıca liderlik yapma yeteneği olmadığı, içkiye düşkünlüğü vurgulanmaktadır:

“Çün Mûsâ Çelebi erişdi, Rum-illi cümle ana uymuşlardı. Emir Süleyman mahmur ve evkâr yerinden turugeldi. Mûsâ bunda n’eylersin deyince Mûsâ erişdi, gafilin üzerine basdı. Emir Süleyman kaçdı. Yanındagılar hep Mûsâ’ya döndüler. Emir Süleyman İstanbul’a azm etdi.”¹⁰⁰

Yeni oluşan siyasî dengede Musa Çelebi ve I. Mehmed karşı karşıya kalmıştı. Musa Çelebi, yayılmacı bir politika izliyordu. Bu da Rumeli’de bulunan savaşçı unsurlara uygun gelen bir politikaydı.

Musa Çelebi’nin Rumeli’de hakim olduğu dönemde yanında yer alan isimler oldukça dikkate değerdir. Vezir olarak Şahmelik, Rumeli beylerbeyi Mihaloğlu Mehmet Bey, Kazasker Şeyh Bedreddin seçilmiştir. Bu seçim, Rumeli coğrafyasının gaza ülküsüne bağlı kitleleri etkileyecek bir tercih olarak karşımıza çıkar.

⁹⁹Dukas, **İstanbul’un Fethi-Dukas Kroniği 1341-1462**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2013, 1. Baskı, s.71-72

¹⁰⁰(Haz.) Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1. Basım, s.54

Nitekim Musa Çelebi'nin Sırlara ve Bizans'a yönelik fetihçi politikası yaslandığı kitlenin talepleriyle uyumlu olduğu gibi, I. Bayezid döneminde sağlanan siyasî ve askerî üstünlüğü tesis etmek istemekle de ilgisi vardır. Musa Çelebi'nin ağabeyi Emir Süleyman tarafından koparak kendisine katılan insanlara güvenmediği, kendi kapı halkını öne çıkardığı kroniklerde geçen bilgilerdendir.

Bu durum şahsî bir güvensizlikten de öte bir anlayış arz edebilir. Musa Çelebi, babası I. Bayezid devrinde tesis edilmiş merkezî yapıyı bir an önce tekrar tesis etme gayreti içinde olabilir ki bu acelecilik, onun çevresinin de hızla boşalmasına neden olmuştur.

“...Çün Mûsâ Çelebi kulların ilerü çekdi, Rum beğlerin mansıbdan düşürdü. ...Mûsâ Çelebi gayet yavuz idi. HemRum-illileri karındaşı yanında hâyin olup geldükleri için sevmeydi. Kendü kulların severdi. Ve dahi gayet cömerd idi. Şöyle rivâyet ederler kim filoriyi akça ile karışdururdu. Dahi yeniçeriye ve kendü kullarına birer gümüş sagrak içine doldururdu dahi verürdi”¹⁰¹

Parçada geçen bu “kul, yeniçeri” gibi kavramlar hem birçok badire atlatmış bir liderin kendisinin ve iktidarının emniyetini sağlama ihtiyacını yansıtır. Hem de Osmanlı'nın Orhan Bey'den beri şekillenen en yetkin halini I. Bayezid döneminde sağlayan merkezî bir hakimiyet kurma eğilimiyle alakalı olabilir. Ernst Werner'in bu noktadaki tespiti de bu duruma işaret etmektedir:

“Musa, Osmanlı hanedanının yetiştirmesinden başka bir şey değildi ve bir tek hedefi vardı: Genç imparatorluğun restorasyonu ve tek başına hükümdarlık”¹⁰²

Bu aşama I. Mehmed'in bütün kozlarını oynadığı aşamayı oluşturmaktadır. Musa Çelebi'nin tavırları dolayısıyla geri planda kalan unsurlar, I. Mehmed'in çevresinde toplanmaya başlamıştır.¹⁰³

I.Mehmed'in tahta çıkması, Osmanlı Devleti'nin yeniden ayağa kalkması için bir başlangıç noktası olmuştur. Kaybedilen toprakların tekrar ele geçirilmesi, Timur'un

¹⁰¹(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.55

¹⁰²Ernst Werner, **age**, s.247

¹⁰³Oruç bin Âdil, **age.**, s.44-45

yüksek hakimiyetinden aşama aşama çıkma gayreti, Şeyh Bedreddin isyanının bastırılması, şehzade Mustafa meselesinin bir süre için sükunet bulması bu dönemin olayları olarak karşımıza çıkar.

Bir boyutuyla I. Mehmed, devletin imparatorluk olabilme potansiyelini sınavan, merkezî otorite tesisinin, hanedanın geleceği için elzem olduğu kanıtlayan ve bunu belli dengeler çerçevesinde tekrar tesis etmeye çalışan kişidir.

Bir padişah olarak, zor günlerden çıkan devleti eldeki imkanlarla toparlayan kişi olmasının yanında, devletin kuruluş ilkelerini sınavan, imparatorluk amacına giden yolu tekrar düzenleyen ve bunu güvenceye almaya çalışan kişi olarak değerlendirebileceğimiz bir figürdür.

I.Mehmed, var olan şartlar içinde başarılı bir siyaset yürütse de bazı temel noktalar karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'daki beylikler ve Rumeli'deki vasal devletler Timur sonrası oluşan durumu muhafaza etme gayretindedir. Toprak sahipleri, var olan konumlarını Osmanlı'yla paylaşmak istememektedir. Ayrıca, Rumeli, I. Bayezid sonrası kaybedilen otorite neticesinde dış işgallere açık hale geldiği gibi, pek çok memnuniyetsiz unsurun kaynaştığı bir nokta haline de gelmiştir.

Bu durum yalnız bir siyaset meselesi değil, aynı zamanda Osmanlı devlet geleneğinin sorgulandığı, alternatif arayışların gündeme geldiği bir mesele olarak algılanmalıdır. Şehzade Mustafa meselesinin sessizce kapatılmak istenmesini, Şeyh Bedreddin isyanının sert bir şekilde bastırılmasını I. Mehmed döneminin siyasî şartları ve ideolojik ihtiyaçları çerçevesinde değerlendirmeliyiz.

“Bu dönemin olayları, toprağı vakıf ya da emlâk olarak ellerinde tutan etkili Anadolu aileleri ile onların savaş güçlerini oluşturan aşiretlerin, Osmanlıların merkezî yönetimine karşı olduklarını gösterir. Bunlar, Osmanlılara karşı kendi ayrıcalıklarına güvence veren eski hanedanları tutuyordu. Balkanlar'daki yerel hanedanlar da benzer bir konumda idiler. İlk dönem sınır devletinin eski geleneklerini sürdüren, merkezîleşmeye de aynı ölçüde karşı olan Rumeli sınır (uc) halkı, sultan adaylarına destek vererek iç savaşlarda yaşamsal bir rol

oyladı. En yoğun yörük nüfuslu sınır bölgesi olan Dobruca-Deliorman 15. yüzyılda bir isyan yuvası olmuştu.’,¹⁰⁴

Devlet, meşruluğunu vurgularken, eski topraklarını elde etme amacını taşıyordu. Ancak Ankara Savaşı ertesinde siyasî ortam radikal hamleleri kaldırarak durumda olmadığı gibi, Osmanlı Devleti de o imkanlardan uzaktı. Toprak tavizleriyle Bizans tarafsızlığa çekilmeli, eline geçen fırsatlarla Osmanlı hanedanının hassas noktası olan saltanat sorununa müdahale etmesi engellenmeliydi. I. Mehmed’in iktidarı ele alınca Bizans’a barış mesajları vermesinin temelinde de bu vardır.

“...Evksinos Pontos’da bulunan bütün kaleleri Thessalia’daki köyleri ve kaleleri, Propontis Denizi(Marmara Denizi) bütün kaleleri verdi Bu elçi heyetine izaz ve ikramda bulundu; pek çok hediye vererek selamete gitmelerine müsaade etti. Kendilerine dedi ki, “Gidin ve benim pederim Basileia tön Rhomaion imparatoruna deyin ki, Allahın inayeti ile ve pederim olan imparatorun fiili yardımı ile babamın tahtına oturup iktidarı elime aldım. Bugünden itibaren de evlat babasına nasıl itaat ederse emirlerine öyle tâbiim”’,¹⁰⁵

Dukas’ın anlatımından anladığımıza göre, I. Mehmed, Bizans’la sorun yaşamak istememektedir. Bunun temelinde Bizans’ın Osmanlı şehzadelerini kullanarak var olan iktidarı tehdit etme yeteneğine sahip oluşu yatmaktadır. Bunun yanında Anadolu ve Rumeli’ye yayılan devletin iki yakası arasında kuvvet aktarımına zorluk çıkarabilme düşüncesi de bu yumuşak başlı siyasetin sebeplerinden olabilir.

Bu dönemin bir diğer önemli olayı da Şeyh Bedreddin İsyanı’dır. Söz konusu isyan, heterodoktik karakteriyle devletin dayandığı düşünsel zemine aykırı kaynaklardan beslenirken, yaslandığı insan kaynağı, Rumeli uçlarındaki yörükler ve akıncı beyleriydi. Söz konusu isyan, 20. yüzyılda romantize edildiği gibi eşitlikçi bir isyandan ziyade, Osmanlı’nın Ankara Savaşı’ndan sonra yavaş yavaş tesis etmeye çalıştığı otoriteyi istemeyen, klasik ucat anlayışı içinde, boylar birliği halinde yaşamak isteyen bir amacı haizdi. Âşıkpaşazâde Tarihi’nde geçen ve Şeyh Bedreddin’e atfedilen sözler bunu kanıtlar niteliktedir.

¹⁰⁴Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ(1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 25. Baskı, s.25

¹⁰⁵Dukas, **age**, s.76

“... ‘Gelün! Şimden girü bana Pâdişahlık benümdür, bana verildi’ dedi. ‘Taht bana musahhardur. Sancak isteyen gelsün. Subaşılık isteyen ve tımar isteyen gelsün’ dedi. El-hâsıl-ı kelâm, ‘her maksudı olan gelsün.’...”¹⁰⁶

Bu isyanın Rumeli’deki aşamasının, Eflak beyi Mircea tarafından desteklenmesi de sınırında güçlü bir siyasî yapı yerine siyasî otorite kurmaktan uzak aşiret yapıları isteyen bir komşunun varlığına işaret eder. İsyanı bastırmanın bir diğer önemi, merkeziyete dayanan Osmanlı devlet anlayışının, Türkmen kitlelerinin merkeziyet karşıtı hareketini fiili anlamda yok etmesi yanında fetva makamı tarafından yargılanarak ideolojik olarak da mahkum edilmesidir.

“...Mevlânâ Haydar derlerdi. Bir ulu dânişmend vardı. Acem’den gelmişidi. Şeyh Bedreddin ile hayli sual-cevab oldu arada. Âkıbet Mevlânâ Haydar sözü ilerü geldi. Ol fetvâyı verdi kim, kan[ı] helâldür mal[ı] harâmdur dedi. Şeyh Bedreddin dahi insaf etdi. Kendü dahi fetvâ verdi. İki dahi ittifakıyla Siroz’da bir çarşu başında berdâr etdiler.”¹⁰⁷

Oruç Beğ Tarihi’nde geçen bu anlatımda dikkat etmemiz gereken noktalar vardır. Söz konusu isyancı ulema dandır. Dolayısıyla yargılanması, şer‘î kaynaklarla tezlerinin çürütülmesi lazımdır. Bunun için ilmî birikimi vurgulanan bir bilgin tarafından yargılanmıştır. Yargılama sahnesi bir mahkemeden ziyade bir ilmî münazara gibi anlatılmıştır ve Molla Haydar’ın haklı çıktığı vurgulanmıştır. Bu haklılık hem alim hem de isyan önderi tarafından da kabul edilmiştir. Yani idam fetvası tartışan iki alimin onayıyla çıkmıştır.

Bu anlatım dikkate değerdir. Çünkü fıkıh alanında çok derin olan ve **Camiu’l-Fusuleyn** isimli eserin sahibi olan isyancı bilginin tezlerinin, çürütüldüğü vurgulanmıştır. İsyan bastırılmakla birlikte bunun fikrî olarak da çöktüğü ve temelsiz iddialar olduğu özellikle vurgulanmıştır ki bunun zemininde Şeyh Bedreddin’in merkeziyet karşıtı unsurların fikirlerini öne çıkarması yatmaktadır.

Aynı dönemin bir diğer olayı da Şehzade Mustafa meselesidir. Söz konusu şehzadenin de Deliorman civarında destekçi araması, söz konusu bölgenin hareketli yapısı açısından önemlidir. Bu şehzadenin Bizans’a sığınması, Bizans’ın bunu bir

¹⁰⁶Derviş Ahmed Âşıkî, **age**, s.123

¹⁰⁷Oruç bin Âdil, **age**, s.49

şantaj unsuru olarak kullanması, Osmanlı devlet algısının önemli bir ayağı olan merkezî devlet anlayışı ve Bizans varlığı arasındaki bağlantıyı bize kanıtlar. Osmanlı İmparatorluk yapısının asıl kurucusu sayılan II. Mehmed'in neden öncelikle İstanbul'un fethi meselesine yoğunlaştığı da bu tarihsel arka plan sayesinde anlaşılır olmaktadır.

I.Mehmed, bu şartlarda Osmanlı Devleti'nin yönetip vefat edince yerine oğlu II. Murad geçmişti. I. Mehmed, hem Bizans'la ilişkileri yumuşak tutmak hem de çocuklarının hayatını korumak için Bizans'la bir anlaşma yapmıştı.

*"...Murad, Edirne'de Osmanlı tahtına geçecek, Anadolu Mustafa'ya kalacak, Yûsuf ve Mahmud Bizans imparatorunun yanına gönderilecekti. Buna karşılık imparator, Çelebi Mehmed'in kardeşi Mustafa'yı serbest bırakmayacaktı. Murad, kardeşlerinin masrafları için imparatora her yıl para ödeyecekti."*¹⁰⁸

Bu anlaşma, II. Murad tarafından kabul edilmemişti. Çünkü bu anlaşmanın yaratacağı sorunlar Osmanlı iktidarınca malumdu. Akabinde Düzmece Mustafa İsyanı'nın çıkması, Osmanlının korktuğu şeye, hanedan kavgasının kapısını açıyordu.

Bu kavgada, II. Murad, akıncı ailelerinin desteğini alarak başarıya ulaşıyordu. Tokat zindanından getirilen Mihaloğlu Mehmet Bey'in Mustafa tarafındaki akıncıları ikna etmesi, II. Murad iktidarının çok tehlikeli bir durumdan kurtulmasını sağlamıştır.

*"Mihaloğlu Mehmed Beğ Tokat habsinden gelip yetişdi. Doğru su kenarına gelip evvel kelâmı bu oldu ki: 'Bire Türk Turhan! Bire hâyin!' deyü çağırdı. Andan Kömlüoğlu'na, andan Evrenüzoğlanlarına çağırıp, cemî' Rum-elinliler su kenarlarına geldiler. Selâm verip hayli kelimât edip, 'Mustafa düzmedir' deyü ad çıkardı. Ba'zı ba'zına, 'görün Mihaloğlu Mehmed Beğ dahi diriymiş' dediler"*¹⁰⁹

¹⁰⁸ Halil İnalcık, "II.Murad", **Kuruluş Dönemi(1302-1481) Osmanlı Sultanları**, İSAM Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015, 4.Basım, s.154

¹⁰⁹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, **age**, s.238

Burada, dikkatimizi çeken nokta, kurumsallaşmış Osmanlı yönetim mekanizmasının, Akıncılar arasında var olan soya ve asalete bağlı üstünlüğü kullanarak kendi hanedan mücadelesine son vermesidir.

Ayrıca şehzadenin Osmanlı ailesinden olmadığı, bir akıncı beyi aracılığıyla karşı saflara yayılarak düşmanın bütün meşruluk argümanları elinden alınıyordu. Mustafa yenilgisi üzerine yakalanarak Edirne’de asılmıştır. Neşrî’nin anlatımına göre söz konusu idam, Mustafa’nın kale burcunda asılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla idamın halk tarafından bilinmesi amaçlanmıştır. Böylece, ölenin hanedan ailesinden olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemin, önemli olaylarından biri de II. Mehmed’in babasının sağlığında tahta çıkmasıdır. Bu durum, devlet içindeki, önemli bir çekişmenin su yüzüne çıkmasına zemin hazırladı. Medrese kökenli yöneticilerle devşirme kökenli yöneticilerin çekişmesi II. Mehmed’in ilk hükümdarlığında tam anlamıyla su yüzüne çıktı. Çandarlı Halil Paşa’nın Karşısında Saruca Paşa, Şehabeddin Paşa gibi isimler vardı. Nitekim son ikisi, II. Mehmed’in ikinci hükümdarlığında da görevlerde bulunacaklardır.

Bu çekişme, aslında imparatorluk potansiyeli bulunan bir devletin kendi mekanizmasını yaratma yolunda yaşadığı sancılardır. Her ne kadar kudretli hükümdarlar devri sürse de devletin uzun süreli hedefleri, kendine özgü kadrosunu yaratma gayreti içine girmiştir. Söz konusu çelişkiler, II. Mehmed’in iktidarı döneminde, devşirmeler lehine çözülecektir.

Aslında, olan şey, sürece müdahale eden, bazen padişahı dahi aşan kararlar alabilen köklü ailelerin mensuplarının iktidardan uzaklaşması, yerine padişaha itaatte kusur etmeyen, devlet cihazının talepleriyle kendi çıkarları arasında fark görmeyen devşirmelerin devlet mekanizmasına yerleşmesidir.

Osmanlı yönetim anlayışı, her ne kadar kendi siyasî tecrübelerini işleyen ve bunları kullanılır hale getiren bir yol izlese de bunun entelektüel zeminini devrin rağbet görür kaynaklarına ve fikirlerine dayamaya özen gösteriyordu. Şariat ve töre arasında bir yol izleyerek devlet mekanizmasında yürütmeyi kuvvetlendiren uygulamaları öne

çıkartıyordu. Özellikle II. Mehmed'den sonra daha vurgulu olarak karşımıza çıkan “örf, örf-i sultânî, yasag-ı pâdişâhî” gibi kavramlar, güçlü bir merkez oluşturmaya hizmet eden yasal tanımlamalar olarak dikkatimizi çekmektedir.

II.Mehmed'e gelene kadar, bir devlet geleneği oluşmuş, yaşanan olaylardan istifadeyle bir yasal zemin oluşturulmuştu. Nitekim **Fatih Kanunnamesi**'nin girişinde yazan “Bu Kânûnâme atam ve dedem kânûnudur ve benim dahi kânûnumdur.”¹¹⁰Sözleri, **Fatih Kanunnamesi**'ne konu olan uygulamaların çoğunun devlet tecrübesi içinde, II. Mehmed öncesinde oluştuğunu gösteren bir ibaredir. II. Mehmed'in bu noktadaki en önemli etkisi, İstanbul'un fethiyle birlikte bu örfi unsurları, kanunlaştırma iradesi göstermesidir ki Halil İnalcık, bu konuda, Nişancı Mehmed Paşa'yı referans göstererek şu açıklamalarda bulunur:

*“...Nişancıya göre, bunca fütuhât ve bilhassa İstanbul'un fethi gibi büyük bir başarı üzerine Fatih'in, atalarının kanunlarını toplayıp ikmal etmek suretiyle bir kanunnâme vücade getirmesi zaruri görülmüştür. Burada, türe ve yasaların, imperatorluklar kuran büyük hanlar tarafından ebedi kanunlar olarak ilân edildiği hatırlanabilir.”*¹¹¹

Bu siyasî anlayış oluşturulurken “Adalet, Devlet” kavramı esas unsur olarak kullanılmıştır. Bu kavram, Osmanlı yönetim geleneğini oluşturan iki ana kaynak esas alınarak Osmanlı devlet bünyesine uygulanmıştır. İslamî devlet anlayışıyla İslamiyet öncesi Türk devlet anlayışı, Osmanlı düşünce dünyasında “Devlet” kavramını inşa etmeye yardım etmiştir. Orhan Keskintaş, İslam ve Osmanlı öncesi devlet düşüncesinin şekillenmesi hakkında şu tespitte bulunmaktadır:

*“...İslâm düşüncesinde adalet, ahlâk ve nizam kavramı ontolojik, siyasal ve toplumsal düşüncenin temelini oluştururken devlet bu kaygıların etrafında anlam bulan bir yapıdır. Orta Asya Türk siyasal düşüncesinde ise adalet, ahlâk ve nizam düşüncesinin kut/devlet kavramı etrafında anlamlarının belirlendiği tarafımızdan savunulacaktır.”*¹¹²

¹¹⁰Fatih Sultan Mehmed, **Atam Dedem Kanunu**(Haz.)Abdülkadir Özcan, Kronik Kitap, İstanbul, Haziran 2017, 1.Baskı, s.3

¹¹¹Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.13, S.2, s.114, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/376/3976.pdf> (E.T.11.09.2019)

¹¹²Orhan Keskintaş, **Adalet, Ahlâk ve Nizam-Osmanlı Siyasetnameleri-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, 1.Baskı, s.71

Devlet anlayışının bu hat üstünde vurgulanmasında kuruluş devrinin siyasî şartlarının önemli etkisi vardır. Osmanlı'nın da Orta Asya kökenli bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkması, hareketli Türkmen boylarını kendi insan kaynağı olarak görmesi, bu boylara dayanarak savaş ve nüfuslandırma politikaları geliştirmesi, devlet mekanizması geliştikçe merkezîleşmeye yönelmesi, buna rağmen uzun süre -özellikle Rumeli fetihlerinde- kendi kuruluş özelliklerini barındıran akıncı ailelerini kullanması, Timur faciasından sonra, meşruiyet iddiasını kuvvetlendirmek için “Kayı/Türk/Türkmen” vurgusu olan iddiaları gündemde tutması gibi durumlar, Osmanlı devlet anlayışında İslam öncesi kut/devlet anlayışını içeren –ya da hatırlatan- uygulamalara rağbet etmesini açıklar.

Eski Türklerde, yöneticiye kutsal bir meşruiyet veren ve “Kut” kavramıyla ifade edilen şey, aslında ilahi kaynaklı bir yönetme hakkıdır. Eski Türklerde, yöneticinin vasıfları şöyle sıralanabilir:

“...Oğuz Kağan soyundan bir insanın başarılı hakan olabilmesi için, Tanrı'nın verdiği başlıca şu üç özelliği kendinde toplamalıydı: 1) Tanrı kendisine 'yarlık' vermeliydi. 2) Tanrı onu talih 'kut' ile donatmalıydı. 3) Onun kısmetli (ülügli) olması gerekirdi”¹¹³

İslamiyet öncesinde yöneticilerin bunu vurgulaması, İslamî etkiyle birlikte geri plana çekilse bile zihinlerden yok olmamıştır. Kuruluş devri anlatılarında, İslamî içerikli söylencelerle karşımıza çıkmaya devam etmiştir. Osman Bey'in gördüğü rüya motifi¹¹⁴, Kumral Abdal'ın düşünde devlet kuşunun gölgesinde duran padişah olarak Osman Bey'i görmesi¹¹⁵, Osman Bey'in kardeşi olan Saru Yatı'nın şehit düştüğü yerdeki ağaçlara nur inmesi ve “Kandilli Çam” olarak adlandırılması¹¹⁶, Gündüz Alp'in oğlu Aydoğdu'nun mezarının kutsallık kazanması¹¹⁷, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın yoldaşlarına ölümünü ve ondan sonra olacak olayları

¹¹³Mehmet Niyazi, **age**, s.70

¹¹⁴Derviş Ahmed Aşıkî, **age**, s.11-12

¹¹⁵İbni Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman I.Deft**(Haz.)Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, 2.Baskı, s.88-92

¹¹⁶Derviş Ahmed Aşıkî, **age**, s.14

¹¹⁷(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.14

anlatması¹¹⁸ saltanat sahibi hanedanın manevî üstünlüğü olduğunu işaret eden unsurlardandır. Bu durum, hükümdar ailesinin özellikle de hükümdarın ilahi işaretleri üzerinde barındıran seçkin, diğerlerinden üstün ve farklı bir kişi olduğunu bize hatırlatır.

İslam öncesi Türk devlet algısında da yüceltilmiş ve kutsanmış önder algısını görebiliriz. Böylece, boyların içinde bir boy veya aile o aileden de yöneticiliğe seçilen kişi, kutsiyet kazanarak diğerlerinin gözünde değer kazanmaktadır. Bilge Kağan Kitabesi'nde geçen parçalardan birisi, hükümdarın iktidarı kutsal kaynaklara dayanarak ele aldığını anlatır ki, Osman Bey ve bazı aile efradı çevresinde örülen ve bazı manevî unsurlar barındıran söylemlerle benzerlik arz etmektedir.

*“...Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, babam. İlderis Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz. Babam Hakan on yedi erle baş kaldırmış.”*¹¹⁹

Bu ilahi güç vurgusu, hanedan ailesinden devlete yansıyan bir boyut kazanmaktaydı. İslamî algının düşünce dünyasına hakim olduğu noktada, yöneticide bulunan “Kut”, dinî yorumlamalara ve açıklamalara uygun hale geliyordu.

*“...Allāhu te‘ālā ‘azze ve celle takdir-i ezelîde bu devleti ve saltanatı ki sana virmiş-idi, bugün dünyada ol ‘atā-yı ezelîyi cılve idüp âşikārā kıldı ve saltanat hil‘atın sana geyürdi ve devlet tacını başuna urdı”*¹²⁰

Yöneticinin kutsallığını vurguladığımız noktada, padişahın devlet için vazgeçilmez bir hayat kaynağı olduğunu da dile getirmiş oluruz. Bu kutsallık, padişahlık makamının devamlılığını vurgulamaya katkı sağlarken, hükümdarın olmadığı bir alemin mümkün olmadığı algısını da pekiştirir. Siyasetnâmeler başta olmak üzere, birçok esere içkin olarak karşımıza çıkmaktadır.

“...Bu nevbethânedede böyle oldu ‘âdet/ Ki nevbetçe selâtîn vurdu nevbet

¹¹⁸(Haz.)Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği[Osmanlı Tarihi(1299-1512)]**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.21

¹¹⁹Talât Tekin, **OrhonYazıtları**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2010, 4.Baskı, s.53

¹²⁰Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankârî, **Enîsü'l-Celîs** (Haz.)A.Azmi Bilgin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.56-57

Olur her 'âlemin bir kâmrânı/ Ki ol karnın olur sâhib-kırânı

Cihândan ol gider bir gün yerini/ Biri dahi tutar anın yerini''¹²¹

Böylece, devrin sultanı, kozmogonik dengede görev alan birisi olarak tasvir edilmektedir ki onun ilahi bir görev yüklendiği, bir sonraki gelene kadar alemin yükünü taşımakla sorumlu olduğu anlatılmaktadır. Yukarıdaki parçada geçen “Sâhib-kırân” kavramı, hükümdarlık ve talihle ilgili bir kavramdır.

*“...Özellikle devlet uluları için kullanılan bir tâbirdir. Böyle kişilerin her konuda tam bir talih açıklığı ve uygunluğu içinde olduğuna inanılır.”*¹²²

Divanü Lûgat-it-Türk'te “Kut” kelimesi de “Uğur, devlet, baht, talih, saadet”¹²³ anlamlarını ihtiva eden bir kelime olarak karşımıza çıkar. Bu durum, “Sâhib-kırân” kelimesinin anlamıyla benzerlik gösterir. İslam'ın etkisi ve kültürel etkileşimle İran düşünce anlayışından aldığımız kelimelerin benzer anlamlar taşıması, Türk düşünce dünyasında, devlet kavramını merkeze alarak yeni şekillendirmelere ve gelenek inşasına giriştiğini göstermektedir.

Devlet kavramını merkeze almak, adalet kavramını işler hale getirmeyi de gerektiriyor. Nitekim, eski devirlerden beri her hükümdarın töreye tabi olması, mutlak hakim olan Türk hükümdar tipinin belli üst yasalarla sınırlandırıldığını gösterir. Adalet kavramı bu noktada önem kazanacaktır.

“...Kime devlet ererse o geçse başa/ İyilik yapmalı halka yasayla

Kim hakim olursa, önde ulusa/ Davranmalı düzgün, yumuşak huyla''¹²⁴

Kutadgu Bilig gibi İslam etkisindeki dönemin ilk eserlerinde bile Hükümdar-Devlet-Yasa ilişkisi özellikle vurgulanarak bunların birbiriyle olan kopmaz bağı

¹²¹İbni Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman I.Deft**er(Haz.Şerafettin Turan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, 2.Baskı, s.12

¹²²İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Kasım 1999, 6.Baskı, s.337

¹²³Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk-IV Dizin** (Haz.) Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, 1999, 4.Baskı, s.388

¹²⁴Yusuf Has Hacıp, **Günümüz Türkçesi İle Kutadgu Bilig Uyarlaması** (Haz)Fikri Silahdaroglu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 2.Baskı, s.55

vurgulanmaktadır. Bu durum devletin ve hükümdarın yasa çerçevesinde birbirine bağlı olduğunu bize göstermektedir.

“...’Könilik’ (=adalet): YUSUF’a göre kanunların âdil olması gerekmektedir. Çünkü adalet ilkesine göre düzenlenmeyen kanun, hata ve haksızlıklara yol açacak ve bu hal, devleti ve tahtı yıkılmağa kadar götürecektir. Devleti korumak isteyen hükümdar âdil kanun yapmak zorundadır.”¹²⁵

Kut sahibi hükümdar, bu meziyet kendinde kalması için halkına adil davranmalıdır. Adalet, devletin koruyucu unsurudur. Bu adaletin bir yönü, halkına lütfetmek diğer yönü ise yaptırım gücünü uygulamaktadır.

“...beyliğin altı türlü sermayesi vardır ki saltanat bünyadı ol altı hasletle berk olur. Pes sen dahi cehd eyle ki bu altı türlü hasleti huy edinmekte taksirlik etmeyesin. Evvel adl, ikinci kerem, yani vermek, üçüncü heybet göstermek ve dördüncü nâmeşru işlerden sakınmak, beşinci ıveceklîği terk etmek ve her işin kolayın gözlemek ve altıncı gerçek söylemek”¹²⁶

Padişahlığın ilkeleri sayılırken adalet, kerem etmek ve heybet göstermek özellikle vurgulanmıştır. Yani hükümdardan beklenen yaptırımı ve zenginliği adaletli bir şekilde yönetmesidir. Bu adalet onun da saltanatının güvencesi olacaktır.

Osmanlı düşünce dünyası da ilkesel olarak bu anlayışı benimsemekle birlikte, kendi çağının ve coğrafyasının ihtiyacı olan unsurları kullanmakta veya kadim ilkelere yeni bir görünüm vermekte sakınca görmemiştir.

Osmanlı siyasî görüşü, aşiret örgütlenmesinden merkezi iktidara yürüyen bir siyasî hakimiyetin ihtiyaçlarına karşılık olabilecek şekilde gelişmiştir. Öncelikle Anadolu’ya geliş, uç bölgesinde başarılarla göz doldurma, meşruiyetini üst iktidar olan Anadolu Selçuklu Devleti’ne onaylatma ve uygun zemin oluşunca bağımsız ilan etme bu sürecin ilk bilinen ayaklarıdır.

Kökeni, Oğuz Han’a oradan da Hz.Nuh’a uzanan bir soy zinciri vurgulanarak, hem Türklerin en kutsal atasına hem de bir peygambere uzanan bir kutsiyet

¹²⁵Mahmut Arslan, **Kutadgu-Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987, s.83

¹²⁶Keykâvus, **Kabusnâme** (Haz.) Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007,1.Basım, s.228

oluşturulmuştur. Böylece Orta Asya geleneğine bağlı Türklük unsuru, İslam’a tabi olmaktan gelen Müslümanlık unsurları soy asaletinde devreye sokulmuştur.

Bu soy asaleti, eski Türklerin devlet anlayışında olan “Kut” kavramını Osmanoğulları için bir hak haline getirmiştir. Nitekim kroniklerde bunun vurgulandığı defalarca görülmektedir. Ayrıca, Osman Bey’e ve o aileye mensup bazı isimlerin kerametvarî bazı durumlarının ima edilmesi, söz konusu kutsallık halesini genişleterek, Osmanoğulları’nın devlete sahip olması sorgulanamaz hale getirilmiştir.

Ancak, Rumeli’ye geçişle birlikte fetihlerin hızlanması, devlet içinde yeni ensturmanların kullanılmasını gerektirmiştir. Devlet mekanizması geliştikçe kurumsal yapı daha karmaşık hale gelmiştir. Bu yeni durum, daha merkezî bir iktidarın oluşmasını gerektirdikçe, hükümdarın beylik döneminde üstünlüğünü sağlayan kısmen de irsiyet bağına dayanan argümanlar yeterli gelmemeye başlamıştır.

Devlet, ve bu bağlamda hükümdar, farklı yapılarla takviye edilmeye başlanmıştır. Yeni vergi sistemi, kayıt sistemine ve defter tutmaya dayanan bürokrasi, doğrudan padişaha bağlı bir ordu olan yeniçeri teşkilatının ihyası, devşirme sisteminin uygulanması ve bunun devletin her noktasına insan kaynağı sağlar hale gelmesi hükümdarın konumunu tahkim eden unsurlar olmuştur.

I.Bayezid devri, kuruluş dönemindeki bu merkezîleşmenin doruk noktası olmuştur. Ancak 1402’deki Ankara Savaşı yenilgisi, onun merkezî devlet amacının sonu olmuştur. Fetret dönemi, akabindeki I. Mehmed ve II. Murad iktidarlara, vizyonunda merkezîleşme olan ancak bunu sağlamak için daha ılımlı adımlar atılması gerektiğini düşünen padişahlar devri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca bu iki padişahın dönemi de Timur Devleti baskısının belli ölçüde hissedildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen iki padişah da iktidara ortak olmak isteyen başka şehzadelerin yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Bu iktidar bunalımlarının hesaplaşma alanı genelde Rumeli toprakları olmuştur. Bunun temelinde başkentin Edirne olması yanında, merkeziyetçi devlet anlayışından

hoşlanmayan geniş bir Türkmen kitlesinin varlığı olarak da düşünülebilir. Osmanlı şehzadelerinin bu çekişmeleri, yerel ittifaklarla zafere ulaştırmaya çalıştığı görülür.

II.Murad iktidarının en önemli meselelerinden olan Düzmece/Şehzade Mustafa Olayı'nda, ilk aşamada başarılı olan Mustafa'nın çevresinde akıncı beyleri olduğu görülür. Ayrıca Rumeli halkından insanlar yaya sınıfına asker olarak yazılmışlardır ki bir boyutuyla maaş garantisi vermek demektir.

II.Murad, iktidarı için büyük kriz yaratan bu durumu Tokat zindanında hapiste olan Mihaloğlu Mehmed Bey'i serbest bırakıp kendi tarafına kazanmakla aşar. Bu durum I. Bayezid sonrası Osmanlı hanedanının önemli ölçüde güç kaybettiğini ve kendi iç sorunlarında dahi ittifaklara muhtaç olduğunu bize göstermektedir. Bunu başka bir boyutuyla değerlendirirsek, Osmanlı iktidar erki, kendi geleceği açısından merkezîleşmeyi vazgeçilmez bir amaç olarak görürken ona tâbi olan Türkmen kitlelerinin bu görüşte olmadığı görece özerkliklerini muhafaza etmek için çeşitli ittifaklara girebildiği görülmektedir.

Yine II. Murad döneminde bilhassa II. Mehmed'in ilk saltanat döneminde –babası II. Murad'ın sağlığındaki dönem- devşirme kadroların iktidara yerleşmek için gayret gösterdiğini görmekteyiz. Orhan Bey döneminden beri adım adım ulema sınıfıyla takviye edilen bürokratik sınıf için bu durum ölüm kalım mücadelesi demektir.

Nitekim Çandarlı Halil Paşa'nın ustalıkly yönetimi II. Murad'ın tekrar tahta davet edilmesiyle son bularak devşirmeler bir süre daha üst düzey devlet cihazından uzak tutulabiliyordu.

Ancak, yeni bir devlet geleneği kuruluyordu. Bu gelenek içinde artık yönetimdeki Osmanoğulları müstesna olmak üzere büyük ailelere yer yoktu. Bu ailelere, Rumeli'deki fetih bölgelerinde çeşitli sebeplerle göz yumulsa da güvenilmiyordu¹²⁷. Bunu devri anlatan kaynaklardan da tespit edebilmekteyiz:

“...Sen bilmez misin kim, bunların mukaddemâ eylediği fesâdâtı, bunların işi gücü lâf u güzâfdır. Mûsâ beğ bunlar neler ettiler, bunlar hep cümlesi kaçub babama gittiklerin ve

¹²⁷ Akıncı aileleri ve Osmanoğulları arasındaki güvensizliğin diğer görünümleri için Bkz. Rıza Yıldırım, *age*, s.123-128

babam merhum oldukda Bursa şehrine anı getürdiklerin ve ortalık yerde bir Düzmeyi çıkarub mekr ile neler ettiler ve ol Düzmeyi beğ edüb Bâyezid Lala'yı anda tutub şehîd ettiklerin ve Düzme'nin önüne düşüb Mihalic'a geçtiklerin ancak lûtf-i Hak ile Mihalic'ta anlara neler olduğun, andan sonra yine önüne düşüb kaçub Gelibolu'ndan denizi geçüb ve biz dahi ardlarına düşüb kovub ve Edrene'de ardlarına adamlar koşub Eski dedikleri kasabada yetişüb tutub ve fermânımla anı boğazından salb edince neler oldu idi. ''¹²⁸

Devlet, mutlak hakimiyet ilkesi yolunda ilerliyordu. Ulema kadrolarıyla takviye edilen bürokrasi ve üst yönetimlerde, Çandarlılar gibi soylu ailelerin bulunması, II. Murad devrinde, olumsuz bir söylemle dile gelmese de devşirme unsurların yönetimde etkin şekilde rol alma istekleri, aslında Osmanlı Devleti'nin kendisi için ön gördüğü hakimiyet anlayışının bir yansımasıydı.

II. Mehmed döneminde, merkezî hakimiyet anlayışının tam anlamıyla karakter kazanmasına rağmen II. Murad yılları, bu anlayış için belli ölçüde bir hazırlık aşaması olarak karşımıza çıkar. Devlet erkanı arasında devşirme-medreseli çelişkisinin görünür olması, Rumeli'deki akıncı beylerinin konumuna güvenilmemesi ve onlara dair olumlu bir görüş olmaması, Osmanlı hükümlerinin varmak istediği noktayı bize işaret etmektedir.

Özellikle **Anonim Osmanlı Kroniği**'nde, I. Bayezid'e karşı olumsuz bir anlatımın olması, bu devrin vezirlerinden olan Çandarlı Ali Paşa'nın sertçe eleştirilmesi, dönemin geneline dair suskun bir protesto havasının olması, devletin atacağı merkezîleşme adımlarını beğenmeyen bir topluluğun olduğunu bize göstermektedir.

Başta Osmanogulları olmak üzere, merkezî devlet anlayışına bağlı unsurlar ise Timur öncesi sürecin tekrar inşa edilmesini sabırsızlıkla bekliyorlardı. Bu durum, Timur yenilgisinin yalnızca askerî bir yenilgiden ya da Anadolu'da toprak kayıplarından doğan bir sonucu olmadığını, hedeflenen merkezî yönetimin anlayışının kesintiye uğramasıyla ilgili bir travmayı da içerdiğini göstermektedir.

¹²⁸(Haz.) Halil İnalçık, (Haz.) Mevlüd Oğuz, **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân –İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, 2.Baskı, s.13

II. Murad devri, edebî anlamda bir tercümeler devri olarak düşünülebilir. I. Bayezid'ten sonraki dönemler göz önüne alındığında kültürel adımların tekrar parladığı söylenebilir. Bu durum, yalnız edebî gelişkinlikle alakalı değildir. Devletin özellikle tarih kitapları, takvimler, soy şecereleri ve siyasetnamelerle kendisini takviye etmesidir.

Nitekim Ankarî'nin **Enîsü'l-Celîs**'i, Yazıcızâde Ali'nin **Selçuk-nâme**'si, Mercimek Ahmed'in tercüme ettiği **Kabusnâme** padişahı yücelten onun gücünün ve kudret kaynağının altını çizen metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuk-nâme'de Osmanlı soyunun asaleti vurgulanmaktadır.

Bu, içerikler hem devrin politikasıyla uyumludur. Hem de Osmanlı saltanatının beylik alışkanlıklarından kurtularak tam anlamıyla bir padişahlık olmasının yolunu aydınlatma gayretine bir katkıdır.

Misal vermek gerekirse **Kabusnâme**'de ideal hükümdar anlatılırken onun saray düzeni anlatılmıştır. Anlatılan bu hükümdar, hiyerarşinin en tepesinde yer alan her hareketiyle ölçülü ve diğerlerinden farklı bir insandır. Nitekim II. Mehmed'in bu padişah tipini yaşatmaya çalışan bir protokol anlayışı oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz.

Yazıcızâde Ali'nin Osmanlı ailesinin soy seçkinliğini vurguladığını bilmekteyiz. Ancak bu seçkinlik vurgusunu yapmakla birlikte onun Türk/Türkmen cemiyetinin bir parçası olduğu nesebindeki şan sebebiyle bütün benzerleri üstünde hakkı ve üstünlüğü olduğunun vurgulandığını görmekteyiz.

Kuruluştan beri Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen fiilî durumların, devletin hakimiyet anlayışını şekillendirdiğini beylik aşamasının adım adım merkezîleşmeye dönüştüğünü söyleyebiliriz. Yaşanan bazı siyasî ve askerî krizler, var olan devlet tecrübesiyle aşılarak II. Mehmed'le başlayan yeni devlet anlayışına evrildiğini söyleyebiliriz.

Bu sürece II. Mehmed'in önderlik yeteneklerinin sübjektif etkisini yadsımamakla birlikte, onun düşüncelerinde ve uygulamalarında somut şartların ve kuruluş devrinden gelen devlet tecrübesinin büyük etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Onun

devrinde doğan kudretli padişah imajının ve yasal zemini besleyen 6rfi uygulamaların temelinde 6ncesinde yer alan iki asra dayanan bir tecr6be ve merkezileşme arayışı olduğu kanaatindeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

PADİŞAH MERKEZLİ DEVLET ALGISI

Osmanlı Devleti'nin hükümlanlık inşası, 15. yüzyılın sonunda amaçlanan merkezîleşme hamlesini yapacak aşamaya gelmişti. Hanedanın çok önemseddiği bu hamle II. Mehmed tarafından gerçekleştirilmiştir.

Elbette bu süreç çok kolay olmamıştır. Medrese kökenli bürokrasinin hala çok güçlü olması, Ankara Savaşı'nın olumsuz etkileri geçmesine rağmen Anadolu beyliklerinin varlığının dış siyaseti karışık hale getiren ve bu yenilginin ağırlığını hatırlatan konumu, devletin Anadolu ve Rumeli coğrafyasına yayılmasına rağmen, Bizans engeli nedeniyle coğrafi bütünlüğünü sağlayamaması II. Mehmed devrinin ilk göze çarpan sorunları olarak karşımıza çıkar.

Bu gibi genel sorunların yanında, II. Mehmed'in babası II. Murad gözetimindeki ilk padişahlığının başarısızlığı nedeniyle tahta geçmesinin dış dünyada başarısız bir saltanat olacağı algısı da bu yeni dönemi etkileyen unsurlar arasında sayılabilir. Karaman Seferi dönüşünde yeniçerinin yolunu keserek bahşiş istemesi II. Mehmed'in kendi ülkesinde de otoritesinin sorgulandığını göstermektedir:

*"...Yeniçeri alayı, her birinün belinde kılıcı, elinde ok ve yayı, müjgân-ı dildâr gibi gibi harbe-gîr ve nîze-dâr, âlât-ı gîr-ü-dârdla taraf taraf turdılar, Şehriyâr-ı kâmkâr gelüb geçerken sadefvâr ağuz açub du'â ve senâ dürlerin nisâr etdikden sonra, 'Pâdişâhımızun evvel seferidür, şükrâne-i zafer, kullarına sîm ü zer gerek' didiler."*¹²⁹

Söz konusu durum, padişahın otoritesini zedeleyen bir durumdu. Adeta bir tehdit havası içermekteydi. Bu durum II. Mehmed için aşılması gereken bir eşikti. İbni Kemal de durumu böyle değerlendirir. Padişahın ihsanında sınır olmadığını ancak hatalı davrananların bunun bedelini ödeyeceğini dile getirir

"...Ni'met-i bî-drîğînün hvân-ı bî-kerânı celîle ve zelile sebildi; 'ahdinde cihân cinân-misâl olub lûtf-ı bî-imtihânı bârân-ı selsebîldi. Ammâ çünki ol bî-edebler yolsuzluk idüb

¹²⁹İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman (VII.Defter)** (Haz.)Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, 2.Baskı, s.18

silâhlariyle yola geldilerdi, güyâ ki ihsânı kendüler dilemez, lisân-ı hâlle ellerindeki harbeler dilerdi, bu bî-edeblikleri mucib-i hirmân oldu; belki ol celeblere câlib-i hızlân oldu.

Cenâb-ı şehriyâr-ı kâmyâbdan cevâb u hutâba iltifât olmayub ‘İtâb-ı selâtîn-i hısm-kîn girdârla olur, güftârla olmaz’ diyüb devletle konağına gelicek Otağ’a indüğü anda Kurtçı Toğan’ı ki Yeniçeri Ağasıydı ‘azl eyleyüb Yayabaşları’na yüzer çomağ urdı, ‘Bu şenâ’ata ‘illet sizün kusûr-ı fehminüz ve killet-i vehminüzdür’ diyüb cümlesin devlet eşiğinden dūr idüb, hizmet kapusından sürdi.’¹³⁰

Nitekim Bizans da oluşan bu kanaatler çerçevesinde II. Mehmed’e teklifler sunmuştur.¹³¹ Bu durum, genç padişahın adımlar atması gerektiğini gösteren bir işaret olmuştur ki İstanbul’un fethine giden süreç de bu noktada başlamıştır.

II. Mehmed dönemi özelinde İstanbul’un fethi birçok anlama gelmektedir. Dış politikada uyanan genç ve tecrübesiz hükümdar algısının yıkılması, devletin iki yakasındaki toprakların birleştirilmesi, yönetimde padişaha tabi bürokrasinin tam anlamıyla hakimiyet kurması, devletin bir an önce merkezî yapısının inşa edilerek imparatorluk amacına yürümesi gibi amaçların hepsi İstanbul’un fethinde düğümlenmiştir.

Nitekim İstanbul’un fethi, II. Mehmed’e saygınlık kazandırdığı gibi, iç politikada dengeleri şekillendirebilme yeteneği, dış politikada müzakere ve yaptırım gücü kazandırmıştır. Ayrıca idealize ettiği devlet anlayışını uygulama ve dış dünyaya kabul ettirebilme şansı vermiştir.

Osmanlı Devleti’nin var olan gücüne Bizans’a hakim olması sebebiyle Roma İmparatorluğu’nun varisliğini de ekleyen II. Mehmed, hükümdarlık algısını geniş bir imparatorluğun varisi olduğunu kanıtlayacak şekilde genişletmiştir.

Kendi şahsının bu yüksek hakimiyete layık olduğunu vurgulayan övgü dolu ibareler, onun imparatorluğunun doğal bir hak olduğunu vurgulayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hatta önceki padişahlarda olduğu gibi onun hükümdarlığını onaylayan olağanüstü anlatımlar da görülmektedir

¹³⁰İbn Kemal, *age*, s.19

¹³¹Dukas, *age*, s.163-164

“...Sultanın doğumunda olduğu gibi tahta çıkışında da birtakım alışılmadık, olağanüstü olaylar gerçekleşti. Gökyüzünde yanan alevler ve ilahi güçlerin dünya düzeninde büyük ve kökten değişimler olacağını belirtmekte kullandığı birçok işaret görüldü. Kâhinler, geleceği okuyanlar ve ilahi işaretleri yorumlayanlar gelecekle ilgili önemli kehanetlerde bulundular. Sultanın talihiyle erdeminin her bakımdan mükemmel olacağını, gücünün herkesin gücünü geçeceğini, şan, zenginlik, iktidar gücü ve davranışları açısından, kendisinden önceki bütün hükümdarları kıyas kabul etmeyecek kadar aştığını söylediler.”¹³²

Bu anlatım, her hükümdarda olduğu gibi, II. Mehmed’in ilahî işaretlerle desteklenen bir hükümdar olarak yansıtıldığını gösterir. Böylece evrensel iktidarın onun hakkı olduğu, herhangi bir gayrı meşruluk olmadığı anlatılmaya çalışılır.

Bu açıdan, Kritovulos’un anlatımını önemsemekteyiz. Çünkü İstanbul’un fethi sebebiyle “Fatih” unvanıyla tanınan II. Mehmed’in en büyük amacı olan evrensel hakimiyetin yalnız Müslüman aydınlar değil aynı zamanda Ortodoks Hristiyan bir aydın tarafından da onaylandığını ve benimsendiğini göstermektedir. Bu noktada **Kritovulos Tarihi** adlı kitabın saray desteğiyle yazılıp yazılmadığının da bir önemi yoktur. Her durumda oluşan yeni devletin kozmopolit yapısı dikkate alınarak yeni bir söylemin gelişmekte olduğu görülmektedir.

Bu noktadan sonra gerçekleşen bütün fetihleri ve yapılan savaşları, evrensel iktidarın peşinde koşan bir hükümdarın kendisine uygun gördüğü bu sıfatı her alana hakim kılma mücadelesi olarak anlamamız gerekmektedir. İstanbul’un fethi de devletin yeni tarzda kendisini şekillendirmede en önemli psikolojik sınırı oluşturmuştur.

“...İstanbul’un fethi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kesin kuruluşunu ve padişahın durumundaki değişikliklerle sonraki büyük fütuhâtı hazırlayan esas olaydır. Fetih sayesinde II.Mehmed kendini bir dünya imparatorluğunun sahibi görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştır. Onun bu inancı, bir taraftan sürekli bir fütuhât faaliyetinin, diğer taraftan merkeziyetçi hükümetinin temeli ve hareket noktası olmuştur.”¹³³

¹³²Kritovulos, **Kritovulos Tarihi(1451-1467)** (Çev.) Arı Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, 1.Basım, s.13-14

¹³³Halil İnalcık, “Mehmed II”, **Kuruluş Dönemi(1302-1481) Osmanlı Sultanları**, İSAM Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015, 4.Basım, s.192

II. Mehmed'in kuruluştan beri var olan hükümdarlık anlayışına yeni bir bakış getirmesi, devletin organizasyonunda padişah'tan yönetilenlere uzanan bir zinciri yeniden organize etmek anlamına geliyordu. Yeni bir bürokrasi, yeni bir zihniyet ve devletin işleyişinde can bulan yeni teoriyi ve pratiği geliştirecek yeni kadrolar Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki uzun asırlarına damga vuracaktı.

Osmanlı kroniklerinde sıklıkla işlenen ve karşı çıkılan malî disiplin, defter tutma ve çeşitli kanunî sorumluluklar II. Mehmed döneminde devlet hayatına çıkmayacak ölçüde girmiş, ilerleyen devirlerde Osmanlı hükümdarlığı adeta bürokrasi çarkı üstünde dönen bir hal almıştır. Kroniklerin sıklıkla eleştirdiği bu devlet anlayışı, II. Mehmed'in saltanatının ilk anlarından itibaren görünür bir hal almıştır.

“...hazinedarları çok sıkı bir sorgulamadan geçirerek babasının hazinesini denetledi. Yıllık vergilerin toplanmasını ve görevli memurları ciddiyetle denetleyerek çalışmalarının hesabını vermeye zorunlu kıldı. Enderun ve kamu[Mirî] hazinelerinin büyük bir kısmının israf edildiğini, yararlı işlerde kullanılmadığını saptadı. İsraf, yıllık vergi gelirlerinin üçte biri kadardı. Böyle bir olayın tekrarlanmaması için gerekli önlemleri alarak bu miktarın tekrar Enderun hazinesine yatırılmasını sağladı. Vergilerle yıllık gelirleri önemli oranda artırdı. Vergilerin toplanması ve harcanmasıyla ilgili memurları korkutarak dürüst çalışmaya yönetti ya da yerlerine güvenilir ve akli başında memurlar getirdi; çünkü babası bu konularda aşırı hoşgörü göstermiş, denetimi gevşetmişti.”¹³⁴

II. Mehmed devri devlet algısı, imparatorluk vurgusunu kuvvetlendiren bir düşünce cephesi, merkezileşmiş bir devlet cihazı, bütün otoriteyi devletin her noktasına yayan bir bürokratik mekanizmadan oluşmaktadır.

Bu dönemle birlikte, yetkileri geniş olan bir padişah imajı vardır. Onun siyasal gücü hem atalarından tevarüs eden bir soy üstünlüğü hem de geniş ve zengin coğrafyayı yönetmeye muktedir bir hükümdar vasfıyla açıklanır.

Onun devrinde kaleme alınan Kanunnâme, örfî unsurları kuvvetli hale getirerek, yönetici erkin, hızlı karar alma mekanizmasını oluşturmasının önünü açmıştır. Bu metin, II. Mehmed'in kendi devrinde yazılmasının ötesinde, kuruluş devrinden II. Mehmed'e kadar gelen bir hukukî birikimi içermektedir. Bu da II. Mehmed dönemi

¹³⁴Kritovulos, *age*, s.16

devlet algısının zengin bir mirasa dayandığını, devletin kuruluş sürecinden beri olduğu coğrafyanın ve onu kuran hanedanın siyasî birikiminin bir özeti olduğunu söyleyebiliriz.

“...Fâtih, kendisinden önce mevcut bulunan devlet teşkilâtını ve teşrifâtı, bazı ilâvelerle bir kanûnnâme halinde tespit etmiş, yeni duruma göre bu müesseselere kesin şeklini vermiştir.”¹³⁵

Devletin merkezileşme gayreti, imparatorluk mirasçısı gibi hareket etmesi, devletin iç organizasyonu yanında var olan fetih politikalarını da etkilemiştir. Kuruluş yıllarından miras kalan bir gayretle Anadolu birliğinin sağlanmaya çalışılması, Bizans mirası vurgusuyla Trabzon’un ve Mora’nın ele geçirilmesi, yarım kalan bir İtalya seferinin mevcudiyeti Osmanlı Devleti’nin bu dönemden sonra kendi varlığını da farklı tanımlamaya başladığını bize göstermektedir.

II. Mehmed devrini İranlı şairleri himaye etme boyutuyla değerlendiren Vural Genç, İranlı şair Riyâzî’nin anlatımından yola çıkarak bütün hükümdarlar üstünde konumlanan bir padişah imajının çizildiğini, bu şairin kullandığı sıfatlar ve elkablarla İslamî, Asyatik ve İranî algıların sentezi olan bir azamet vurgusunun öne çıktığını beyan eder:

“...Padişahı bir taraftan hilafetin ve sahip-kıranlığın sığınağı şeklinde İslamî ve Türk-Moğol hükümdarlık geleneğindeki meşruiyet araçları ile takdim ederken diğer taraftan da Feridun ve Behram gibi Sasani şahları ile karşılaştırarak bu mirasın İslm dünyasında hala önemsenen bir şey olduğunu hissettirir. Riyâzî’nin bu unvan ve elkab formülasyonu, Fatih Sultan Mehmed’in kişiliğinde Osmanlı hanedanının meşruiyetini ve diğer hanedanlara olan üstünlüğünü güçlendirme çabası olarak okunmalıdır.”¹³⁶

Oluşan yeni devlet dokusunda padişah tanımı üstün bir boyut kazanmalıydı. Devletin örgütlenmesindeki hiyerarşide ve zihinlerde padişah imajı güçlendirilmeli ve dokunulmaz ve ulaşılmaz olmalıydı. Gelişme dönemi olarak adlandırılan takriben

¹³⁵Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2017, 60.Basım, s.119

¹³⁶Vural Genç, “Fatih’in Emperyal İmajında Bir Acem’in Katkısı: Riyâzî-i Semerkandî”, **Tarih Dergisi**, S.69(2019/1), İstanbul 2019, s.46-47

bir asırlık dönem boyunca Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanına oranla gelişen ve güçlenen bir padişah algısı da oluşmuştur.

Bu padişah, yalnız yöneten, kendi devrinin kararlarını alan ve uygulayan yönetici değildir. Alemin düzenini sağlayan onun varlığı olmadan huzurun mümkün olmadığı bir unsurdur. Bu anlatım önceki dönemlerde, siyasetnamelerde, tarih kitaplarında var olan hükümdar anlayışlarına benzemekle birlikte II. Mehmed devri itibarıyla güçlü lider vurgusunun tam anlamıyla derinlik kazandığını görmekteyiz.

“...Husûmât-ı benî-nev'ün fesâdı/ Anun tedbiri ile munkatı 'dür

Vücûd-ı şâh bes bir ni 'met oldu/ Ki her bir nefs anunla müntefi 'dür’¹³⁷

Bu padişah tipi, artık insanî varlığının çok ötesinde makamıyla aynılaşmış bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bireysel özelliklerinden sıyrılması, onun tahtta oturduğu müddetçe sonsuz bir güç olarak anlaşılmasını sağlar ki bu durum hükümdar dediğimiz unsurun devletin bütün erkini simgeleyen bir unsur olduğunu devlete tâbi her kim varsa, bu unsur sayesinde varlığından emin olduğunu bize anlatmaktadır.

Kanunnâme'de geçen muhtelif protokol uygulamalarını da padişahın bu üst perdedeki konumuyla birlikte düşünmemiz gerekmektedir. Çünkü tahttaki kişi, yalnız soyundan gelen asaletle o tahtta oturmamaktadır. Devletin kendisini temsil ettiği için kıymetli ve değerlidir. Padişah, devletin kendisini temsil eden unsur olarak şekillendikçe, padişaha ve devlete ait yeni bir manevî şahsiyet gelişmeye başlamıştır. Bu yeni algı, pratik faaliyetin içinde olmamakla birlikte onu denetleyen, manevî varlığıyla kuşatan, görünür olmasa da aşılamayan bir hükümdar algısıdır. Bu kudret algısı uygulamada ve fizikî mekanda da bir ayrılığı ve farklılaşmayı beraberinde getirmektedir.

“...Evvelâ bir Arz Odası yapılsun. Cenâb-ı şerîfüm pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzerâm ve kadı 'askerlerüm ve defterdârlarum rikâb-ı humâyûnuma 'arza girsünler.’¹³⁸

Kanunnâme'deki bu maddenin varlığı, kanaatimizce üstünlüğü sorgulanamayan, eksikliği mümkün olmayan bir hükümdar algısının mekana yansımasıdır. Bu mekan,

¹³⁷Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth** (Haz.)Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977, s.10

¹³⁸Fatih Sultan Mehmed, **age**, s.16

aynı zamanda Osmanlı devlet hiyerarşisinin de özeti niteliğindedir. Divân-ı Hümâyûn'da hazır olmayan ancak “pes-i perdede oturup” her şeye vakıf olan padişah, duyduğu ve bildiği kararların kendisine sunulmasını arz odasında bekler. Bu onun herkesten ayrıcalıklı olduğunu gösterir. Bu mekan adeta, padişahın azametini mimarî anlamda somutlaştırmaktadır:

“...Arz Odası çevresinde yapılan törenler, sarayın iç ve dış kısımları arasındaki kesin sınırı vurgulamaktaydı. Bu bina Osmanlı ferman-ı hümâyûnlarında ‘atebe-i ‘ulyâ’ olarak sözü geçen padişah konutunun en yüce eşiğinde uygulanan devlet adaleti fikrini yansıtıyordu. Dünya hakimi hükümdar, ‘dergâh-ı âlempenâh’a gelen elçileri kabul ederdi. İkinci avludaki yönetim yapıları, bu eşiğin bir uzantısı olarak algılanıyordu: bu mekânsal düzen, kullardan oluşan bir bürokrasi ile yönetilen imparatorluğun her şeye kadir Sultanının merkezî gücünü simgeliyordu.”¹³⁹

Arza çıkmaya yetkili memurların da özellikle belirtildiğini görmekteyiz; Siyasî yürütmeyi temsilen vüzera, hukukî gücü temsilen kazasker, bürokrasiyi ve ekonomiyi temsilen defterdarlar. Devleti oluşturan bu temel unsurların icraatı, fizikî varlığının ötesinde manevî varlığı devletle bütünleşmiş padişah tarafından onaylanır ve halkın nizamını sağlamak için uygulamaya girerdi. Bu boyutuyla padişahlık, ilahî bir sorumluluktur. Tursun Bey, padişahın önemini ve gerekliliğini hem ilahi nizam hem de toplumsal hayatla ilgisi bağlamında açıklayarak aslında II. Mehmed devrinin getirdiği hükümdar tipini de özetlemiştir:

“...her rüzgârda vücûd-ı şâri ‘hâcet değüldür; zîrâ ber vaz ‘-ı İlâhî meselâ dîn-i İslâm ‘alâ vâzî ‘ihî efdâlû’s-selâm’ nizâm-ı ‘âlem-i zâhir ü bâtın için, ilâ yevmi’l-kıyâm kâffe-i enâm üzre kâfîdür, bir peygamber dahı hâcet değüldür; ammâ her rüzgârda bir pâdişâhun vücûdı hâcettür ki anun tasarruf-ı cüz’iyyâtda, ber-haseb-i maslahat, her karn u her rüzgâr vilâyet-i kâmilî vardır. Ve eğer anun tedbiri munkatı’ olsa bakâ-yı eşhâs ber-vech-i ekmel suret bulmaz; belki bi’l-küllî fenâ bulur. Ve ol nizâm-ki ‘ve mâ halakatü’l-cinne ve’l-inse illâ li-ya’büdûn’ anunla mutasavverdür –fevt olur. Pes nizâm-ı matlûb husûlî için vücûd-ı pâdişâh

¹³⁹Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar** (Çev.)Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Eylül 2014, 2.Baskı, s.148

vâcib oldu ki, vücûdunsız nizâm-ı ahvâl-i eşref-i mümkinât –ki nev‘-i insândur- mümteni‘
,140

Kıyamete kadar geçecek zaman içinde insanoğluna yol gösterecek peygamberler gelmeyeceği için hükümdar, ilahî ve insanî anlamda bir zaruret olarak vurgulanmıştır. Dolayısıyla yönetici tabakada olanlar dahi, hükümdarın gölgesinde kalan, varlığını ona borçlu olan unsurlardır. Ayrıca bu ideolojik kurgu, devşirme müessesesiyle birlikte Osmanlı siyasi yaşamında daha görünür hale gelmiştir.

Padişahla diğerleri arasındaki hiyerarşik diziliş, çok kesin olarak vurgulanmıştır. Bu vurgu, çok somut uygulamalarla karşımıza çıkar olmuştur. Sarayda uygulanacak sofra düzeni, simgesel olarak zenginliğin ve gücün bölüşümünü vurgulamanın yanında padişahı herkesten ayıran, üst sıraya koyan sistemi de görünür kılmaktadır. Padişah, vüzerayla birlikte yemek yeme âdetini kaldırdığını belirtir.

*“Ve cenâb-ı şerîfümle kimesne ta‘âm yimek kânûnum değıldür. Meğer ki ehl [ü] iyâleden ola. Ecdâd-ı ‘izâmum vüzerâsiyle yirler imiş. Ben ref‘ itmişümdür.”*¹⁴¹

Bunun dışında diğer saray erkanının hiyerarşisini de gözler önüne serer. Padişahтан sonraki bu bürokratların rütbesi ne olursa olsun söz konusu uygulama hepsinin padişahla olan bağımlı kesin şekilde ortaya koyan ve vurgulayan bir uygulamadır.

*“...Vezîria‘zam önünden kalkan ta‘âm çavuşbaşına yoldaşlariyle virilsün. Ve ol bir vüzerâ önünden kalkan ta‘âm re‘îsü‘l-küttâba neferi ile virilsün. Ve kadı‘askerler önünden kalkan ta‘âm kapucular kethüdasına virilsün”*¹⁴²

Bu sınırları çizilmiş olan teşkilatlanma tarzı, en tepesinde padişahın var olduğu, kendi içinde belli nizamı ve sıralanması olan nihayetinde padişah dışındaki diğer unsurların “Kul” taifesinden olduğuna vurgu yapan bir anlayıştır. Kanunnâme’de yer alan bu sofra usulü bunun en açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“...Kimin önünden kalkan yemeğin kime verileceği hususunun böyle kesin kurallara bağlanmışlığı, sadece hiyerarşinin teyidi anlamına gelmekle kalmaz, bu en-yüksek

¹⁴⁰Tursun Bey, *age*, s.12-13

¹⁴¹Fatih Sultan Mehmed, *age*, s.18

¹⁴²Fatih Sultan Mehmed, *age*, s.8

mertebedeki görevlilerin birer kul olduklarını da (yüzlerine vurmak demeyelim) îmâ ve tesbit eder.’’¹⁴³

Bu dikey örgütlenme, devleti kuşatıcı bir kuvvet olarak düşünen sistemde padişahı en üst mertebeye taşıyan ve devletin bütün maddî ve manevî üstünlüğünü padişahta cisimlendiren bir anlayışı ifade ediyordu.¹⁴⁴

Bu üstünlük, padişaha belli uygulamalarda bulunmayı hak haline getiriyordu. Yukarıda Tursun Bey’in özetlediği, kıyamete kadar insanların güvenliğini sağlayacak, hayata nizam verecek unsur olan padişah, devrinin ihtiyacı olan yaptırımları uygulamada inisiyatif kullanabiliyordu.

Bu durum, padişah unsuruna ilahî bir güvence sağlarken daha dünyevî adımlar atma fırsatı veriyordu. Şer’î uygulamaları aşan ve yürütmeye hareket alanı açan bu yasalar örf ya da töre olarak adlandırılıyordu. Elbette bunlar belli bir geleneğe halk arasında benimsenme yeteneğine sahip olmak zorundaydı.

“...Törenin hukuk gücünü kazanması için üç elemanın bulunması gereklidir. Bunlar, maddî eleman olan süreklilik, psikolojik eleman ve hukukî elemanlardır. Maddî eleman olan süreklilikten anlaşılan şudur: Örf ve adet kuralının ‘hukuk’ niteliğini alabilmesi ve bu nitelik ile kanunun boşluğunu doldurmak üzere kadı (hâkim) tarafından uygulanabilmesi için, o kuralın uzun süreden beri halk arasında uygulanmış olması lâzımdır.’’¹⁴⁵

Nitekim **Kanunnâme**’nin eski hükümdarların uygulamalardan beslendiği buna devrin gereği olan bazı ilaveler yapıldığı en başından bildirilmektedir:

“...sâbıkâ ecdâd-ı izâmları zamânında olan kavânîn-i mazbuta defter olunup, eksük olan yerlerin dahi kendüleri rey’-i münîr-i velâyet-tesîrleri ile tekmîl buyurup...”’’¹⁴⁶

¹⁴³Ümit Hassan, **age**, s.222

¹⁴⁴Farklı bir argümanla da olsa hükümdarı kutsayan ve yücelten anlayışı Avrupa’da görmekteyiz. Hükümdarın uygulamalarını Hristiyan teolojisine dayanarak destekleyen bu anlayış da nihayetinde hükümdarın hiyaraşideki üstün konumunu vurgulamaktaydı. Bkz. Ernst H. Kantorowicz, **Kralın İki Bedeni Ortaçağ Siyaset Teolojisi Çalışması**, (Çev.) Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2018, 1.Baskı, s.125-126

¹⁴⁵Aydın Taneri, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s.142

¹⁴⁶Fatih Sultan Mehmed, **age**, s.4

II. Mehmed'in temsil ettiği bu yeni dönem, padişaha hareket imkanı sağlayan yasal süreçlere zemin hazırlamıştır. Bu, yürütme yetkisi, padişah tarafından kullanılırken “nizam-ı alem”in dirliği ve düzeni amaç edinilmiştir. Yukarıda örf/töre kaynaklı yasaların işlerlik kazanması için belli bir geleneğe, geçmişten gelen bir uygulamalar bütünü içinde halk tarafından benimsenmesine bağlı olduğunu belirtmiştik.

Tursun Bey, bu nitelikteki yasaları anlatırken Cengiz Han'ı referans gösterir. Cengiz Han ve onun mirasçısı olduğunu söyleyen Moğol savaşçıları, Osmanlı tarihlerinde çok sevilmeseler de reddedilmeyen/reddedilemeyen Orta Asyalı kökenlere telmihte bulunması açısından dikkate değerdir.

“...Belki mücerred tavr-ı akl üzre nizâm- ı ‘âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler. Keyfe mâ-kân her kankısı olursa, anun ikâmeti elbette bir pâdişâh vücûdına mevkuf.”¹⁴⁷

Töre kaynaklı uygulamaların devreye girmesi, devletin manevî şahsiyetinden ayrılamayan hükümdar imajını kuvvetlendirmiştir. Bu durum, Osmanlı düşünce dünyası için ideal olan siyasî uygulamalara birçok kaynaktan beslenen ancak nihayetinde Türk devlet geleneği içinde şekillendiren esnek bir zemin kazandırmıştır.

II. Mehmed devri özelinde Osmanlı siyasî düşüncesine baktığımızda yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik yapısı kesin çizgilerle teşkilatlandırılmış bir devlet mekanizması görmekle birlikte, padişahın ve onun yetkilendirdiği bürokratik mekanizmanın, iktidarı kalıcı kılmak için olabildiğince esnek uygulamalara ve Türk devlet anlayışından beslenen düşünce dünyasına dayandığını söyleyebiliriz.

“Osmanlı imparatorluğunun gerçek kurucusu Fâtih Sultan Mehmed biri reâyâ için, diğeri devlet teşkilâtı için iki kanunnâme çıkarmıştır. Nihayet, imparatorluğu bir cihan imparatorluğu durumuna getiren Kanunî Süleyman bir kanunnâme yayınlamıştır. Bu kanunnâmeler, sırf sultanın iradesine dayanan kanunlar mecmuası, yasadır ve Şerî’atle bir ilgisi yoktur; başka bir deyimle, ancak Türk devlet geleneğinin bir uzantısı sayılmalıdır.”¹⁴⁸

¹⁴⁷ Tursun Bey, **age**, s.12

¹⁴⁸ Halil İnalcık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, Kronik Kitap, İstanbul, Kasım 2017, 6.Baskı, s.27

Devletin, dünyevî karakterinin vurgulanmasına paralel olarak padişah imajının güçlendiğini görmekteyiz. Padişahı merkeze koyan güç algısı geçerlilik kazandığı oranda da çıkan kanunnameler uygulama alanı buluyordu. Padişaha ve kanunnamelere saygınlık kazandıran ve uygulama gücü veren unsur, yalnızca padişahın o devir içindeki yaptırım gücü değil bu yasaların gelenekten devraldığı mirastır ki Aydın Taneri'nin töreyi tanımlarken dikkat çektiği halk arasında yaygın olma ilkesi bu bağlamda daha anlamlı olmakta Halil İnalcık'ın yukarıdaki görüşleriyle birbirini tamamlamaktadır.

II. Mehmed devrine baktığımızda “Adalet-Devlet” ilkesinin birbirini besler bir hal aldığını görmekteyiz. Kuruluş devrinden beri idealize edilen anlayış II. Mehmed’le birlikte uygulanabilir bir şekil almıştır.

Çeşitli merkezileşme uygulamalarının somutluk kazanması, bunun çeşitli kanunlar çerçevesinde yürütülme gayreti devri karakterize eden bir olgu olarak karşımıza çıkar. Devlet, Türk yönetim geleneğini yansıtır bir özü haizdir. İnsanların adalet duygusunun tatmini, mülkiyet ilişkilerinin belli bir ahenkte yürütülebilmesi için devleti kuvvetlendiren bir anlayış uygulandığı görülür.

En büyük güç olan padişahın, kuvvetli ve kudretli bir şekilde vurgulanması, yalnız yasal değil törensel uygulamalarda da padişahın en yukarıda ve yalnız olarak tarif edilmesi güçlü devlet mekanizmasına bir vurgudur. Bu boyutuyla II. Mehmed devri devlet anlayışında Osmanlı öncesi dönemin izleri görülmektedir

“İslâm Düşüncesinde: Nizam/Adalet (gaye)=Devlet (sonuç)

Osmanlı Öncesi Türk Düşüncesinde: Devlet (gaye)= Düzen ve Adalet (sonuç) ’,149

Bu anlayış, devleti yekpare bir mekanizma olarak inşa etmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü devlet olmadan düzenin temin edilemeyeceği düşüncesi, devleti oluşturan bütün unsurları padişah çevresinde bütünleştirme sonucunu doğurmaktadır. Dikey hiyerarşi içinde inşa edilen Osmanlı Devleti, padişah algısını güçlendirirken ona

¹⁴⁹Orhan Keskintaş, *age*, s.72

bağlı bir kul sistemini göz önüne almıştır. Nitekim devşirme olarak bildiğimiz yapı bu mekanizmanın en dikkate değer insan kaynağı olmuştur.

Padişah merkezli bu anlayışa muhalefet edebileceği düşünülen bütün unsurların tasfiye edilmesi, pasifize edilmesi ya da bu güç sistemine tâbi kılınması, II. Mehmed döneminin karakteristik özelliklerindendir. Örneğin devlet mekanizmasını döndürecek insan kaynağı olarak Enderun ve medrese karşımıza çıkmaktadır. Enderun saray okulu olması sebebiyle buradan yetişenlere dair bir güven sorunu yoktur.

Ancak medrese kökenli yöneticiler veya kadılar için II. Mehmed'in kurduğu Sahn-ı Semân medresesinden mezun olmak önemli bir referans kaynağı olmuştur. Önemli kadılıklar, mal defterdarlığı ve nişancılık için bu okuldaki eğitim önemli bir şart olmuştur¹⁵⁰.

“...Ve Sahn (280a) monlaları makam-ı mevleviyyetdedür. Anlar cümle sancak beğlerine tasaddur iderler.

...Sahn'dan beş yüz akça kadılığa vusûl bulunur. Ve Ayasofya medresesinden dahi kezâlik böyle vusul bulunur.

...Elli akça müderris cümle ağaların üstünde oturur. Sahn'a vardukdan sonra beş yüz akça kadı olup, andan kadı'asker olurlar.

...nişancılık virilmek Sahn müderrislerine dahi kânûnumdur.”¹⁵¹

Kanunnâme'de geçen bu cümleler, devletin merkeziyeti sağlamak adına, bürokrasiyi şekillendiren kadroların oluşmasını da belirlediği bir okul kanalıyla şekillendirmeye çalıştığını gösteren önemli bir kanıttır. Bu durum devletin, entelektüel birikimi kendi adına kullanmaya çalışmasının göstergesidir.

¹⁵⁰Abdurrahman Atçıl, “Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı/Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı (1453-1600)”, **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar** (Ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı), Klasik Yayınları, İstanbul, Aralık 2015, 1.Basım, s.272-273

¹⁵¹Fatih Sultan Mehmed, **age**, s.12-13

Nişancılık gibi, bürokrasinin en yüksek noktasını temsil eden makamda görev alacak kişinin, Sahn medreseleri kaynaklı olması, beş yüz akçelik bir bölgede kadılık tecrübesi yapması Kanunnâme'nin belirlediği bir kaide olarak karşımıza çıkar.

Bu durum, devletin, bu önemli makama atayacağı kişinin hem entelektüel çıkışını hem de kariyerini denetlemesi anlamına gelmektedir. II. Mehmed'in babası II. Murad gözetimindeki ilk saltanatı ve İstanbul'un fethine kadar geçen süredeki padişahlığı esnasında Ulema tabakasının önemli bir temsilcisi olan Çandarlı Halil Paşa'yla yaşadığı sorunları göz önüne alınca kendisinin ve sonradan gelen padişahların böyle bir sorun yaşamaması için bu maddenin **Kanunnâme**'ye konulduğu düşünülebilir. Söz konusu vurgu, yalnız II. Mehmed değil, klasik dönem padişahlık makamının gücünü arttıran bir uygulama olarak düşünülmelidir.

Ayrıca, padişah denetimli bu medrese kaynağının kullanımı, devleti tarikatlarla ilişkide daha bağımsız bir konuma getirmekteydi. Bu durum, Osmanlı yönetiminin kuruluş aşamasında muhtelif derviş topluluklarıyla ilişkisini düşününce devletin elini güçlendiren bir durum olarak düşünülebilir.

*"...II. Mehmed devrinden itibaren Osmanlı düzenliği, resmî siyasetinde tamamen medreselinin İslâmî prensiplerini kabul ederek, tarikatın hayalci ve 'esrarı' sezici sistemine karşı kapılarını kapatmış, bu sayede devlet ciddi olmayan eğilimlerden korunmuştu. Böylece, Osmanlı şeyhülislâmı, müftüsü, kadıaskeri ve kadıları tamamen medrese mensubu olacaklar, ancak, medreseli-tarikatlı çekişmelerinde de tarafsız görünen, sanki laik bir devlet memuru tavrını takınacaklardır."*¹⁵²

Padişahın, İstanbul'u fethetmesi onu, güçsüz padişah imajından kurtardığı gibi, Osmanlı hükümranlılığının takriben bir buçuk asırdır ulaşmaya çalıştığı merkezîleşme amacının başarıyla tamamlanmasına vesile oluyordu. Devlet, artık Hristiyan ülkelere karşı planladığı fetih politikalarında daha kuvvetli argümanlara sahip olduğu gibi, Anadolu birliğini sağlamak için tek kuvvet olduğunu da belirgin hale getirmişti.

¹⁵²Mustafa Akdağ, **age**, s.410-411

İç politikada medreseli-devşirme çekişmesinin, devşirmeler lehine çözülmesi sağlanarak devlet kadrolarının istenildiği gibi şekillendirilme şansı yakalanmıştır. Bu fırsat bir kanunnameyle kalıcı ve kurumsal hale getirilmiştir.

Devletin merkezini oluşturan padişah imajı önceki dönemlere kıyasla çok güçlü bir hale getirilerek gücün simgesi padişah anlayışı sorgulanamayacak kadar geçerli ve meşru bir duruma gelmiştir.

Devşirme kadrolara karşı yenilerek devlet iktidarını yeni kadrolara terk eden ulemanın ekonomik kaynakları da mirîye dahil edilerek “kul”a ihsan edilecek gelirin büyümesi sağlanmış, uzun seferler için gereken harcamalara bütçe oluşturulmuş ve ulema sınıfı, padişah tarafından vazifelendirilen bir memur derecesinde kontrol edilebilir hale getirilmiştir. Vakıfların mirî topraklara dahil edilmesi, merkezîleşme eğilimlerinin ekonomik yansımaları olarak da değerlendirilebilir.¹⁵³

II. Mehmed döneminde, padişah vurgusunun devlet mekanizmasının dünyevî iktidarı vurgular bir boyut kazandığını söyleyebiliriz. Örfî yasalara vurgu yapıldığı görülmektedir. Devri anlatan en önemli kaynaklardan olan **Târîh-i Ebü'l-Feth**'in de vurguladığı gibi dinin ve dünyanın saadeti için bir padişahın gerektiği, insanlığın bir yönetici olmadan saadete eremediği vurgulanmıştır.

Artık her devirde bir peygamber gelmeyeceği için dönemi ıslah edecek bir liderin lüzumlu olduğu onun örfünün ve yasaklarının hayatı daha kolay kıldığı anlatılmıştır ki bu özünde II. Mehmed'in vurguladığı ve içini doldurmaya çalıştığı hükümdarlık algısıyla uyumludur.

Gücün kaynağını kutsal menbalarda aramak ve bu gücün padişaha ilahi kaynaktan sirayet ettiğini beyan etmek, Osmanlı klasik çağındaki iktidar algısının alışıldık görünümlerindendir. Tursun Bey, padişahlık makamını, ilahî düzenin ahengini sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirirken, **Heşt Behişt** isimli eserin II.

¹⁵³ Halil İncalcık, **İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2019, 1. Basım, s.437-441. II. Mehmed döneminde, timar sisteminin Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini pekiştirdiği de görülmektedir. Bkz. Halil İncalcık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, 5. Baskı, s.139-189

Mehmed'i anlatan kısmı adeta bu anlayışın altını çizerek, hükümdarın ilahî referanslarına vurgu yapmıştır:

“...Kudret ve padişahlık makamında oturanların, kendilerine bahşedilen nimetlerin şükrünü hakkıyla edası için yapmaları gerekenler yukarıda, sınırlı sayıdaki vazife ile ifade edilmiştir. Zira, ayna gibi olan padişahların çehreleri, hazret-i İlahî'nin güç ve iktidarının zuhuru şeklidir. Padişahların amelleri ise ilahî celal ve cemalin birer örneğidir.”¹⁵⁴

Padişah merkezli bir dünya algısı, bizi İslamî dönem devlet algısında vurgulanan ve Osmanlı hükümlanlığının da etkilendiği ve devleti anlatırken kullandığı “Adalet dairesi” olarak özetleyebileceğimiz anlayışa götürmektedir. Bu döngüde padişah adaleti kuran unsurdur –bir yönüyle devlet kurumudur- adalet huzuru sağlar ve reayaya güvence verir. Güvenlik ve huzur ekonomik kalkınmışlık demektir. Ekonomik kalkınma da güçlü bir ordu demektir¹⁵⁵.

Kadim kaynaklardan beslenen bu algı, elbet Osmanlı yönetim anlayışında da yer bulmuştur. Osmanlı öncesi Türk töresinin devleti adaletin de teminatı kabul eden anlayışı, güçlü bir yürütme yani padişah unsurunun varlığını gerekli kılmıştır. II. Mehmed, fiiliyatıyla ve kanunî adımlarıyla bunu sağlayan isim olmuştur. Onun devrinde kanunlaşan “Kardeş katli” meselesini de rakipsiz ve güçlü hükümdarlık algısıyla bir arada düşünmeliyiz.

“...Ve her kimesneye ki evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı ‘âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ‘ulemâ dahi tecviz itmişdür. Anunla âmil olalar”¹⁵⁶

Kanunnâme'deki bu madde, saltanat'ın -hanedan ailesinden de olsa- bireyin bedeninden üstün olduğunu vurgular. Söz konusu kanunnâme 17. yüzyılın başında

¹⁵⁴İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt VII. Ketîbe** (Haz.) Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.7. Vural Genç, İdris-i Bidlîsî'nin **Heşt Behişt** isimli eserde Osmanlı padişahlarını İslam'ın yüksek temsilcileri olarak anlatma gayreti içinde olduğunu beyan eder. Bu bakış açısı, emperyal iddialara sahip bir padişahın portresini ve diğer kimliklere bakışını da tasvir eder. Bkz. Vural Genç, **Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, İdris-i Bidlîsî (1457-1520)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s.416

¹⁵⁵Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâ'î** (Haz.) Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, Nisan 2017, 4.Basım, s.532. Adalet Dairesi kavramının, bir çok siyasetnamede işlendiği görülür. Bkz. Muhyiddin el-Kâfiyeci, **Seyfü'l-Mülûk Seyfü'l-Kudât** (Haz.) Nail Okuyucu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018, 1. Baskı, s.66

¹⁵⁶Fatih Sultan Mehmed, **age**, s.19

yasal olarak ilga edilse de devlet-saltanat bağının ortaklığını vurgulaması bakımından mühimdir.

Mutlak iktidara sahip padişah anlayışının vücut bulmasıyla birlikte bu yasanın yazılı bir kural haline gelmesi meselesini, II. Mehmed devrinde idam edilen vezirlerin varlığıyla birlikte düşünüldüğünde kudretli padişah anlayışının ne kadar önemsendiğini daha açık şekilde görürüz. Kul sistemi, mutlak hükümdar algısı ve kardeş katli maddesi, yüksek bir saltanat anlayışını besleyen unsurlar olarak karşımıza çıkar.

“...vezir-i âzamlarını hep kul aslından seçmiş (sonuncusu Karamanî Mehmed Paşa hariç) ve bunlardan Rum Mehmed Paşa ile Mahmud Paşa'yı katlettirerek, Osmanlı hükümdarlarının artık kolaylıkla en büyük devlet adamını bie öldürtebileceğini göstermiştir. Kul sisteminin ihdası, siyaseten katle pek büyük bir gelişmedir

...Bu şekilde kendisinin karşısında kuvvet bırakmayan II.Mehmed diğer yandan vezir-i âzaman kudretini arttırarak onu devletin tek âmiri haline getirmiş, ancak hükümdar karşısında rolünü hiçe indirerek devlet idaresindeki merkeziliği ve mutlaklığı daha da koyulaştırmıştır.”¹⁵⁷

II. Mehmed devrini anlatan Tursun Bey, aslında, Farabî, Tûsî, Nizâmü'l-mülk gibi isimlerin yarattığı gelenekten de beslenerek bir imparatorluk algısını bize anlatıyordu. Bu imparatorluk algısının gerektirdiği siyaset ve hükümdar ve yasa tanımlamalarını yaparak kuruluş döneminden beri biriken teorik malzemeyi ve deneyimi mutlak hakimiyet bağlamında sentezleme vazifesini üstleniyordu. Kul sistemi, örf-i sultânî (ya da yasağ-ı pâdişâhî), kardeş katli vs. gibi güçlü hükümdarı işaret eden unsurlar siyaset gereği idi ve siyaset de Tursun Bey'in tanımında uzlaşma olmazsa yaptırım uygulama mekanizmasıydı¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yayınevi, Ankara, Şubat 2017, 4.Baskı, s.32

¹⁵⁸ 16. Yüzyılın fıkıh yorumlarını içeren Dede Cöngî'nin kaleme aldığı **es-Siyâsetü's-Şer'iyye** isimli eserde de Tursun Bey'de olduğu gibi güçlü hükümdar vurgusunun ön planda olduğunu görürüz. Onun çeşitli fıkıh metinlerinden yaptığı derlemede şeriatın boş bıraktığı noktaları devlet iktidarı için dolduran inisiyatif kullanan yöneticileri olumlu örnekler olarak zikrettiği görülür. Bunu yaparken de Dört Halife devrinden örnekler verdiği görülür. Bu konu için bkz. Dede Cöngî, **Şer'i Siyaset es-Siyâsetü's-Şer'iyye** (Çev.Asım Cüneyd Köksal), İlke Yayıncılık, İstanbul, 2019, 1.Baskı, s.76-78.

‘...Pes eğer tabî’atleri muktezasınca konulurlarsa, aralarında şol kadar tenâzü’ü ve husumet ü tedâfü’ vâkı’ola kim asl-ı ictimâ’dan maksûd olan te’âvün ve yardımlaşmak hâsıl olmaz; belki biribirin ifsâd ü ifnâ ider. Zarûrî nev’-i tedbirden gereklü oldu ki her birini müstahıkk olduğu menzilde koya; kendü hakkına kâni’ idüp dest-i tasarrufını hukuk-ı gayrdan kûtâh kıla Ve benî nev’ arasında umûr-ı te’âvüni mütekeffil şugl ne ise ana meşgul eyleye.’’¹⁵⁹

Siyasetin yukarıdaki tanımında birey anlamda insanın olumsuz özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Bireyin diğer bireye haksızlık yapmasının kuvvetli bir ihtimal olduğu gerçeğinin engellenmesi için siyaset mekanizmasının işlemesi gerektiği vurgulanır. Hakkın icbar yoluyla yerine getirilmesi anlatımı hakimdir.

Bu anlatımda zor mekanizmasını işletecek unsur elbette devlet olacaktır. Devrin siyaset algısı içinde bu zor yetkisini kullanan odak elbet padişah olacaktır ki bu da mutlak hakimiyet yetkileriyle donanmış bir hükümdarı gerektirmektedir. II. Mehmed devri siyaset algısını özetleyen bu anlatım, aslında devir içinde kabuk değiştirmekle birlikte varlığını devamlı surette sürdürmüş bir tanımlama olmuştur.

Devletin sultan merkezli organize edilmesi, bu bağlamda bir zihniyet üretimi içine girilmesi, geleneğin yıkılıp yeniden kurulmasını gerektirmekteydi. Osmanlıların uç beyi olduğu, diğer beylerle eşit olarak kabul edildikleri dönem reddedilmemekle birlikte, II. Mehmed’le birlikte başlayan dönem yeni bir padişah algısının oluştuğu dönem olmuştur.

Gücü kullanan padişah imajı şekillendirilirken, kroniklerde gaza ehli olan ve küçük bir şahsî miras bırakmasıyla övgüye değer Osman Bey anlatımının devlet nezdinde saygısı muhafaza edilirken Tursun Bey’in siyaset tanımındaki dengeyi sağlayacak güçlü padişah anlatımındaki unsurların kadim siyasetnâme geleneğinden beslendiği görülmektedir. Nizâmü’l-mülk’ün **Siyâset-nâme**’sinde geçen padişah-adalet anlayışının 15-16. yüzyıl anlayışında da muhafaza edilmeye çalışıldığı düşünülebilir:

ayrıca bkz. Asım Cüneyd Köksal, **Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyâset-i Şer’iyye**, Klasik Yayınları, İstanbul, Eylül 2017, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Basım, s.101

¹⁵⁹Tursun Bey, **age**, s.12

“...Huda'nın –kudret ve şevket ona olsun- nezdinde hiçbir günah padişahların günahından daha büyük değildir..Zira, Huda -kudret ve şevket ona olsun- padişaha verdiği nimeti başka hiçbir kuluna vermemiştir. Halka hüküm ve fermanı kendisine vermiştir. Sonra padişah adalet üzerine olmalı ve zalimlerin elini imdad isteyenler üzerinden çektirmelidir. Eğer melik zulüm yaparsa, cümle asker raiyyete karşı zalim olur. Hüdâyı –kudret ve şevket ona olsun- tezlil ve gazabı ona ulaşır. Kısa zamanda cihan viran olur. Zulüm ve günahın uğursuzluğu sebebiyle, padişahlar kısa ömürlü olurlar ve öldürülürler”¹⁶⁰

Padişah-Adalet dengesi, Selçuklu devrinden kalma bu anlatımda da Tursun Bey anlatımına yaklaşır. Buna göre kendisine hükümlanlık verilen yaptırım uygulama hakkına sahiptir. Ancak bu güç zulme sebep olursa ya da zulmü engellemek konusunda başarısız olursa hükümdar olma yetkisini kaybedecektir.

Bu noktada da hükümdar-adalet-reaya-asker kavramlarını içeren adalet dairesi ilkesi Osmanlı Devleti adına üretilen siyaset teorilerinde yer bulmuştur. Ancak söz konusu kavramları bir bütün olarak düşünüp sosyal ve ekonomik hayatta karşılığını aradığımız zaman toprak ekonomisine bağlı bir devletin yönetsel mekanizmasına uygun olduğunu görmekteyiz. Toprağa bağlı reayanın ürettiği, adil şekilde tahsil edilen vergilerin hazineyi doldurduğu dolu hazinenin güçlü ordu yarattığı bu sistem fetih mekanizması sayesinde kendisini üretme imkanı yakalıyordu. Padişah da bu gücü kullanan merci olarak bu dengeyi muhafaza eden araçları kullanma yetkisinin sahibi olarak karşımıza çıkması sebebiyle hâkim-i mutlak olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Mutlak hâkim olan padişahın özellikleri sayılırken saltanat azametini ve hoşgörüyü belli bir dengede uygulaması vurgulanmaktadır. Saltanatın zor mekanizması işletilirken yönetilenlerin gadre uğramaması gerektiği özellikle vurgulanır. Bu durum II. Murad devrinde tercüme edilen **Kabusnâme**'de anılan hükümdarlık ilkeleriyle uyumlu bir tanımlamadır.

¹⁶⁰Nizâmü'l-mülk, **Siyâset-nâme** (Haz.) Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, 1.Baskı, s.30

“Hilm eğerçi memdûhtur, bu mertebede gerekmez ki acze haml ideler; ve heybet-i saltanat mâ lâ-büddendür, ammâ bu kadar gerekmez ki zîr-destânun lezzet-i emni münaggas ola”¹⁶¹

Hükümdarın yumuşak huylu davranışlarının onun azametini zedelememesi önerisi, 15-16. yüzyıl Avrupasındaki siyaset literatüründe de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bize birçok dış sebebi de göz önünde bulundurarak merkezî krallıklar/imparatorlular döneminin başladığını işaret eder. Machiavelli’nin hükümdar tanımlamasında da belli benzerliklere rastlamamız görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

*“...Hükümdar korku salmayı öyle ölçüler içinde yapmalı ki sevgi kazanamıyorsa nefret de kazanmamalı; çünkü korkulacak biri olmakla nefret edilmeyecek biri olmak bir arada olabilir. Hükümdar, uyruğunun, yurttaşlarının malına, mülküne, karısına, kızına göz dikmezse nefret kazanmadan korku salabilir. Birinin kanına, canına kastettiğinde yeterli gerekçesi ve açık seçik bir nedeni olmalıdır.”*¹⁶²

Güç ve otorite vurgusu, Machiavelli’den önce ortaçağın önemli aydınlarından olan Dante’de de görülmektedir. Ona göre Tanrı nasıl ki evreni yöneten tek otoriteyse yeryüzündeki halk da güçlü bir hükümdarın iradesine tâbi olmalıydı.

*“...insan türü-doğası elverdiğince- göklerin izini takip ettiğinde en iyi durumda olur. Tüm parçaları, devinimleri ve devinim sebepleri göz önüne alındığında göğün tüm katmanlarının tek bir devinimle [yani Primum Mobile’ninki] ve tek bir devinim kaynağından [Tanrı] yönlendirildiği göz önüne alındığında, kıyasımız geçerliyse, insan türü tek bir hükümdar tarafından [tek bir devinim olarak] yönetildiğinde en iyi durumda olur. O halde, monarşinin (imparatorluk denen bölünmez yönetim) dünyanın refahı için gerekli olduğu açıktır.”*¹⁶³

Hükümdar imajının kuvvetli bir biçimde vurgulanması, devrin siyasî şemasının değişmesi ihtiyaçların yeniden tanımlanmasıyla ilgilidir. Çok parçalı İtalya siyasî coğrafyasında bu dağınıklığı aşacak bir önder özlemi ve bunun özellikleri, bir 16. yüzyıl eserinde vurgulanırken, Osmanlı Devleti, bu merkezîleşme sürecini 15. yüzyıl ortalarında tamamlamıştır.

¹⁶¹Tursun Bey, *age*, s.26

¹⁶²Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*(Çev.)Necdet Adabağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2017, XIV. Basım, s.64

¹⁶³Dante, *Monarşi* (Çev.)Begüm Yiğit, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2017, 1.Basım, s.76-77

Osmanlı yönetici unsurlarının merkezileşme konusunda titiz bir gayret göstermelerinin temelinde iç istikrarı sağlamak ve çevre coğrafyada hakim bir güç olmak amacı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Fetret Devri'nde yaşanan bunalımların, yalnız toprak kayıplarına değil tam manasıyla bir iktidar kaybına sebep olduğu gerçeğini görmeleri, merkezî iktidarı titizlikle korumalarına zemin hazırlamıştır.

II. Mehmed'in bu sürecin tamamlanmasındaki rolü büyük olmuştur. İdeolojik ve siyasî anlamda bir sorun teşkil eden İstanbul'un fethedilmesi, padişahlığının ilk zamanlarında sorun oluşturan, bir nevi sınıfsal kaynaklı bir sorun teşkil eden ve padişahlık makamının yetkilerini sınırlama gayretinde olan medrese kökenli vezirler sorununu çözmesi, kul sistemini her alanda yaygın hale getirmesi, derlediği kanunnameyle padişahın tek ve biricik olan otoritesini sorgulanamaz hale getirmesi bu devreye karakterini veren önemli hamleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Mehmed'in ardından tahta geçen II. Bayezid devri, babasına nisbetle bir durgunluk devresi olarak değerlendirilebilir. Ancak, II. Mehmed'in çok çekindiği saltanat çekişmesini yaşaması, hatta kardeşi Cem'in Avrupalılar elinde bir şantaj malzemesi durumuna düşmesi bu devirde kararlı bir fetih politikası uygulanmasını engellediği düşünülebilir.

Buna karşın, II. Mehmed döneminde tepki çeken bazı uygulamaların yeniden değerlendirilmesi, özellikle tarih yazımı teşvik edilerek Osmanlı'nın tarihinin yeniden ele alınarak kararlı bir şekilde uygulanan merkezî devlet şemasına uygun bir tarih ve düşünce dünyası oluşturulması gayreti, II. Bayezid devrinin siyasî hamlelerden ziyade zihniyet dünyasını şekillendiren etkileri olduğunu düşünmemize olanak sağlar.

Bir boyutuyla padişahın kendi elinde olan veya olmayan sebeplerle etkin bir dış politika izleyememesinin diğer taraftan, devletin II. Mehmed döneminde yapılan yasaları sindirmesi, olgunlaştırması fırsatını vermiş olduğunu düşünebiliriz.

Bazı tarihçiler, Osmanlı hanedanının II. Mehmed devri akabinde böylesine bir itidal devrine ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Onların düşüncelerine göre Osmanlı hükümlarlığı otoriteyi sağlamış olmasına rağmen düşmanları yine de tetikteydi.

“Hâlâ imparatorluğun içinde ve dışında yaşayan, eski şanlarına geri dönüş özlemi içindeki eski beylerin saraylarından gelenler ve onlara bağlı olanlar da bulunuyordu. Bunlar, bir başarı şansı vaat eden herhangi bir fırsat verilmiş olsaydı, Osmanlı egemenliğinin gücünü zayıflatacak her tür hareketi coşkuyla desteklerlerdi.”¹⁶⁴

Bu durum Osmanlı iktidarının da II. Mehmed dönemi itibarıyla oturtmaya çalıştığı devlet algısının pekiştirildiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen II. Mehmed döneminden farklı uygulamaların olduğu görülmektedir.

Fetih siyasetinin duraklamaya girmesi pek çok nedeni kapsamakla birlikte bunun en can alıcı sebebi Cem Sultan’ın Avrupa’da bulunmasıdır. Bunun Avrupa kaynaklı bir saltanat kavgasına neden olacağı düşüncesi, Avrupa’da kapsamlı bir fetih hareketine girişilmesini engellemiştir.

İç siyasette kendisini destekleyen odakları tatmin etmek için attığı adımlar, II. Mehmed dönemindeki bazı adımlara aykırı olmakla birlikte, II. Bayezid, merkezî iktidar anlayışından vazgeçmemiştir.

II. Mehmed’in var olan mülkleri ve vakıfları tımara çevirmesine karşın II. Bayezid bu toprakları sahiplerine iade ederek II. Mehmed öncesi statüyü onaylamıştır.

“...Fâtih döneminde devlet gelirlerini azalttığı düşüncesiyle timara çevrilen ve kaldırılan vakıflar eski sahiplerine geri verilirken daha önce kaldırılmış olan nakibüleşraflık müessesesi yeniden kuruldu.”¹⁶⁵

II. Bayezid’in iktidarın bekası için, halen oturmamış olan sınıfsal dengeyi gözeterek bir iç ittifak sistemi oturtmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Padişahlığının güvencesi ve babasının kanunnamesinin bir gereği olarak devşirmelere dayanırken genel olarak ulemanın ve tarikat ehlinin mal yönetim usulü olan vakıf sistemini tekrar ihya ederek söz konusu dengeleri gözettiği görülmektedir.

Bu ittifak sistemini anlamak için, II. Bayezid’in şehzade Cem’le girdiği taht mücadelesini anlamamız lazımdır. Şehzade Cem’in saraydaki iki önemli temsilcisi,

¹⁶⁴Sydney Nettelton Fisher, **Sultan Bayezid Han 1481-1512** (Çev.) Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, Ocak 2014, s.14

¹⁶⁵Şerafettin Turan, “Bayezid II”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayezid-ii> (E.T.13.08.2019)

Karamanî Mehmed Paşa ve Kazasker Manisalı Çelebi medrese kökenli bürokrasiyi temsil ediyordu. Dolayısıyla II. Bayezid bu mücadelede yeniçerilere yani devşirmelere dayanmak zorundaydı. Fisher, bu aşamayı anlatırken yeniçerilerin II. Bayezid'e bağlılığını gazilik dayanışması olarak yorumlar¹⁶⁶

Bu yorumlama kanaatimizce bazı sakıncalar barındırmaktadır. Gazi, beyle birlikte hareket etmekle birlikte ona tabiyeti olmayan olsa bile kendine has statüsü olan savaşıdır. Yeniçeri, özünde kul taifesindendir. Olsa olsa ocak dayanışması içindedir. Kanaatimizce II. Bayezid'i desteklemelerinin sebebi, Bayezid'in Amasya sancak beyi olması hasebiyle bir gazi ruhu taşıması değildir. Bayezid'in sarayda kullanabileceği daha fazla bağlantıya sahip olmasıdır. Nitekim Fisher, bu durumu eserinde de dile getirmiştir:

*“...Belki de bu başarının esas nedeni, yaşıydı. Bayezid'in saraydaki ihtiraslı ve enerjik adamların dostluğunu kazanmak için daha fazla zamanı olmuştu. Bunların bir kısmıya evlilik yoluyla hısımdı ve şüphesiz pek çoğunu da yıllardır yakından tanıyordu.”*¹⁶⁷

Bu bağlantıları kullanma yeteneği II. Bayezid'e saltanatın kapılarını açmıştır. O İstanbul'a gelene kadar şehzade Korkut'un babasına vekalet etmesi ise sembolik olmakla birlikte, II. Bayezid'in sarayda –yani bürokrasinin ve siyasetin kalbinde- tercih edildiğini gösteriyordu. İstanbul'a ayak basan II. Bayezid'in önünü kesen yeniçerilerin bahşiş talebi ve tayinlerin yeniçeri ağaları, iç oğlanları ve kapıkulu sipahilerinden yapılacağı sözünü istemeleri¹⁶⁸ II. Bayezid'i destekleyen grubun gaza ruhundan ziyade kul sistemi üstüne kurulu sistemin devamı için hareket ettiğini gösterir. Vakıfların tekrar sahiplerine iadesini de bu paralelde düşündüğümüzde, yenilgiye uğratılan rakip hizbe makul bir taviz verilerek sistemden kopmaması amaçlandığı düşünülebilir.

Kardeşi, Cem'i yenilgiye uğratmasına rağmen elinden kaçırın II. Bayezid, Cem'in Avrupa'da bulunduğu zaman zarfında etkin bir dış politika sürdürememiştir. Bu zorlu duruma rağmen muhtelif fetihler söz konusudur. Ve bu hedeflerin de iyi

¹⁶⁶Sydney Nettleton Fisher, *age*, s.21

¹⁶⁷Sydney Nettleton Fisher, *age*, s.21

¹⁶⁸Sydney Nettleton Fisher, *age*, s.20

seçilmiş ve ticarî değeri olan ve fetih bölgesindeki hakimiyeti kesinleştiren noktalar olduğu ifade edilebilir.

Özellikle tarih yazıcılığının bu devirde atılım yaptığını söyleyebiliriz. Bu durumun II. Mehmed dönemindeki hukukî hamleleri tamamlayan, Osmanlı'yı Osmanlı ağzından anlatma gayreti içeren bu bağlamda da hükümdarlık hâlesini daha parlak şekilde tanıtan bir durum söz konusudur.

II. Bayezid devri, yükselme dönemi içinde dinlenme ve muhakeme devri olarak değerlendirilebilir. Kendi taht rakibi yüzünden canlı bir askerî faaliyetler dönemi olmasa da güçlü bir donanmanın temellerinin atılması, Ege Denizi'nde Venedik üstünlüğünün kırılması bu dönemin önemli adımlarındandır¹⁶⁹.

Ayrıca tarih yazımına önem verilmesi, Osmanlı padişahının yeni imajını kuvvetlendiren, yeni bir bakış açısı kazandıran devir olarak düşünülebilir. Kendi iktidarını devşirmelere yaslamasına rağmen, ulema sınıfını da yok saymaması, vakıfları tekrar canlandırarak sahiplerine iade etmesi bütün unsurların uzlaşmasıyla iktidar olmak istediğinin kanıtıdır.

Bu noktada mutlak hükümdar imajının kabul edildiğini ve meşruiyetinin hiçbir zümre tarafından sorgulanmadığını söyleyebiliriz. Ancak, padişahın hala çeşitli çıkar gruplarını dengelemek zorunda olduğu görülmektedir. Özellikle II. Bayezid devri, fetihlerin az olmasıyla da bağlantılı olarak karizmatik bir hükümdar imajı çizmek için uygun bir devir olmamıştır.

Nitekim I. Selim devrinin fetihlerle dolu bir dönem olması, onun otoriter şahsına olan saygıyı pekiştirmiştir. Söz konusu devirde I. Selim'in doğuda tehdit olarak gördüğü odakları hızlı bir şekilde dağıtarak dışilişkilerde inisiyatif ele alma gayreti, bu savaşçı ortamı yaratmış olabilir. Ancak babası II. Bayezid devrinin fetihsiz geçen yıllarının hükümdara olan algıyı olumsuz etkilediği düşüncesi de I. Selim devrine tesir etmiş olabilir. Selimnâme olarak bilinen metinlerde, özellikle II. Bayezid'in son

¹⁶⁹Volkan Dökmeci, **Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I.Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlar**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.2-3

yıllarının istikrarsız görünümü vurgulanarak I. Selim'in siyasî hamlelerinin ve otoriter tavrının haklılığı ön plana çıkarılır.¹⁷⁰

II. Bayezid devri, imparatorluk iddiasında olan bir devletin taht kavgası nedeniyle hareketsiz kaldığı bir dönem olarak anılır. Ancak donanmanın da dahil olduğu altyapı yatırımları özellikle I. Süleyman devrinde sağlanacak Akdeniz hakimiyetinin anahtarını oluşturacaktır.

II. Bayezid devrinin durağanlığının aksine oğlu I. Selim'in iktidarı askerî başarılar boyutuyla daha başarılı sayabileceğimiz bir dönemi işaret eder. Bu fetihlerin Osmanlı Devleti'nin İslam coğrafyasına yönelik olması, tehdit algısıyla ilgili olduğu kadar Osmanlı hükümrانlığının meşruiyet zeminine yönelik tehlikeler barındırmasıyla da ilgilidir.

İran topraklarında güçlenen, etki alanını Anadolu'ya da yayan Şah İsmail, yalnız siyasî değil Osmanlı'nın dinî ve ideolojik zeminini tehdit etmesi nedeniyle ciddiye alınması gereken bir güç odağıydı. Bunun yanı sıra Memluk Devleti de, Osmanlı'nın güney sınırında yer alan Anadolu'nun bir kısmında hakimiyet iddiasında bulunan bir devletti. II. Mehmed devrinden beri gerilimli bir durum yaşanmaktaydı.

İslam hilafetini himaye etmesi, Mısır'dan Anadolu sınırına ulaşan bir coğrafyayı kontrol etmesi, Anadolu'nun bir kısmında hak iddiasında olması sebebiyle Osmanlı Devleti için sorun yaratacak bir devlet potansiyeli taşıyordu. Memluklerle olan sorun, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı ordusuna geçiş izni verilmemesi gibi teknik bir mesele üzerinden çıksa da mesele zamanla derinleşerek kapsamlı bir savaş halini almıştır.¹⁷¹

Akdeniz hakimiyeti için önemli bir adım atılması, halifelüğün Osmanlı padişahlarına geçmesi, Haremeyn bölgesi koruyuculuğunun Osmanlı Devleti'ne geçmesi ve Safevî Devleti karşısında Sünnî İslam'ın öncülüğünü yapma misyonu I. Selim devrinde şekillenen bundan sonraki dönemlerde de devleti ve özel anlamda da padişahlığı etkileyen adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷⁰Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, Kapı Yayınları, İstanbul, Nisan 2018, 3.Baskı, s.24

¹⁷¹Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/selim-i> (E.T.14.08.2019)

I. Selim, devletin sınırlarını önemli fetihlerle genişletmiştir. Memluk Devleti'ne son vererek Mısır ve Suriye bölgesinin hakimi olmasının yanında İran tehlikesini de orta vadede ötelemiştir. Bu durum, onun saltanat yıllarında doğu sınırını güvenceye almasını sağlamanın yanında oğlu I. Süleyman'ın da Avrupa'ya yönelik ilk seferler esnasında İran tehlikesiyle karşılaşmamasına zemin hazırlamıştır.

I. Selim devrinde, özellikle Şii İran'la mücadele edilmiştir. Bu mücadele hem askerî boyutlu hem de ideolojik boyutlu bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır. Safevî Devleti'nin Anadolu'ya yayılma emeli, bu coğrafyadaki Türkmenlerin iki devletin de ilgi alanında olması, Osmanlı'nın Anadolu'da sağladığı siyasî birliğin halen tam manasıyla oturmamış olması, İran'la olan mücadelenin daha ciddiye alınır bir halde olduğunu göstermektedir.

I. Selim, dinî anlamda yoldan çıktığını düşündüğü Şah İsmail'e gönderdiği mektupta, kendisinin bu dinî yanlışlıkla mücadele etmeyi amaçladığını, bunun bütün büyük hükümdarlara vazife olduğunu söylemektedir.

“Ey kötü düşünceli Acem İsmail Bahadır (Allah seni ıslah eylesin) ! Uyulması şart olan bu mektubum vâsıl olunca, mâlumum ola ki; İslâmın perdesini yırtarak, Seyyidü'l-enâm aleyhisselâm, hazretlerinin sünnetini yıkmaya kıyâm eylediğin tevâtür haddine varmıştır. Mazzarat üzere yaratılmış tıynetin hergiz fitne ve fesâd dairesinden ve zamanın sahifesinden çıkmamakla, keskin kılıcın hançeri ile onu kırmak, bütün pâdişâhlara ulu'l-emr ve iktidârı çok, bütün hâkânlara vâcib olmuştur. Bu hususta ulemanın önde gelenleri (Allah kıyâmet gününe kadar sayılarını artırsın) fetvâ vermişlerdir. Ona binâen ancak Hazreti Muhammed'in dinini ihyâ ve Resûlullah (sav) hazretlerinin şeriatını imza için, hesapsız asker ve düşman avlayan leşker ile senin kaskına, şark diyarına teveccüh eyledim”¹⁷²

Bu mektup, Osmanlı yönetim mekanizması hakkında ipuçları da vermektedir. Hasım durumda olan Şah İsmail'e din dışı yollara saptığı tezi vurgulanmaktadır. Bu olumsuzluğun kılıç yoluyla çözüleceği, bunun haksız bir saldırı olmadığı ve ulemanın fetvasıyla meşrulaştığı dile getirilmektedir. Ayrıca, dine yapılan hakaretin

¹⁷² **Solakzâde Tarihi**, (Haz.) Vahit Çabuk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, Aralık, 2016, s.424

bütün büyük hakanlar üstünde görev olduğu söylenerek Osmanlı hükümdarının İslam alemi içindeki konumunun altı çizilmektedir.

I.Selim’le birlikte II. Bayezid döneminde askıda kalan karizmatik önderliğin tekrar ortaya çıktığını bu devrin genelindeki hareketlilikten anlamaktayız. Padişahlık anlayışı, bu devir itibarıyla II. Mehmed’in öngördüğü hali almıştır. Bu padişahlık algısı, adaletin koruyucusu bir hükümdar anlatımıyla karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Adâ’î’nin Selimnâmesi’nde, Şah İsmail’e yazılan mektupta da buna vurgu yapılıyor. Şah İsmail’in soydan bir hükümdar olmadığı, şeyh soyundan geldiği ve bunu suiistimal ettiği özellikle vurgulanıyor.

“...Tanrı sana mülk ve ordu bağışlayınca/ Şeyhlik sayesinde feleğin üstüne taht kurdun

Tekkedeki yerinden ayrılıp tahta çıktın/ Dünyayı zulmünle cehenneme çevirdin”¹⁷³

Bu sesleniş, I. Selim’e bazı noktalardan üstünlük sağlayan argümanları içermekteydi. Bunlardan birisi hükümdarlığın tanrısal bir liyakat olduğu vurgusudur ki bu söylem bir noktada “Kut” inancıyla birleşmektedir. I. Selim’in Şah İsmail’e şeyhliğini hatırlatması onun meşru bir hükümdar olmadığı görüşünü de içermektedir. Haddi olmayan bir işe el uzattığı için dünyayı cehenneme çevirmiştir. Bu söylem, I. Selim gözünde Şah İsmail’i muhatabı olan bir hükümdar değil yoldan çıkmış bir asi gibi gördüğünü göstermektedir.

Bu noktada da I. Selim’in bir padişah olarak nizam-ı alemi tesis etme vazifesi başlamaktadır. Padişahlık algısının cihangirlik amacıyla karıştığı bu söylemde eski Türk devlet anlayışının unsurları da dikkatimizi çekmektedir. Şiirin devamında, Şah İsmail’in İslamî değerlere saldırdığı söylenerek kınanmaktadır. Ayrıca sultanların asıl işinin adaleti sağlamak olduğu söylenerek Şah İsmail’in bu vasfı haiz olmadığı için İran ülkesinin virane haline geldiği belirtilmektedir.

“...Peygamberin sahabelerine sövmek üzere dil uzatıp/ Dünyayı zulme ve dine aykırı görüşlere teslim ettin

¹⁷³ Abdüsselam Bilgen, *Adâ’î ve Selim-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.63

Tanrı sana malı mülkü o yüzden verdi ki adaletin/ Dünyayı bir kale gibi kuşatsın ve senin sayende

Zorbalığın eli kimsenin üzerinde kol gezmesin/ Devletinle yılan ve karınca huzur içinde yaşasın

Yoksa hüküm ve irade sahibi padişahların aksine/ Acem ülkesini harebeye çeviresin diye (vermedi)''¹⁷⁴

İslamın koruyucusu konumundaki bir padişah, anlayışıyla hem Şah İsmail, küfre düştüğü için eleştiriliyor hem de zulüm altındaki İslam topraklarını kurtarma misyonu devreye girerek I. Selim'in fetih politikası için argüman üretilmiş oluyordu.

I.Selim'in padişahlığın gereklerini yerine getirmediği suçlamasıyla Şah İsmail'i eleştirmesi, Müslümanlığı savunan bir kılıç olarak Safevî Devleti'ndeki uygulamaları hedef alması kendisini en üst hakimiyet mercii olarak görmesiyle ilgilidir. Bu durumu da Türk cihan hakimiyeti ilkesinin İslamî ilkeler çerçevesinde bir yorumu olarak düşünebiliriz.¹⁷⁵ Cihan hakimiyeti vurgusu dışında, Türklerin Müslümanlığı benimsemesiyle birlikte, İslamiyet kavramı, Türk topluluklarının çoğunun hayat algısını biçimlendirmeye başlamıştır. Avrupa'ya yönelik tarihi süreçte Türk ve Müslüman kavramlarının neredeyse eş anlama gelmesi bu kaynaşmayı gösterir¹⁷⁶. Cihan hakimiyeti, din savunusu ve mutlak hakimiyet kavramlarının birbirini takviye eder şekilde kullanılması bu bağlamda açıklanabilir.

Adalet, hükümdarlar için vazgeçilemeyecek bir unsur olduğu için Şah İsmail, adaletsizlikle suçlanmaktadır. Hükümdarlık, kendine has özellikler barındıran bir makamdır. Asalet, ilahî onay bu makama meşruiyet ve saygınlık kazandıran unsurlardır. Nitekim Şah İsmail'in şeyhliğin gücüyle hükümdarlık makamını ele geçirmesi gayrı meşru bir durum olarak anlatılmaktadır.

Bu noktada, İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı ailesinin soyuna dair anlatımları kıymet kazanmaktadır. Çünkü Bitlisî'nin anlatımında Osmanlı'nın Orta Asyalı kökenleri

¹⁷⁴Abdüsselam Bilgen, *age*, s.63

¹⁷⁵Mehmet Niyazi, *age*, s.170-179

¹⁷⁶Taner Timur, "Osmanlı Kimliği Üzerine Düşünceler", **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, Mayıs 2010, 5.Baskı, s.79-80

reddedilmese de Rum(Anadolu) ve Rumeli(Balkanlar) hakimi olmaları sebebiyle İskender gibi Yunan medeniyetinin önemli saydığı şahısları da bu soy zinciriyle ilişkili hale getirir. Böylece, Osmanlı soyu, hakim olduğu toprakların meşru varisi olarak anlaşıldığı gibi soyca çevre hükümdarların hepsinden de üstün olmaktadır.

“...Diğer pek çok çağdaşı gibi gibi, Bitlisi yeni kurulan bu devletin kalbini cennetvari bir mekan olan ‘Rumeli’ye (bugünkü Balkanlar) yerleştirmekte ve de Büyük İskender’i ve Sezar’ı Osmanlı için soylu öncüler olarak betimlemektedir. Bu betimlemede, ‘Türkistan’ ve ‘Türkistani karakter’ bastırılmaya çalışılan fakat hiçbir zaman tam olarak uzak tutulamamış ve zaman zaman Osmanlı’nın batıdaki ilerleyişini tehdit eden ve de cennetin kaybedilmesine sebep olabilecek (Cengiz Han, Karamanoğulları Beyleri, Timur, Uzun Hasan ve Şah İsmail ile müşahhaslaşmış) ‘şeytani’ bir tehlike olarak addedilen geçmişi yansıtmaktadır”¹⁷⁷

I.Selim’in Memluk Devleti’yle olan çatışması, hakimiyet anlayışı boyutuyla değerlendirilebilir. Memluk Devleti’nin iradesi kırılmadan Akdeniz hakimiyetinin sağlanamayacağı gerçeği yanında Osmanlı’nın artık açıkça kendi hakimiyet alanı kabul ettiği Anadolu’da özellikle Toroslar civarı ve Dulkadiroğulları topraklarında Memlukların hakimiyet iddiasında bulunması Osmanlı-Memluk gerilimini davet etmekteydi. Bu çekişmenin kaybedeni siyasî anlamda büyük kayıplara uğrayabilirdi. Ayrıca Cem Sultan olayından beri, Memluk Devleti’nin Osmanlı taht çekişmeleri içinde rol alması, yalnız bir toprak mücadelesinden de öteye Osmanlı Devleti’nin kalpgâhı olan hanedanı hedef alan bir boyut kazanmıştı.

Şehzade Ahmed’in oğulları olan Süleyman ve Alâüddin’in Memluklara sığınması orada vefat etmeleri; Şehzade Ahmed’in diğer oğlu Kasım’ın I. Selim’e karşı kullanılmak istenmesi¹⁷⁸ çekişmenin diğer önemli boyutunu işaret etmekteydi. Bu durum Memluk-Osmanlı gerilimini doruğa taşıyan unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Yapılan iki savaş neticesinde, Memluk Devleti tarihe karışırken, Ortadoğu’da XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar sürecektir olan bir siyasî birlik sağlanıyordu.

¹⁷⁷Ali Anooshahr, **agm**, s.6. Osmanlı padişahını böylesine güçlü referanslarla övme gayreti, Osmanlı Devleti’nin o devirde kurmaya çalıştığı dış siyasetten bağımsız bir anlatım değildi. Bu anlatım, bölgedeki siyasî rakiplerinden çok üstün bir yönetici algısı doğuruyordu. Bkz. Vural Genç, **age**, s.418

¹⁷⁸Selâhattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, 1.Baskı, s.135

Memluk hakimiyetine son verilmesi, Osmanlıların halifelik makamına da sahip olmaları sonucunu doğurdu. I. Selim'in halifelik makamına gerekli saygıyı göstermekle birlikte, bölgede kurulacak siyasî hakimiyete daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Hatta I. Selim'in "halife" unvanından ziyade "Hâdimü'l-Haremeyni'-Şerîfeyn" unvanını ön plana çıkardığı görülmektedir.¹⁷⁹

Bu iki önemli seferin Osmanlı devlet algısı açısından bazı sonuçlarını değerlendirdiğimizde, Şii İran'a karşı Sünnî İslam'ın bayraktarı olan bir anlayışın vücuda geldiğini söyleyebiliriz. Anadolu'da özellikle Türkmenler arasında yaygın farklı dinî yorumların güç kaybetmesi, İstanbul merkezli gelişen resmî bir inanç algısının hakimiyet kazanması bu dönemde söz konusu olmuştur. Özellikle Çaldıran Savaşı'nın sonuçlarını değerlendiren Rıza Yıldırım'ın bu konudaki tespitleri dikkate değerdir.

*"...Sonuç olarak bu yenilgi Osmanlı Kızılbaşlığında köklü bir değişim sürecini tetiklemiş oldu. Osmanlı sınırları içinde hapsedilmiş Kızılbaşlar artık mevcut şartlar içinde yaşamamanın bir yolunu bulmak zorundaydı. Şah'la olan bağlantılarını bir seviyede devam ettirseler de eski Mehdicî-devrimci özlemlerini tamamen terk etmek zorunda kaldılar."*¹⁸⁰

Osmanlı tarihinde adeta travmatik bir etkisi olan Timur yenilgisi'nin sonucu olarak doğudan gelen yenilmez düşman imajı ikinci kez yıkılarak, hanedanın kendine güveni artmış kurulan devlet mekanizması moral anlamda güç kazanmıştır. Doğu Anadolu beyleri üstünde savaşırsız bir şekilde hakimiyet sağlanmıştır.

Memluk Devleti'nin yıkılarak topraklarının ele geçirilmesiyle Anadolu birliği kesin olarak sağlanmış Anadolu hakimiyeti her türlü tehlikeden emin olmuştur. Akdeniz hakimiyeti için çok önemli bir adım atılmıştır. Mısır'ın zenginliklerinin, Osmanlı hazinesini besleyeceği siyasî ve hukukî ortam oluşturulmuştur.

II. Mehmed'in ölümünden beri gözlenen, şehzadelerin Mısır'a sığınması ve taht çekişmesinin neden olduğu korkular etkisiz hale getirilmiştir. Böylece merkezî iktidar anlayışı güç kazanmıştır. Hilafet makamı Osmanlı himayesine geçmiştir.

¹⁷⁹Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2004, C.2, S.1, s.117

¹⁸⁰Rıza Yıldırım, *age*, s.359

Zamanla Osmanlı padişahlarının unvanlarından birisi olan bu makam erken modern dönem Osmanlı devlet yapısında çok gözüme çarpmasa da gerileme emarelerinin görüldüğü 18. yüzyılda ve yıkılma sürecine girilen 19. yüzyılda bu unvan etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.¹⁸¹

Bu kısa saltanat dönemi, Osmanlı Devleti için geniş topraklara hakimiyetin yolunu açmasının yanında padişahlık makamının otoritesini de pekiştirmiştir. I. Selim'in doğu sınırında sorun yaratma potansiyeli olan güç odaklarını dağıtması, I. Süleyman devrinde batı sınırında daha rahat hareket etmeyi sağladığı gibi yine oğlu döneminde tam anlamıyla şekillenen devlet mekanizmasının oluşması için de huzurlu bir ortam sağlamıştır. Onun yarattığı yeni düzen, daha sonra oğlunun da kullanacağı argümanlara da zemin hazırlamıştır. Bu güçlü padişahın olumlu ve olumsuz etkilerini özetleyen Kaya Şahin şu fikirleri dile getirmektedir:

“...Osmanlı imparatorluk ideolojisi bu noktadan itibaren mesiyанизм(Mehdicilik), cihanşümül saltanat, hilafet, ve tebaası üzerinde mutlak siyasi-dini hâkimiyete sahip hükümdarlık gibi mefhumlar çevresinde dönmeye başladı. Böylesi evrensel referanslara sahip düşünceler 1453'te İstanbul'un alınışından bu yana Osmanlı seçkinleri arasında mütedavildi; lakin bu düşüncelerin popülerliği II.Bayezid zamanında biraz sekteye uğradı. Selim bu ideolojileri daha önce hiç rastlanmayan bir ölçekte yeniden gündeme taşıdı. Bu yeni düşünsel mühimmat sonraki dönemlerde yalnızca Safevilere karşı değil Habsburglarla olan mücade(le) ekseninde de kullanılacaktı”¹⁸²

I.Selim'in ardından tahta geçen I. Süleyman, “Kanunî” unvanıyla maruftur. Onun devri, bilhassa 17. yüzyıldaki ıslahat programları için özenilen bir devir olarak emsal teşkil etmiştir. Bunda kurumsallaşmış bir devlet nizamının başında olması, uzun süren saltanatının bir istikrar dönemi olarak bilinmesi, Özellikle Avrupa sınırında, stratejik mevkiilerin ele geçirilerek 16. yüzyıl Avrupasında söz sahibi bir hükümdar

¹⁸¹ ...Yeni dönemde *Devlet-i ebed müddet* anlayışı ve evrensel imparatorluk iddialarının yanı sıra hilafet kavramı devlet ideolojisinin temel dayanaklarından biri olarak yeniden yorumlanacaktır. Örneğin Teşrifati Naim Efendi tarafından kaleme alınan eserde bunun yansımalarını görmek mümkündür. III. Selim'in pek çok yerde *padişah-ı âlem-penah hazretleri* olarak anıldığı çalışmada geleneksel ifadelerle İslâm'a bağlılık ve hükümdarın bu konudaki hassasiyetine vurgu yapılmaktadır. Namık Sinan Turan, **Hilafet Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yıllarına**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ağustos 2017, 1.Baskı, s.322

¹⁸²Kaya Şahin, **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar -Celalzade Mustafa ve 16.Yüzyıl Osmanlı Dünyası-**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, 1.Baskı, s.40

olması, Doğu Akdeniz egemenliğini kesin olarak sağlamanın yanında Kuzey Afrika sahillerinde bayrak gösteren bir denizcilik politikası izlemesi etkili olmuş olabilir.

Bu devir, “ideal düzen nedir?” sorusuna cevap arayan eserlerle birlikte, Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışının teorize edildiği bir dönemi de simgelemektedir. Ancak, sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak olumsuzlukların ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olarak da dikkatleri çekmektedir.¹⁸³

Yusuf Oğuzoğlu, Şehzade Bayezid’in isyan bayrağını açmasını örnek göstererek, Anadolu’nun memnuniyetsiz kitlelerinin onun ordusuna katıldığını ve bu büyük orduyu ancak vezir Sokullu Mehmed Paşa komutasındaki kuvvetlerin durdurabildiğini belirtmektedir.¹⁸⁴

Devlet teorisini anlatan metinlerin ışığında bu dönemi düşündüğümüzde, bu siyâsî yazını başlangıç halindeki sorunlara bir işaret olarak düşünebileceğimiz gibi, nizamı karar bulmuş hatta bir boyutuyla duraklamaya başlayan sistemin dayanak noktalarının belli bir bakış açısıyla anlatıldığı metinler olarak da düşünebiliriz.

Adalet kavramının vurgulanması, hükümdara yetkisinin hangi amaca hizmet ettiğini göstermesi yanında, toplumsal unsurların ortak paydada buluşmasını da kolaylaştırıyordu. İnsan, eşref-i mahlukat olmasının yanında toplum oluşturma zorunluluğundaki bir yaratılmış olarak düşünülüyordu. İnsanın her ihtiyacının başka bir insan sayesinde görüldüğü anlatıldıktan sonra, akıl sahibi varlık olan insanın zorunlu olarak dayanışması ve bir arada olması gerektiği vurgulanmaktadır.

“...Maksûd bu tafsilden oldur ki insân beka-yı nev’ ve beka-yı şahsında birbirinin hidmet ü mu’âvenetine sâyir hayvanattan artık muhtâcdır. Hikmeti oldur ki insân akl u temyiz ile mevsuf u mümtazdır...Çün insanın levâzımı kendi tahsiline muhtâc oldu, pes ictimâ’ları –ki temeddün andan ibârettir- zarûrî ve birbirine mu’âvenetleri lâzımdır, zîrâ bir kişi levazımına müstakill olamaz.”¹⁸⁵

¹⁸³Mehmet Öz, **Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yaklaşımlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Nisan 2017, 7.Baskı, s.78

¹⁸⁴Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, 2.Baskı, s.48

¹⁸⁵Kınalızâde Ali Çelebi, **age**, s.405

Toplulun oluşmasında türlü ihtiyaçların varlığı ve bunların karşılanmasının önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır. Bu meslek vurgu aslında Osmanlı toplumsal yapısıyla uyumlu bir anlatımı da içermektedir. Belli mesleği yapan loncaların bulunması, bir şehirde aynı işi yapanların sayısının belli olması, bu meslek grubuna ait bir dkkn aabilmek için loncaya mensubiyetin esas olması, gedik denilen dkkn ama ruhsatına sahip olma zarureti Knalızde'nin anlattığı toplumsal oluşumun Osmanlı sosyal hayatındaki karşılıkları olarak düşünülebilir.

Çeşitli unsurlar arasındaki dengeyi sağlayacak unsurun devlet/padişah olması, Osmanlı özelinde hanedanı bir güven merkezi haline getirmiştir. Padişaha duyulan bu güven ülkedeki refaha ve ağırlıklı olarak toprak ekonomisine dayanan Osmanlı Devleti için fetihlere dayalı olarak pekişmiştir.

Osmanlı Devleti'ni duraklamaya götüren çeşitli sorunların görüldüğü I. Süleyman devri, fetihlerin durmaması, muhtelif aksaklıkların büyük boyutlar kazanmaması sebebiyle özenilen, örnek gösterilen bir devir olarak tarihsel hafızaya kazanmıştır. Ayrıca bu devrin diğer bir özelliği bu cihangir sultanın Avrupalı rakiplerine boyun eğdirmesi ve güçlü argümanlarla İslam'ın daru'l-harb coğrafyasında bayraktarlığını yapmasıdır. Bu durum da I. Süleyman'a çok değerli bir söylem kazandırıyor.

"...Gerek şarlken gerek Süleyman, birbirlerine benzer bir şekilde, tek bir hükümdarlık altında ruhani ve siyasi otoriteyi birleştirme düşleri kuruyordu. Habsburglar, cihanşümul imparatorluk üzerine geç ortaçağda dolaşımda olan düşünceleri canlandırarak onları 'doğru' (yani Katolik) Hristiyanlık anlayışı altında yeniden tanımlarken; Osmanlılar da Moğol, Timurlu mirası ve Mehdici akımlar karışımı bir kavram olan sahib-kıran ile halifelik ve 'doğru' (yani Sünni) İslam'a önderlik iddialarını bir araya getirdi",¹⁸⁶

I.Süleyman Avrupa'daki güçlü rakibine karşı böyle bir yaklaşımla karşı koyarken, onun ülkesinde Knalızde, hükümdar kavramını bu devrin ihtiyaçları dahilinde oluşturuyordu. Aslında Knalızde'nin yaptığı, Asyatik geçmişten gelen devlet mirasını İran, İslamî ve Eski Yunan kaynaklarındaki bilgilerle sentezleyerek güncelleme gayretiydi. Böylece Osmanlı devlet mirasının yerel olmadığı, evrensel değerlere sahip bir kapsayıcılığı olduğu ima edilerek düşünsel manada da Osmanlı

¹⁸⁶Kaya şahin, *age*, s.77-78

için tam anlamıyla bir imparatorluk algısı yaratılıyordu. Bu imparatorlukta, bürokratik mekanizmanın kuvvetlendiğini söyleyebiliriz.

I.Süleyman devri, Osmanlı gelişmesinin doruk noktası olması hasebiyle, devrine yön veren padişahlardan birisi olarak düşünülse de güçlenen devlet aygıtının artık güçlü padişah imajı dışında da çalışabildiğini görmekteyiz. Bu durum güçlü bir devlete işaret etmekle birlikte, padişah unsurunun sembolikleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Ancak devrin bürokratik kayıtlarında “Devlet-i Hümayûn” ibaresinin görülmesi bürokrasinin güç kazanmasına rağmen padişahla devlet mekanizması arasında kesin bir sınır çizilmediğinin/çizilemediğinin de bir göstergesidir. Bu ibareyi, muhtelif defterlerde görmekteyiz.¹⁸⁷

Osmanlı devlet geleneği “meşruiyet kaynağı hanedan” anlayışından imparatorluğun son anına kadar vazgeçmese de padişahın mekanizma içindeki konumu da değişmeye başlamıştır. I. Süleyman devri, padişahlık makamının halen çok güçlü olduğu bir dönem olsa da devlet kurumunun değiştiği, merkeziyet algısının padişahlık makamı için değil devletin kendisi için işleyen büyük mekanizmanın vurgulandığı bir dönem olarak düşünülebilir.

Mesela I. Süleyman devrinin güçlü veziriazamı İbrahim Paşa’nın teamüllere aykırı olarak bu makama getirilmesi¹⁸⁸, padişahın mutlak gücüne bir işaret olması yanında

¹⁸⁷ Halil Sahillioğlu, **Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İstanbul, 2002, s.281. Ayrıca Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560**, Ankara, 1993, s.15. (Çevrimiçi)

[https://www.academia.edu/38168076/3_Numaralı_Mühimme_Defteri_966-968_1558-1560_Mühimme_Registration_Number_3_966-968_1558-1560_\(E.T:10.02.2020\)](https://www.academia.edu/38168076/3_Numaralı_Mühimme_Defteri_966-968_1558-1560_Mühimme_Registration_Number_3_966-968_1558-1560_(E.T:10.02.2020)). Ayrıca bu ibare 5 Numaralı Mühimme Defteri’nde de görülmektedir bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **5 Numaralı Mühimme Defteri 973/ 1565-1566 Özet-İndeks**, Ankara, 1994, s.340 (Çevrimiçi) https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/5_nolu_muhimme_ozet_indeks.pdf (E.T.10.02.2020). Aynı ibarenin 7 Numaralı Mühimme Defteri’nin 244, 589, 603, 613, 616 ,637, 645, 699, 742 numaralı hükümlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bkz. **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) –Özet Transkripsiyon İndeks- I**, Ankara, 1998 (Çevrimiçi) https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/7_nolu_muhimme_1.pdf (E.T. 20. 04. 2020). Ayrıca 12 Numaralı Mühimme Defteri’nin 7.ve 18. Hükümlerinde de Devlet-I Hümayun ibaresi görülmektedir. Bkz. **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) –Özet Transkripsiyon İndeks- I**, Ankara, 1996 (Çevrimdışı) https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_1.pdf (E.T. 20. 04.2020)

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 10.Baskı, s.318

bunun çok da hoş karşılanmaması, devlet içinde, padişahı da kapsayan bir siyâsi gelenek oluştuğunu göstermesi bakımından mühimdir.

Padişahlık makamı, mutlak yetkinin kaynağı olmakla birlikte tâbilerine karşı sorumludur. Bu sorumluluk İslamiyet öncesinde töreye tâbiyet olarak karşımıza çıkarken, Osmanlı devrinde, özellikle de II. Mehmed devrinde oluşan imparatorluk algısıyla birlikte, ister örfî ister şer'î olsun devletin yüce menfaatlerini içeren kanunlara saygıyla ve bunları nizâm-ı alem için yorumlamak olarak karşımıza çıkmaktadır.

I.Süleyman'ın zaferler kazanan bir komutan olmasına karşın “Kanunî” unvanıyla anılmasını imparatorluk anlayışını en somut biçimde simgeleyen padişah olmasıyla bir arada düşününce daha manalı olmaktadır. Devrinin dış siyaset açısından oldukça parlak olmasına karşın sisteme ait sorunların varlığı çeşitli metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Dönemindeki Avrupalılar tarafından “Muhteşem” olarak anılan I. Süleyman kendi tebası için, adaleti sağlaması ve haksızlıkları gidermesi beklenen bir yöneticidir. Lütî Paşa'nın **Asafnâme** isimli eserinde karşımıza çıkan bazı anlatımlar, Tımar sisteminde bazı sorunların olduğu, suistimale açık olan noktaların bilhassa bürokrasinin üst makamındaki kişilerce çıkar amaçlı olarak kullanıldığını işaret etmektedir:

“...Vezîr kendi tevabî'ine ze'âmet virmemek gerektür. Âdemleri tîmâr ile kanâ'at itmek gerektür, verürse de az gerektür ve iki üç kılıcı bir yerde biriktirmemek gerektür. Meger defterdâr yahud nişancı haslarından ola”¹⁸⁹

Yukarıda bahsedilen durum, tımar sisteminin üst kademeler tarafından şahsî çıkar sağlayacak şekilde kullanıldığını göstermektedir. Vezir payesinde olanların kapı halkı vasıtasıyla tımarları tek elde topladıkları görülmektedir. Bu durum devlet için gelir kaybına sebep olduğu gibi, tımarlı sipahilerin haksızlığa uğramasına sebep olacaktır. Bu nedenle ordu zaafiyete uğradığı gibi taşra güvenliği de zaafa düşecektir.

¹⁸⁹Lütî Paşa, **Asafnâme** (Haz.) Ahmet Uğur, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, Aralık 2017, 1.Baskı, s.59

Daha da dikkate değer bir nokta, tek elde biriken gelirlerin somut örnekleri XVIII. yüzyılda görülecek şekilde mukaataya dönüşmesi, ve bu mukataa sahiplerinin zamanla ayanlaşması sonucunu doğuracaktır. Bu devrin siyaset eserlerinden olan **Ahlâk-ı Alâ'î**'nin adalet tanımlaması yaparken eşitlik vurgusu yapması, devrin, muhtemelen geniş yığınlar tarafından da bilinen, bu sorunlarına da işaret etmektedir.

“...Ve dahi mahabbet, muktezi-i ittihâd ve râfi‘-i isneyniyyettir. Ve adâlet, isneyniyyet tahakkukundan sonra olur, zîrâ adâlet insâftır; insâf lugatta ‘nısf’ kelimesinden müştaktır. Ya ‘nî bir nesnenin nısfın kendi alıp ve nısf-ı âherini şeriki ala’”¹⁹⁰

Toplumsal huzurun gereği olarak insanlar arasında ayrılıkların giderilerek birliğin sağlanmasını şart koşan bu tanımlama, adaletin, ayrılık süreci başladıktan sonra devreye giren bir çözüm mekanizması olduğunu belirtir. Adalet, insaf kavramıyla eş anlamlı görülür. İnsaf da “Nısf” köküne indirilerek eşit paylaşım tanımını vurgular şekilde kullanılmıştır.

Buradaki bölüşümü mekanik manada bir bölüşüm olarak düşünmemeliyiz. Var olan sistemi tanımlayan Kınalızâde, bu sistemin gereği bir bölüşüm önermektedir ki Lütfi Paşa’nın bahsettiği uygunsuzluklar giderilmesi gereken adaletsizlikler olarak karşımıza çıkar.

Devletin iç nizamının aslında sultana bir vazife vermesi, zaman içinde, sultanlık makamının hakim-i mutlaklığını diğer yetki unsurlarıyla paylaşması aslında Osmanlı Devleti’nin müesses nizamının olgunlaştığının ve karizmatik önderliklerden bağımsız bir şekilde siyaset üretebildiğinin bir göstergesidir. I. Süleyman devrinde bile, Makbul İbrahim Paşa, Sokollu Mehmed Paşa gibi, güçlü vezirlerin ortaya çıkması, aslında sadaret mekanizmasının güçlendiği bir idare nizamının doğmaya başladığını gösterir.

Devlet mekanizması, beylik mekanizmasının esnek bir nevi özerk beylik ananesini I. Bayezid döneminde ve II. Mehmed döneminde padişah merkezli bir imparatorluk algısına tebdil etmiştir. I. Selim bu kudretli padişah imajını bütün yönleriyle taşımıştır.

¹⁹⁰Kınalızâde Ali Çelebi, **age**, s.413

Oğlu I. Süleyman da bu azameti göstermekle birlikte devlet nizamında, padişahın da dikkate almak zorunda olduğu bir bürokratik nizam güçlenmeye başlamıştır. Bunun kesin şekillenışı 17. asırda belirginlik kazanmakla birlikte, güçlü vezirler devrinin belli örneklerle de olsa I. Süleyman devrinde başladığını söyleyebiliriz.

Vezaret makamı, Osmanlı mülkü çerçevesinde sınırsız bir yetkiye sahip olsa da, onu sınırlayan ve kendisine râm eden odak, padişahlık makamıydı. Çünkü vezir, bütün gücünü padişahın mühründen almaktaydı. Dolayısıyla yetkilerini kullanabilir kılmak için gelişmiş bir bürokratik mekanizmaya dayanmak zorundaydı. Bu bürokratik mekanizma zaman içinde imparatorluğun ruhunu belirleyecek olan üst akıl olacaktı.

Kuruluş devrinin kahramanlık çağı; 16. yüzyıl devlet algısında hesaba, planlamaya çıkar-zarar hesabı yapmak zorunda olan bir mekanizmaya dönüşmüştü. Kaya Şahin Celalzâde Mustafa'nın yetişmesi özelinde bu durumu anlatırken aslında 16. yüzyıl bürokrasisinin kanatlanma sürecini de özetlemiştir.

“...Mustafa için medrese geçmişi, hür doğmuş bir Müslüman aileden geliyor olması gibi, kimliğinin önemli bir bileşenydi. Hayatının geri kalanında, medreseden aldığı Yeni Eflatuncu eğitim doğrultusunda, şeriatın mükemmelen uygulanıp siyasi nizamın sağlanmasını akıl ve imanla birleştirecek; imparatorluğun idaresinde kalemin kılıçtan üstün olduğuna kâni olacaktı”¹⁹¹

Devlet, batısında Habsburglar, doğusunda Safevîlerle siyasî bir mücadele içindeyken yalnız fiilî değil, ideolojik bir savaş halindeydi. Doğusunda, farklı bir inanç hattı öneren bir Müslüman devlet, batısında emperyal hakimiyetin kendi hakkı olduğunu iddia eden Katolik Hristiyan bir devlet vardı. Bu iddialarla da muhtelif zeminlerde mücadele ediliyordu.

1527’de vuku bulan Molla Kabız Vakası, Osmanlı Devleti’nin iç huzurunu tehdit eden olaylara gösterdiği reaksiyonu ispatlaması açısından dikkat çekicidir¹⁹². Hz.

¹⁹¹Kaya Şahin, **age**, s.36

¹⁹²Bu olayın o devir İstanbul’u için tepki yaratan bir durum olduğunu değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak, bu durumu aynı devir Paris’inde yüksek dereceli bir papazın Hz. Muhammed’in Hz. İsa’dan

İsa'nın Hz. Muhammed'ten üstün olduğunu savunan Molla Kabız'ın teorileri, kazaskerlerce çürütülememişti. Kazaskerler bir idam hükmü verilmesi gerektiğini söylemelerine rağmen başta padişah olmak üzere bütün devlet erkânı, öncelikle teorik bir başarı sağlanmasını istiyordu.

Bu talep, İslamiyet'in koruyucusu olduğunu iddia eden bir devletin ideolojik sağlamlığının tescil edilmesi çabasıydı. Devlet ideolojik dayanaklarının güçlü olduğunu kanıtlamak durumundaydı. Bu çaba, devletin iç dengelerini gözetmek, huzurunu sağlamak gayretiyle ilgiliydi. Osmanlı devlet mekanizmasının isyanla veya bir kışkırtmayla ilgili olmadığı sürece farklı görüşlere hoşgörülü olduğu bilinmektedir. Ancak I. Süleyman döneminde devletin sünî görüş zemininde yükselen bir düşünce sistemine dayanması, bazı farklı görüşlere mesafeli durulması sonucunu doğurdu.¹⁹³

Bu durum, bazı kavramların yeniden tanımlanmasını gerektirdiği gibi, askerî hareketliliği de kapsayan siyasî seçeneklerde iç politika ve ideolojik ihtiyaçların da dikkate alınmasını gerektiriyordu.

1521 yılında Belgrad'ın fethedilmesini, hem iç siyaset hem de Avrupa'daki hakimiyet mücadelesinin önemli bir adımı olarak değerlendirebiliriz. Belgrad'ın fethi Macar Krallığı için sonun başlangıcını ve aynı zamanda Tuna su yoluyla Karadeniz hattı arasındaki İmparatorluk topraklarının birleştirilmesi ve güvenlik altına alınmasını ifade ediyordu.¹⁹⁴

Belgrad'ın Osmanlı'nın gündeminde olmasının bir diğer nedeni de Rumeli'ye tam anlamıyla hakim olma amacıyla ilişkili olmasıdır. Osmanlı güçlüyken sorun çıkarmayan çeşitli sorunlarla zafiyete uğrayınca yarı müstakil bir hal alan akıncı beylerinin tedip edilmesi ve tam itaat altına alınması için de Belgrad alınması oldukça gerekliydi. Nitekim II. Mehmed dönemindeki Belgrad kuşatması esnasında

üstün olması iddiasıyla karşılaştırmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Haziran 2003, 3.Baskı, s.233

¹⁹³İsmail Erünsal, "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke Ve İlhad Tarihine Bir Katkı", **Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)**, İstanbul, 2004, S.XXIV, s.127-157.

¹⁹⁴Kaya Şahin, **age**, s.51

geçen bir anlatım Osmanlı'nın kendi topraklarındaki otoritesi için Belgrad'ın ele geçirilmesinin önemini gösterir.

“..Dayı Karaca Rum-ili'nün beğlerbeğisiyidi. Hünkâra eydür: ‘Devletlü sultanum! Ben kuluna destur ver, Tuna'yi öte geçeyüm’ der. ‘Hisarun karşusunda oturayum’ der. Rum-ili'nün beğleri râzı olmadılar. Anuniçün kim: ‘Eğer Biligrad feth olunacak olursa bize çift sürmek lâzım gelür’ dediler. Zîrâ ‘gayrı yerde düşmenümüz kalmadı’ dediler. ‘Ve bu hisarı alup bu bir avuç kâfiri dağıdacak olursavuz hâlümüz nolur?’ dediler. Hileler etdiler. Almağa beğlerin himmeti olunmadı. El-hâsılı bunlar Biligrad'un alınmasına safâları olmadı’”¹⁹⁵

Bu durum bize, dış düşmanla mücadele için atılan askerî adımlarda bile ülke içinde devlet iktidarını kuvvetlendirmek amacının var olduğunu gösterir. Büyük ve geniş sınırlara sahip bu devletin güçlü ve sistemin her noktasında kendini hissettiren bir bürokratik mekanizmaya sahip olması oldukça normaldir.

Osmanlı Devleti de artan gücüyle eş zamanlı olarak bürokratik mekanizmasını inşa etmiştir. Zaman içinde de bu kurulu nizam, devleti, kendi ihtiyaçları çerçevesinde yönetir bir boyut kazanmıştır. Bürokrasi, yönetimin işlemesi için kaçınılmaz bir yapı olmakla birlikte, söz konusu işlemleri meşru kılacak bir zemine ihtiyaç duyar. Bu meşruiyet de padişahın şahsıyla bütünleşmiş saltanat makamı sayesinde sağlanabilir. Nitekim Kınalızâde, Osmanlı Devleti'nin başarılı yönetimini anlatırken itaat unsuruna vurgu yapar.

“Âl-i Osmân –ebkâhumullâhu te‘âlâ ilâ âhiri’z-zemân- ahdinde olan itâ‘at u inkıyâd-ı asâkir ve te‘eddüb ü tehaşşu‘-ı ümerâ vü ekâbir bir devlette vâki‘ olmamıştır. el-Hamdu lillâhi alâ zâlik. Ümerâ vü vüzerâ ve âhâd-ı asâkir ve efrâd-ı ecnâd ve e‘âlî vü esâgır cümlesi derûn-ı dil ü cândan kemer-i ubûdiyyeti ber-miyân imtisâl-i evâmir ü nevâhî etmekle müftehir ü mübâhî olmuşlardır.”¹⁹⁶

Bu durum devletin yürütme gücünün kendisini tebaa nezdinde geçerli kılacak bir manevî şahsiyete ihtiyacı olduğunu, padişahın da bu manevî değeri oluşturduğunu gösterir. Nitekim bu nokta padişahın merkezde olduğu bir “Devlet Baba” imajının doğmasını da peşinde getirmektedir. Çünkü devletin doğasında olan zor yetkisi, itaati

¹⁹⁵ Derviş Ahmed Âşıkî, *age*, s.199-200

¹⁹⁶ Kınalızâde Ali Çelebi, *age*, s.470

sağlasa bile yalnız buna dayalı bir mekanizmanın işleme ihtimali zayıftır. Dolayısıyla, bu yetkiyi daha müşfik ve kabul edilebilir bir çerçeve kullanmak lazım geldiği için “Devlet-Padişah” ilişkisi saltanat makamı bağlamında birleştirildiği gibi, devlete aile içindeki “Baba” rolü verilerek otoritesi aşılamaz şekilde tahkim edilmiştir.

“...Ve pâdişâhın re’âyâsına mahabbeti, pederin pisere, re’âyânın pâdişâha ve piserin pedere ve re’âyânın birbirine [mahabbeti] birâderler mahabbetine teşbih ederler. [216b] Fi’l-vâki’ eyle olmak gerek ki arsa-i cihân rûşen ve sâha-i gîtî mânend-i gülşen ola ve illâ mizâc-ı âlem münharif ve intizâm-ı gîtî fesâdla muttasıf olur.”¹⁹⁷

Mehmet Niyazi de eserinde “Devlet Baba” tanımlamasına değinerek, bunun Türklerin İslamiyet öncesi devresiyle ilgili olabileceğini vurgulamıştır. Ona göre, Türk boyları bağımsızlıkları tehlikeye düşünce göç ettikleri için topraktan ziyade göçü organize eden teşkilata yani devlete önem veriyorlardı.¹⁹⁸

Bu durum, bize Türklerde devlet kavramının önemsendiğini gösterir. Söz konusu saygınlık Osmanlı Devleti özelinde, saltanatla simgelenen bir boyut kazanmıştır. Padişah, devletin yasal gücünü, manevî dayanağını oluşturan bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Onun manevî şahsı devleti yöneten yürütücü kadrolara, kendi güçlerini onaylatma ve geçerli kılma yetkisinin kaynağıydı. Bu manevî haleyî gölgeleme ihtimali olan Hamza Bâlî gibi dinî figürler siyaseten ortadan kaldırılıyordu.¹⁹⁹

Osmanlı devri siyaset ve tarih yazınında da padişah, somut şahsiyetinden öte saltanat makamıyla kaynaşmış bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıl tarihçiliğindeki padişah imajı için şu belirlemeleri yapılmıştır.

“...Bazı vaka kaydedicilerinin tahta yeni cülus etmiş olan ve idaresine henüz şahit olmadığı bir padişahı da aynı vasıflar içinde zikrettiği görülmektedir. Bu da bizi, müelliflerin

¹⁹⁷Kınalızâde Ali Çelebi, **age**, s.433

¹⁹⁸Mehmet Niyazi, **age**, s.34

¹⁹⁹Nihat Azamat, “Hamza Bâlî”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-bali> (E.T. 10.11.2019). ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **age**, s.297-298

*hükümdarları herşeyden önce, saltanat kurumunun tarih içinde oluşan ve biçimlenen kimliği üzerinden yorumladıkları sonucuna götürmektedir.*²⁰⁰

Buradan yola çıkarak, padişahın İslamiyet öncesi devirlerden gelen kut anlayışını da kapsar bir şekilde yüceltildiğini, devlete manevî kimlik veren bir hal aldığını söyleyebiliriz. Onun ferdî varlığının, saltanatın küllî varlığıyla birleşerek devletin mekanizmasına ruh veren bir boyut kazandığı anlaşılmaktadır.

Kınalızâde'nin meşhur eserinde vurgu yaptığı ve Osmanlı Devleti'nin övgüye değer noktası olarak işaret ettiği itaat kavramı, kuruluştan beri oluşan devlet mekanizmasının dayandığı önemli bir ilke olup, padişahın cismanî ve manevî varlığı bu itaat duygusunu pekiştiren dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Osmanlı devlet nizamına baktığımızda, padişahın örfî ve şer'î yetkileri kullanmakla birlikte kendi manevî varlığını tamamen onun üstüne koyamaması, buna rağmen görünür ve hissedilir cismanî kimliğiyle mutlak gücü temsil yeteneği olması, bu mutlak gücün altında, özellikle devşirme sistemi hakim olduktan sonra yenilenen ve sıralanan bir devlet hiyerarşisi oluşması, zamanla güçlü devlet aygıtının her noktaya hakim bir bürokrasiyle siyaset çarkını döndürmesi, fiili olarak her yetkiyi kullanabilmekle birlikte yaşam enerjisini saltanattan ve onun mevcut temsilcisi padişahı alması, devletteki meşruiyet algısının nasıl şekillendiğini de bize kanıtlar.

Padişah mutlak hakim olmasına rağmen “Adalet” kavramını aşamamaktadır. Çünkü kendisi bu kavramın güvencesi olduğu gibi, bunu tesis edebilmesi de onun manevî ve cismanî varlığının teminatıdır. İmparatorluk algısı dahilinde adaleti temin edebilmesi için devleti oluşturan bütün tabakaların üstünde yer alması lazımdır. Fatih Kanunnamesi, artık kişi olmaktan çıkıp makamlaşan ve soyutlaşan padişaha bu imkanı sağlamaktadır.

Bir anlamda, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan padişahın devlet aleminde “halifesi” kıldığı her işe yetkili veziriazamın varlığı devleti yönetmeye muktedir olmasına rağmen o ve diğer bütün ekâbir, varlıklarını padişaha borçludur. Böylece

²⁰⁰ Ayşe Müşerref Kot, **16.Yüzyılın İkinci Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı** , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2012, s.126

devlet nizamı her an padişahın müdahalesine açık bir şekilde, görece bağımsız olarak yürürken aynı zamanda bütün gücünü de padişahlık makamından almaktadır.

Bu yapı “Adalet Dairesi” formülüne²⁰¹ çok benzemekle birlikte, gittikçe pragmatikleşen ve yeni dengeler oluşturan, teorik çerçeveyi aşan ya da kendi yapısına göre esnekletiren bir devlet anlayışına doğru evrilmektedir.

Bu değişim, devrin aydınlarının tarif ettiği adalet ve devlet kavramlarının aslında devrin ihtiyaçlarını karşılamamasıyla da alakalıdır. İtaati merkez alan, bununla övülen askerin ve yöneticisinin itaatkar ve adalet sahibi olarak övüldüğü sistem, bunun tam aksini yansıtan sorunlarla boğuşmaktadır. Asker disiplinsiz, yönetenler adaletsiz makamları tırmananlar ise liyakatsizdir.

*“Hakikaten leşker-i İslâmda gayret-i İslâma za’f gelüp, ekseriya tâlib-i hutâm-ı dünyâ olmağla nâmûs-ı dîn-i mübîn husûsunda be-gâyet süst hareket ider olmuşlardır. ...Ve bi’l-cümle buna dahi bir sebeb ü bâ’is hükkâmumuz adl ü dâd üzre olmayup ve bâb-ı rüşvet meftûh olmağın her nâ-eh ü nâ-hak-şinâs ol kapudan duhul eylemeğe, edânî vü erâzil makam-ı hükûmete gelüp câhil ü nâdân olanlara i’tibâr olunup...”*²⁰²

16. yüzyılda Osmanlı Devleti, en azametli dönemini yaşasa da, devrin aydınları tarafından teorize edilen, ideal devlet ve adalet anlayışı tam manasıyla işletilememekteydi. Bu durum teoriyle pratik arasında bir uyumsuzluk yaratmasının yanında ilerleyen yıllarda Kânûn-ı Kadîme bir özlem duyulmasına ve ütöpik bir geçmiş yaratılmasına sebep olacaktı.

16. yüzyıla kadar, Osmanlı devlet anlayışının teorik ayağı kadar ekonomik ayağı da merkezî yapıyı kuvvetlendiriyordu. Timar uygulaması, devletin, yönetici erkânı ödüllendirmesinin ve kontrol edebilmesinin önemli bir unsuruydu. Böylece, tarım arazilerinden azami oranda faydalanılırken, devlet ricalinin de gelirleri kontrol altında tutulabiliyordu. Bu da devletin merkezileşmesine katkı sunuyordu.²⁰³

²⁰¹Kınalızâde Ali Çelebi, **age**, s.532

²⁰²Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)-I** (Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, 2.Baskı, s.87-88

²⁰³Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu** (Çev.) Oktay Özel-Canan Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2018, 2.Baskı, s.48

Ancak, savaş giderlerinin doğurduğu ihtiyaç, yeni coğrafyaların keşfi neticesinde Amerika'dan gelen gümüşle Osmanlı hazinesinin baş edememesi sıcak para ihtiyacını doğuruyordu. Bu durum, çok güvenilmeyen iltizam sisteminin devreye sokulmasına neden oluyordu. Bu noktadan itibaren Osmanlı Devleti, kendi karakterini oluşturan ekonomik yapıdan taviz vermeye başlamıştır.

“...Mâlî sıkıntı içinde bulunan devlet de, bu mansıp veya yetkileri en çok para verene satmaya başladı. Bunun yanında resmî atamalarda, söz sahibi olanların aldıkları rüşvetleri unutmamalıdır. Tabii, bütün bu yük sonunda reâyanın sırtına binmekte idi.”²⁰⁴

Söz konusu değişimler, adım adım devlet mekanizmasının ve padişahın konumlanmasını da etkileyen bir durum yaratmıştır. Bu konumlanmada taşradaki gelirin devlet lehine azalırken şahıslar için büyümesi etkili olmuştur. Buna bağlı olarak timarlı sipahi sisteminin bozulması, taşranın merkeze yaptığı olumsuz etkiler, disiplini bozulan ordunun cephede yaşadığı durgunluklar zaman içinde bir sistem açmazına dönüşmüştür.

Taşrada devlet otoritesinin zaafa uğradığı en azından siyasetnamelerde üzerinde önemle durulan “adalet” anlayışının zarar gördüğüne dair çeşitli kayıtlar mevcuttur. Mühimme Defterleri'nde bulunan bazı hükümlerden, devletin belirlediği kuralların taşrada fakirler aleyhine esnetildiğini görmekteyiz. Başkent İstanbul, buna müsamaha gösterilmemesini emretse bile, bu durum taşradaki genel eğilimi göstermesi açısından önemlidir. İznik ve Akhisar kadılarına gönderilen 13 Zî'l-ka'de 977 (19 Nisan 1570) tarihli bir hükümde, bu durumu örnekleyen bir durum söz konusudur.

*“Taht-ı kazânuzdan sefer-i hümayûnum zâhîresiyçün cem' olunan koyun fak[î]rlerden allınup ağniyâdan akça alınduğı istimâ' olunmağın kimesneye te'addî olunmayup ber-vech-i adâlet hâllü hâllerince alınmasın emridüp **buyurdum ki:** (bold karakterle metne aittir)*

Vardukda, taht-ı kazânuzdan sefer-i hümayûnum mühimmi içün cem' olunmak fermân olunan koyunu emr-i şerîfüm üzre her kişi[ye] hâllü hâllerince ber-vech-i adâlet tevzî'

²⁰⁴Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2017, 60.Basım, s.323

*eyleyüp vech-i meşrûh üzre ağniyâya himâyet olunup dahı fukaraya te'addî olunmaktan ziyâde hazer eyleyesiz'*²⁰⁵

Divandan gelen hüküm, söz konusu duruma vurgu yaparak, bu sorunun adalet içinde çözülmesinin emridir. Bu durum, devletin yönergeleri dışında işlemlerin yapıldığına bir örnektir. Halil İnalçık, III. Mehmed devri itibarıyla adaletnâmeler çıkarılmaya başlandığını ve devletin içinde bulunduğu kötü durumun sergilendiğini söyler.²⁰⁶ Bu durum, bize merkezin, var olan durumla baş edemediğinin de bir göstergesidir. Bu adaletnamelerin sonraki yıllarda sıklıkla muhtelif merkezlere gönderilmesi, padişahların adaletseverliğinden öte, devlet mekanizmasının taşradaki başına buyruk uygulamalarla baş edemediğini de kanıtlar. I. Süleyman'dan sonra tahta çıkan selefleri, onun kadar şanslı değillerdi. 16. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden bu dönemdeki zafiyeti padişahların beceriksizliğiyle açıklamak eksik bir değerlendirme olacaktır. İmparatorluğun doğal sınırlarına ulaşması, toprak ekonomisine dayalı Osmanlı Devleti için ilk darbeyi oluşturuyordu. Dünya çapında ticaret ekonomisinin atağa geçtiği bir devirde, timar sistemi devletin nakit ihtiyacını karşılayamadığı gibi uzayan savaşlar, var olan değerli maden birikimini de tüketir bir hale gelmişti²⁰⁷.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sıcak para ihtiyacının iltizamla karşılanması çabası, zaman içinde devletle otoritesini paylaşmak isteyecek güç odaklarının oluşmasına sebebiyet vermesinin yanında, bu topraklara bağlı reayanın dağılmasına da sebep oluyordu. Osmanlı tarihlerinde “Büyük Kaçgun” olarak da bilinen bu süreç, aslında Celâlî İsyanları'na giden yolu da açmıştır²⁰⁸.

Artık devlet algısı, bu yeni sürece uygun olarak şekillenmeye başlayacaktır. Taşrada kuvvetlenen toprak sahipleri, farklı bir siyasî oluşum için bayrak açmamakla birlikte, devletle önceki dönemlerden farklı bir ilişki kurma yoluna girecektir.

²⁰⁵ BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks-I, Ankara, 1996, s.20

²⁰⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2017, 60.Basım, s.324

²⁰⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, 8.Baskı, s.116-117

²⁰⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, 4.Baskı, s.453-457

Merkezde, kuruluş yıllarından beri olgunlaşan bürokrasi, kendisini devleti yönetmeye yetkin bir unsur olarak görecektir. Padişahlık makamının yüceliği ve lüzumu asla tartışılmamakla birlikte bu makama oturacak kişi artık belli uzlaşmalar sistemi içinde tahta geçecektir. Nitekim III. Mehmed'in on dokuz kardeşine birden **Fatih Kanunnâmesi**'ndeki kuralı uygulaması büyük bir üzüntüye sebep olmuştur.

*"...Ba'dehû ma'sûmlar musîbetinün âh u nâleleri dûdı âsumâna çıkdı. Bu âteş ile yanmadık ciğer kalmadı. Dîdeler giryân ve diller büryân cenâzelerin getirüp babalarının ayağı ucuna defn idüp intizâm virdiler."*²⁰⁹

Bu üzüntü insanî sebepleri içermenin yanında, padişahlık makamının şahsa bağlı olmaktan ziyade makam değerine verilen önemin belirgin olmaya başladığını gösterir. 17. yüzyılda asıl şeklini alacak olan bu yeni dönemin ilk görünüşleri 16. yüzyıl sonu itibarıyla kendini hissettirmeye başlamıştır.

Şehzadelerin öldürülmeleri esnasında duyulan üzüntüyü artık pek çok kimsenin tasvip etmediği yorumunu yapabiliriz. **Solakzâde Tarihi**, aynı olayı anlatırken şehzadelerin erkenden babalarının yanına defnedildiğini özellikle belirtir. Bu durum, sarayın İstanbul halkının da tasvip etmediği bir işi yaptığını ve tepkiden çekindiğini göstermesi açısından mühimdir.

*"...Bu şehzâdelerin tamamı o gün şehîdler zümresine ilhâk olunmasına rağmen, aynı gün çıkarılmalarına mecâl bulunmadı, Akşam yakın olmakla zaman dar olduğu için, ertesi günü sabah erkenden çıkarılarak namazları kılındı ve onlar da babalarının, bir kız kardeşi de annelerinin yanına defn olundular"*²¹⁰

16. yüzyıl devlet algısını genel hatlarıyla ele aldığımızda, II. Mehmed'in ortaya koyduğu merkezîleşme ilkelerinin döneme damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. II. Bayezid devrinde uzun süre etkisini gösteren Şehzade Cem meselesi, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında bir durgunluk yaratmakla birlikte bu krizin aşılması, devlet aygıtının sağlamlaştığını göstermesi açısından da önemlidir.

²⁰⁹Selânîkî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânîkî (971-1003/1563-1595)-II**(Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, 2.Baskı, s.436

²¹⁰(Haz.)Vahid Çabuk, **age**, s.692

Osmanlı, artık kendisini İstanbul merkezli bir imparatorluk olarak tanımlamaktadır. Mücadele içinde olduğu dış güçlerle yalnız diplomasi ve askerî unsurları kullanarak değil ideolojik anlamda da mücadele etmektedir. I.Selim döneminin en önemli cephelerinden olan Osmanlı-Safevî mücadelesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Güçlü bir düşman olan İran yenilgiye uğratılırken İslam'ın yanlış bir yorumuna karşı mücadele eden Osmanlı Devleti algısının vurgulandığı görülmektedir. Nitekim aynı dönem içinde Memluk Devleti'nin yıkılarak Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesi, Haremeyn bölgesinin himaye altına alınması, İslam dünyasında Osmanlı Devleti'ne rakipsiz bir üstünlük sağlamıştır. Bu dönemde etkin bir şekilde kullanılmasa da halifelik unvanının Osmanlı padişahının özelliklerinden biri haline gelmesi devrin önemli özelliklerinden birisi olmuştur.

I.Süleyman devrinde, güçlü padişah imajının devam ettiğini görmekteyiz. Fetihlerle İran baskı altında tutulduğu gibi, Macaristan arazisi Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı batıda güçlü Habsburg hanedanıyla mücadele halindedir. Doğuda İran'a karşı kullanılan Müslümanların koruyucusu olma özelliği batıda meşru imparatorluk tartışması halini almıştır. Katolik Avrupa'ya karşı Müslüman Osmanlı imajı ön plana çıkarılmıştır.

Bu devrede, güçlü padişah imajının yanında güçlü vezirler döneminin de başladığını görmekteyiz. Sonunda idam edilse bile Makbul İbrahim Paşa'nın güçlü bir devlet adamı olarak ortaya çıkması, I. Süleyman'ın son veziriazamı olan Sokollu Mehmed Paşa'nın sonraki iki padişah devrinde de vezirlik yapması, devletin padişahın kişiliğinden de bağımsız işleyen kurulu bir nizama geçtiğinin ipuçları olarak değerlendirilebilir.

Bürokratik mekanizmanın etkin bir biçimde öne çıkması, dünya çapında değerli maden birikiminin Osmanlı'nın toprağa dayalı ekonomisini zora sokması, bu ekonomik darlığın aşılması için iltizam uygulamalarının öne çıkması, taşrada yerel otoritelerin filizlenmeye başlamasına da sebep olmuştur.

Bu yeni dönem, asıl sonuçlarını 17.-18. yüzyıllarda gösterecek olan bir yönetim şemasının doğmasına sebep olacaktır. Padişahın şahsî karizmasından öteye saltanatın

kutsandığı bu yeni yönetim anlayışı, Osmanlı merkezî bütünlüğüne hizmet eden kardeş katli gibi uygulamaların sorgulanmasına sebep olmuştur.

Nitekim III. Mehmed'in on dokuz kardeşini boğdurması, büyük bir üzüntü yaratmıştır. Önceki dönemlerde sorgulanmayan/sorgulanamayan bu uygulamalar, artık gereksiz görülmeye başlanmıştır. Bu durum, duygusal bir yaklaşımdan ziyade, padişahlık makamına biçilen rolün değişmesi yanında, yeni dönemde güçlenen yönetici unsurlarla da alakalıdır.

Devlet algısı, yönetici unsurun kudretine göre şekillenen bir olgudur. Ekonomik yapının temeli olan tımar sistemi, padişahı ve onun çevresindeki sarayı güçlü kılan bir padişah yaratmıştır. Ancak dünya ekonomik dengelerinde ticaretin, değerli maden birikiminin öne çıkması ve bu ekonomik güce sahip olan devletlerin güçlü kabul edildiği çağda, devletin toprak tekeline sahip olması ona istenilen oranda zenginlik sağlayamıyordu.

Hazinenin sıcak para ihtiyacı için tımarların iltizama verilmesi, zamanla mukataa halini alması ve son aşamada mülke dönüşmesi, tarım ekonomisine bel bağlayan devleti ekonomik bağlamda zora soktuğu gibi, zenginliğe sahip olan unsurları da değiştirmiştir. 16. yüzyıl sonu, bu yeni dengelerin sancısını içermektedir.

III. Mehmed dönemiyle birlikte ortaya çıkan adaletnâmeler, devletin yolsuzlukları önleme çabasını ortaya koyar. Ancak bu adaletnamelerin sürekli çıkarılması, sorunların kronik bir hale geldiğinin ve devletin de bu konuda aciz kaldığının bir göstergesidir.

16. yüzyıl, hükümdarlık makamının devletle kaynaştığı bir devirdir. Ancak, zamanla, saltanatın fiilî siyasetten el çekmeye başladığını otoritesinin manevî bir onay makamı haline geldiğini de aynı yüzyılın sonları itibarıyla değerlendirmeye başlıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAY BÜROKRASİSİ MERKEZLİ DEVLET ALGISI

17. yüzyıl, Osmanlı tarihinde, özellikle siyasi gelişmeler açısından önemli bir devreyi kapsamaktadır. İç istikrarsızlığın artması, dış politikada güç kaybedilmesi, bu devrenin genel özelliklerindendir. Bu devirde, IV. Murad'ın saltanatı ve Köprülü ailesinin yönetimde olduğu belli dönemler dışında, özellikle iç istikrarsızlığın yarattığı isyanlardan ve merkezi iktidarın zafiyeti olarak yorumlanabilecek gelişmelerden bahsedilebilir.

Devrin bir diğer özelliği, devletin içine düştüğü sorunların sistemik olduğunun fark edilmesidir. Nitekim, devrin aydınlarının kaleme aldığı muhtelif ıslahat önerileri bu devir itibarıyla daha fazla karşımıza çıkar olmuştur.

Bu öneriler, genelde parlak dönem olarak kabul edilen I. Süleyman devrine atıf yapan, kanun-ı kadimin ilkelerinin tavizsiz uygulanmasını kapsayan bir içeriktedir. Böylece eski azametli devirlere döneceği düşünülmekteydi.

Aslında zamanla sınırları genişleyen, Avrupa'nın ve Asya'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelen Osmanlı Devleti, bu geniş sınırları ve zenginliği idare edebilmek için, buna uygun bir devlet örgütlenmesine girişmişti. Bunun sonucunda da meşruluk kaynağı olan padişahın en tepede olduğu, fakat pek çok işlemi yöneten bürokrasinin sadrazam öncülüğünde güçlü konuma geldiği bir kurumsal yapılanma oluşmuş oldu.

Söz konusu organizasyon şemasında, padişahın artık, meşruluğu sorgulanmayan ancak gücünü paylaşmak durumunda olan bir makama dönüştüğü görülmektedir. I. Ahmed devrinde "Ekber-Erşed Sistemi"nin devreye sokulması, kardeş katli ilkesini devreden çıkarmıştır. Bu durum padişahın mutlak hakimiyetine dayanan sistemin farklı bir boyut kazanmasına sebep olmuştur.

Söz konusu uygulamayı, şehzadelerin sancağa çıkması uygulamasının kaldırılması, haremın güçlenmesi, sadrazamın saraydan bağımsız bir makam olarak

şekillenmesiyle bir arada düşününce, merkezî iktidar algısında önemli değişikliklerin oluşmaya başladığını anlarız. İktidar şemasının bu yeni görünümü elbette devrin aydınları tarafından da görünür hale gelmişti.

Koçi Bey, Nasuh Paşa ve Derviş Mehmed Paşa gibi vezirlerin, saray kaynaklı iftiralarla gözden düşürüldüğünü belirterek, saray halkının devlet işlerinde güç kazandığına işaret eder.

“...Onlardan sonra gelen vezirler, ister istemez iç [Enderun] halkına uyup isteklerini onayladılar, her ne murat etseler esirgemez oldular. Onlar da nice işlere müdahaleye başladılar; gazilerin ve savaşa katılanların hakları olan, nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri ve tarlaları, bir yolunu bulup kimini paşmaklık, kimini arpalık, kimini temlik ettirdiler. Kendileri tamamen doyduktan sonra her biri maiyetine nice tımarlar ve zeametler verdirip, kılıç erbabının dirliklerini kestiler. Müslümanların beytülmalını ziyana uğratıp, âlemin malını bu hale getirdiler.”²¹¹

Saray halkının, veziriazamları baskı altına alarak toprak varlığına el koyması, veziriazamların da kapı haklarını bu zenginliğe ortak etmeleri, yalnız timar sisteminin çöküşüne değil, aynı zamanda padişahı gölgede bırakan yeni ilişkiler ağının inşa edildiğine de işaret etmektedir.

Ancak, veziriazamların çevresindeki insanların bu zenginliğe ortak olmaları meselesi, Lütfi Paşa’nın da işaret ettiği, engel olunmasını istediği bir yolsuzluk olup, 17. yüzyıl yazarlarının ideal kabul ettiği I. Süleyman devrinde de görülen bir yolsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada dikkatimizi çeken nokta, sistemin dayanağı olan gelirlerin suistimal edilmesinden ziyade, padişahı dikkate almayan ve hatta ona rağmen kurulan bir ilişkiler ağının varlığıdır. Nitekim bu çıkar ilişkileri sistemin içeriğine de yansımaktır. Ordularının başında sefere çıkan, erişilmez ve yenilmez padişah imajının geri planda kalması, yeni devrin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

²¹¹(Haz.) Seda Çakmakcıoğlu, **Koçi Bey Risaleleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Mart 2008, 1.Basım, s.44

Bu yeni devirde, padişahların da güçlü akrabalık ilişkilerine yöneldikleri, II. Mehmed dönemi anlayışının aksine halkla ilişkilerinde daha görünür olduklarını söyleyebiliriz. Böylece “herşeyin sahibi görünmez güç” yerine “halk tarafından benimsenen üstün bir devlet adamı” imajı imal edilmeye başlanmıştır.

“...Kalemiye ricalinin ön plana çıkıp ‘vekil-i mutlak’ durumuna gelmesi, hanedanın meşruiyet araçlarını da değiştirdi, bir kısmı sonradan oluşturulmuş çeşitli ritüeller, çoğu vezirlerle evli olan hanedanın kadın üyelerinin zengin vakıfları ve şaşalı binaları, sahilsarayları giderek daha da gösterişli hale geldi. Bu süreç, vaktiyle sindirilmiş olan köklü vüzer ailelerinin güçlenmesine, yenilerinin ortaya çıkmasına yol açtı”²¹²

Askerî başarıların durakladığı bu dönemde, padişahın ordusunun başında sefere çıkması, padişahlık imajı açısından uygun bir durum değildi. Padişahın varlığının sefer masraflarına fazladan bir yük getirmesi, yenilen, en azından ilerleme kaydemeyen, bir ordunun başında bulunmak padişahın güç gösterisi için uygun şartlar ihtiva etmiyordu.

Artık, padişahın otoritesinin yanında gelişen bir sadrazamlık makamı, ve ona bağlı kalemiye sınıfının güçlenmesi söz konusuydu. Özellikle ordu gücünün dış rakiplere tam bir üstünlük sağlayamadığı bu dönemde diplomatik unsurların güç kazanması oldukça normaldi.

I.Ahmed döneminde imzalanan Zıtvatorok Antlaşması’yla(1606) Osmanlı hükümdarının Avusturya hükümdarından üstün olma iddiasına son verilmesi, padişahın diğer yönetim erkânıyla daha uzlaşmacı bir konuma gelmesi, tahta geçiş için “Ekber-Erşed Sistemi”nin uygulanmaya başlaması, mutlak iktidar iddiasının yeniden yorumlanarak şekillendirildiğini gösterir.

Dış politikada barış sağlamak için I. Süleyman zamanında kurulan diplomatik üstünlükten taviz verilmesi, devletin somut gücüyle gerçekleştiremeyeceği iddialardan el çekmesi olarak okunabilir. Var olan durumda, padişah,

²¹²Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, 1.Baskı, s.42

gerçekleştirilmesi mümkün olmayan evrensel iddialardan vazgeçtiğini onaylamaktadır.

“....Muahedenâmenin ikinci maddesi mucibince Osmanlı hükümdarının bundan sonra imparatora gönderdiği nâmelerdeki kiral tabiri yerine çesar (imparator) elkabu kabul edilmek suretiyle akran muamelesi yapılacak ve üç senede bir hediyelerle gönderilecek Osmanlı elçileri, divan çavuşu, müteferrika, çasnigir rütbelerinde olmayıp sancak beyi derecesinde olacaktı’²¹³

Zitvatorok Antlaşması, bu madde göz önüne alınınca, imparatorluğun öncelikle siyaseten güç kaybettiğini göstermektedir. Bu aşamadan sonra, devletin bu gerilemeye çözüm arayışını görmekteyiz. Ancak söz konusu arayışlar, eski sistemi yeniden ihya etme gayretiyle sınırlı kalması sebebiyle kalıcı bir çözüm vaad etmiyordu. Var olan siyasî konumlanma, padişahın geri planda kaldığı, bürokrasinin öne çıktığı bir duruma işaret ediyordu.

Sadrazamın, Divân-ı Hümâyûn’daki görevlerini tamamladıktan sonra, çarşamba ve cuma günleri kendi konağında başka mevzulara dair divanlar akdetmesi, fiilî yönetimin adım adım sarayın dışına yöneldiğini göstermenin yanında, burada görev alan devri için ikinci dereceden memuriyetler sayılan bazı makamların, mesela reisülküttaplık, zaman içinde daha büyük önem kazanması, yeni bir devlet algısının şekillendiğini de göstermektedir. Buna rağmen, Osmanlı aydını, halen padişahın kudretli olduğu bir sistemin vurgusu içindeydi.

Bu yaklaşımın zemininde “Adalet Dairesi” anlayışı yatıyordu. Sınıfları birbirini destekleyen bir mekanizma gibi gören bu sistemde, padişah en tepede her aşamayı yöneten unsur olarak algılanıyordu. Bu da sürekli surette aynı kurtuluş reçetesinin ortaya çıkmasına neden oluyordu.

Katip Çelebi gibi Naîmâ, devleti, İbni Haldun’un mantığına göre tarif ediyordu. İnsan ömrüyle bağlantı kurulan bu benzetmede devletlerin de insanlar gibi gençlik olgunluk ve yaşlılık dönemleri olduğunu kabul ediyordu. Bu yaşlanmayı geciktirenin

²¹³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi III/I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 8.Baskı, s.96; Köhbach M., “Çasar veya İmparator? Jitvatorok Antlaşması’ndan (1606) Sonra Roma Kayserleri’nin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında”, Terc: Y. A. Aydın, **Tarih Dergisi**, 37 (2002), 159-169.

de devleti yönetenlerin uygun devir için uygun çözümler bulması olduğunu kabul ediyordu.

Naîmâ, devletin beş tavrı üstünde yol aldığını dile getirirken, çöküş aşamasında beşinci tavrın görüldüğünü belirtmektedir. İsrâf, liyakatsizlere yetki verilmesi, tüketimin öne çıkması, fukara ahaliye reva görülen zulüm, zengin ve güçlü kişilerin korunup kollanması hep bu devrenin özellikleri olarak karşımıza çıkar²¹⁴

Söz konusu durum, her toplumun yaşadığı kronik sıkıntılar içinde sayılabilir. Ancak 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yazılan bütün siyasetnâme veya layihalarda aynı sıkıntılara temas edildiğini görmekteyiz. İktisadî anlamda sistem kuruluş dayanaklarını yitirmeye başladıkça üst yapının da aynı krizleri yaşadığını görmekteyiz.

Yeni oluşan yapının ekonomik dinamikleri, kendi devlet algısını da şekillendirmeye başlamaktadır ki kalemiye sınıfının güç kazanmasını, timar sistemi çözülürken padişahlık makamının güç kaybetmesi ve doğan boşluğun da niteliğini kaybetmiş askerî sınıf yerine kalemiye sınıfı tarafından doldurulması olarak düşünebiliriz. Timar sisteminin, bozulması, toprak gelirlerinin iltizama verilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu mültezimlerin de çoğunlukla İstanbul'un güçlü memurları olması, zenginliğin ve siyasî gücün kompozisyonunu belirlemiştir.

*“...Merkezi yönetim, artık ürünün toplanması sürecinde kontrolü kaybetmiş ve bu, merkezce yapılan bu atamalar üzerinde herhangi bir tasarrufları olmayan timar sahiplerinin giderek ortadan kalkmasına yol açmıştır. ...Daha önemli mültezimlerse genellikle İstanbul'daki orta ve üst düzey memurlar arasından çıkmaktaydı.”*²¹⁵

Yüksek memurların ekonomik zenginliği ele geçirme sürecine paralel olarak, devletin dış politikasında askerî güçten fazla diplomatik adımların öne çıkması, kalemiye sınıfının siyasî otorite tesisini kolaylaştırmıştır. Kalemiye sınıfının güç kazanması ve saygınlığının artması, devrin eserlerindeki anlatımlarda da kendini göstermektedir.

²¹⁴Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ –Ravazatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn-I** (Haz.) Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s.29-30

²¹⁵Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, **age**, s.53

Naîmâ, eserinde yeni oluşan iktidar konumlanmasını özetler bir ifade kullanmaktadır. Bu anlatımdaki en önemli vurgu kalemiye sınıfının devletin faydası için çalıştığı ve asla kurulu düzene zarar vermeyecek bir ahlaka sahip oldukları yönündedir:

“...Bu halde ashâb-ı re’y ü tedbir olan ulemâ-i rûşen-zamîr ve kâtibân-ı utârid-unvân mülûk ü vüzerâ yanında makbul ü mültefî ve nâ’il-i ni’am-ı miknet ü servet ola-gelmişlerdir. Ukâlâ-i ashâb-ı kalem akl-i reşîd ve re’y-i sedîd sâhibleridir, ırz-ı devleti siyânet ve nâmûs-ı nizâm-ı saltanatı himâyet ederler. Mecâlis-i hümayûna hem-dem ve serâ’ir-i mu’azzamaya mahrem olmalarında nice fevâ’id-i nâfi’atü’l-avâ’id vardır.”²¹⁶

Aynı anlatımda, seyfiye sınıfının önemi vurgulanmakla birlikte, güç kazandıkları zaman kendilerini ilgilendirmeyen işlere müdahale ettikleri, nizamı bozdukları belirtilmektedir. Bu anlatım, artık kılıç ehlinin önemini kaybettiğini gösteren bir içeriktedir:

“...Tavâ’if-i mezbureye atâ vu bahşîşler ile ikrâm u nevâzişte ifrât olunup dil-hâhlarına me’mûlleri üzre müsâ’ade ve sâ’ir tercihde mübâlaga olunursa unf u ra’ûnet meydanında irhâ’-i inâd edip ser-inkıyâdları kılâde-i teshîrden hurûc ve medhalleri olmayan ebvâb-ı umura vülûc etmeğe başlarlar.”²¹⁷

Bu açıklama, 17. yüzyılın neredeyse temel görünümünde olan yeniçeri isyanlarıyla da ilgilidir. Bu ocağın bozulmasında birçok etken olmakla birlikte, doğrudan padişaha bağlı bir yapı olması, padişahın otoritesinin kısmen de olsa gölgelendiği bu devirde disiplinin kaybolmasına da neden olmuştur. Devrin yeni çıkar grupları da bu boşluğu kendi amaçlarına uygun olarak doldurmaya çalışmışlardır.

II. Osman devrinde Yeniçeri Ocağı’nın disiplin altına alınma gayreti, onun tecrübesizliği ve koşulların uygun olmaması sebebiyle mümkün olmadığı gibi, kanlı bir isyan neticesinde II. Osman’ın katledilmesine de sebep olmuştur.

Bu isyana başka bir boyuttan baktığımızda, padişah merkezli devlet anlayışını yeniden uygulamaya koyan padişahın saray, bir kısım vezirler ve ocak ağalarının

²¹⁶Naîmâ Mustafa Efendi, *age*, s.37-38

²¹⁷Naîmâ Mustafa Efendi, *age*, s.38

ittifakıyla devre dışı bırakılması olduğunu da düşünebiliriz²¹⁸. Oluşan devlet geleneği, 17. yüzyıl şartlarında, İstanbul merkezli bir imparatorluk olduğunu vurgulayan bir noktaya gelmiştir. Padişahın kendisini İstanbul dışında konumlandırma gayreti tepkileri de peşinde getiriyordu.²¹⁹ Dolayısıyla devrin iktidar algısı, padişahın mutlak hakim olduğu anlayışa baş kaldırmıştır.

Bu günleri anlatan İbranice bir kronikte, I. Mustafa'yı tahta çıkaranların vezirler ve haremdeki bazı unsurlar olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, padişah ailesinden bir evlilikle hem padişahın hem de veziriazamın ilişkisinin sağlam bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülür.

*“...Daha sonra kullar yeni sultanı ve [annesi] Vâlîde Sultanı tebrik etmek üzere huzuruna gelip saygı gösterdiler. Sultan Mustafa aklî dengesi bozuk, iyi ile kötüyü ayırt edebilecek bir yapıya sahip değildi. Sultan, Davut Paşa'yı baba bir kız kardeşi ile [ana bir kız kardeşi değil] evlendirerek kendisini vezîriâzam tayin etti”*²²⁰

I.Ahmed devrinde değiştirilen taht kanununun, devlet içindeki iktidar mücadelesinde nasıl bir rol oynadığı bu olayla açık bir şekilde görülmektedir. XVII. yüzyıl itibarıyla çocuk padişahların ve güçlü vezirlerin varlığı yüceltilen, devlet gücünün kaynağı olan padişaktan saygı duyulan saltanat sahibine dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Aynı Davut Paşa, **Musîbetnâme** isimli eserde anlatılırken I. Mustafa'nın kız kardeşiyle evli olduğu, dördüncü vezirken gözden düştüğünü, Rumeli Beylerbeyi olduğunu, Silistre paşası ve Köstendil sancak beyi olduğu belirtilmektedir²²¹. Dolayısıyla bu örnek, padişahların güçlü kişilerle akrabalık bağına önem verdiğini gösterir. Bu bağ, iki tarafa da karşılıklı bir fayda sağlamaktaydı.

²¹⁸Gabriel Piterberg, **Bir Osmanlı Trajedisi -Tarihyazınının Tarihle Oyunu-** (Çev.)Uygar Abacı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2017, 1.Baskı, s.38

²¹⁹Hüseyin Tugi, **Musîbetnâme –Tahlil-Metin ve İndeks-** (Haz.)Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.8-9. İstanbul'u terk etmek düşüncesi, kurulu devlet nizamı için adeta imparatorluk iddiasından vazgeçmek, devlete zenginlik ve şan bahşeden Rumeli'den uzaklaşmak olarak algılanıyordu. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Gabriel Piterberg, **age**, s.240-243

²²⁰(Haz.)Nuh Arslantaş-Yaron Ben Naeh, **Anonim Bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.37

²²¹Hüseyin Tugi, **age**, s.84

Söz konusu eserin, Davut Paşa'ya dair anlatımında, sarayda yaşadığı, atandığı bölgeye bizzat gitmeyip mütesellim gönderdiğini belirtmesi, yukarıda da zikrettiğimiz gibi iktidar anlayışının padişah dışındaki odaklara kaymaya başladığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

“...Sultân Osmân Hân, seferden geldükde, ma'zûl idüp, Köstendil Sancağı Beyliğine virdiler. Dâvud Paşa, Sancak zabtına mü<te>sellim gönderüp, kendüsi, İstanbul'da sarâyında idi. Sultân Mustafa Hân, halâs oldukda, Dâvud Paşa'ya Sadr-ı a'zamlığı sadaka buyurdılar.”²²²

Davut Paşa, I. Mustafa'nın ikinci saltanatının şaibeli isimlerinden birisi olmasına rağmen, devrin iktidar algısındaki bazı karakteristik özellikleri barındırması yönüyle incelemeye değerdir. Kubbealtı veziri olması ve bu görevdeyken I. Mustafa'nın kardeşiyle evlenmesi, iki boyutlu yorumlanabilir.

Bu evliliğin birinci boyutu, Davut Paşa'nın bundan siyasî bir güç devşirme ihtimaliyken diğer bir boyutu da hanedan üyelerinin bu akrabalıklar sayesinde, iktidarını takviye edecek kuvvetli akrabalar edinmesidir.

Ayrıca bir diğer ilgi çekici nokta da I. Ahmed devrinde uygulamaya giren yeni taht kanunu sayesinde, saltanat makamı dışındaki iktidar odaklarının meşruiyet sağlama yolunda seçeneklerinin artmasıdır.

Bu durumu, II. Osman'ın tahttan indirildiği isyan esnasında da görebiliyoruz. İsyanın padişah açısından önlenemez olduğu noktada, padişah saltanatı karşılığında isyancıların istediğini vermeyi kabul eder. Ama isyancılar bunu reddeder.

“...[Efendiler!] Bu söz, evvelden gerek idi. Biz, istediğimizi bulduk. [Evvelde, Pâdişâh'umuz, bizüm Sultân Mustafa Hân idi, yine Pâdişâh'umuzdur]”²²³

Bu, padişah dışındaki güç odaklarının siyasî zaferini temsil eden bir cümledir. Bu durum, bir padişah devrini ilgilendiren bir olay değil, çağa rengini veren siyasî saflaşmanın bir görünümü olmuştur. Elbet kargaşadan çıkar devşirmek isteyen

²²²Hüseyin Tugi, *age*, s.84

²²³Hüseyin Tugi, *age*, s.59

odaklar her dönemde olmuştur. Fakat söz konusu isyan, 17. yüzyıl Osmanlı devlet algısını şekillendiren bir mücadeleyi içermektedir.

Padişahlık makamının yönetimi tam olarak eline alma gayreti boşa çıkmıştır. Devir, saray-ulema-asker ittifakının karar alıcı olduğu bir mekanizmaya evrilmiştir. Padişahlık otoritesinin güç kaybetmesi, doğrudan ona bağlı olması gereken yeniçeri ocağındaki disiplini zedelemiştir. Bu durum, padişahı da çevreleyen bir gelenek ve çıkarlar sistemi olduğunu gösterir. Hasanbeyzâde, Kâtib Çelebi, Tugî gibi yazarların II. Osman'ın tahttan indirilmesi meselesinde, II. Osman'ın yaklaşımlarına mesafeli oluşlarında da kendini göstermektedir.²²⁴

Timar sisteminin bozulması, ekonomisi buna bağlı devletin malî açıdan bunalıma girmesine neden olmuştur. Yasal açıkların ortaya çıkması devlet otoritesinin yeniden paylaşımı vergi tahsilinde sorunlara neden olmuş buna bağlı olarak da reaya fakirleşmiştir.

Bu durum, Osmanlı'nın klasik dönemde dayandığı “Adalet Dairesi” sisteminin tam anlamıyla bozulmasıdır. Böylece klasik dönem devlet algısı çökerken yeni bir ideolojik algı şekillenmeye başlamıştır.

17. yüzyıl yazarları, söz konusu kargaşanın otoritenin tesis edilememesinden ve “Adalet Dairesi” ilkesine uyulmamasından olduğunu düşünüyorlardı. Genel olarak ordunun ıslahı vurgusu olmakla birlikte, reyanın durumuna vurgu yapan Katip Çelebi, klasik düşünce algısına bağlı olarak vücuttaki dört hayat salgısından biri olan “Sevda”ya benzettiği halkı devletin gelir kaynağı olarak görmüş, onun vergi yükü altında bırakılmasının hem zulüm olduğunu hem de devleti fakir bıraktığından bahsetmiştir.²²⁵

Nitekim, II. Osman'a yönelik isyanda, iktidara talip olan kuvvetler yanında bir halk kitlesi de bulunmaktaydı. Bu durum, iktidar merkezli güç çekişmesine dahil

²²⁴ Baki Tezcan, “ ‘Genç’ Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk” **Osmanlı İmparatorluğunda İsyân ve Ayaklanma**, (Çev.)Deniz Berktaş, Alkım Yayınları, İstanbul, Nisan 2010, 1. Baskı, s.43-79

²²⁵ Kâtib Çelebi, **Siyaset Nazariyesi-Düstûru'l-amel li Islâhi'l-Halel-** (Haz.)Ensar Köse, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, 1.Baskı, s.141

olmamakla birlikte var olan ekonomik durumdan memnun olmayan bir kitlenin var olduğunu da göstermektedir.

II. Osman devrini, bu haliyle, 17. yüzyıl iktidar kavgasının en kanlı sahnelerinden birisi olarak değerlendirirken, saray-ulema-yeniçeri ittifakının belirleyici olacağı bir siyasî sahneye yönelik devri olarak da değerlendirebiliriz.

Buna asırlardan beri devlet yönetiminde tecrübe kazanan bürokrasinin yeteneklerini de ilave edince, devletin yönetiminin padişah ötesinde bir mekanizmaya dayandığını da görebiliriz. 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarından beslenen istikrarsızlıkları barındırsa da padişahı da aşan bir devlet mekanizmasının varlığını ortaya koyan bir devir olmuştur

“...Burada on yedinci yüzyıl Osmanlı sultanlarının oldukça sınırlı bir anlamda ‘yönettik’lerini söylemekle yetinelim; onların varlığı bürokratik idarenin kabul edilebilir meşruiyeti için gerekliydi.”²²⁶

İşleyen devlet mekanizması, yaptıklarına yasallık kazandırmak için, padişahın manevi kişiliğine dayanıyordu. Ancak padişah, bu kurulu çarkı değiştirecek devletin genel politikası üstünde tam anlamıyla belirleyici olacak salahiyyeti kaybetmişti. Sistem, padişahı da kapsayan genel yapısıyla varlığını sürdürmeliydi²²⁷.

Padişah, bu sınırı zorlayacak aşamaya gelirse tahtını kaybedebilirdi. Hanedandan gelen meşruiyet gücünün devamlılığı için de padişahın diğer şehzadeleri de hayatta kalmalıydı. “Ekber-Erşed Sistemi”ni bu bağlamda düşünmek, kişileri aşan bir devlet anlayışının varlığıyla açıklanabilir.

²²⁶Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, **age**, s.34

²²⁷Baki Tezcan’ın II. Osman’ın tahttan indirilmesine dair Ağadede isimli bir risale yazarını referans göstererek, I. Mustafa’nın “Âl-i Osman’ın kanunların devirdin gayrı kanunları kurdun çevirdin” dediğini belirtmesi XVII. yüzyılda devlet-padişah ilişkisini örneklemek açısından dikkate değerdir. Bkz. **Tarihçe-7/Baki Tezcan**, <https://www.youtube.com/watch?v=7Brx2NZ3LeQ>. Var olan kanunların dışına çıkmamak, devletin temel yapısı üstünde köklü değişikliklerden kaçınmak önemsenen bir kavramdır. 17. yüzyıl tarihçilerinin II. Osman’ı en iyimser tanımlamayla tecrübesiz olarak tanımlamaları ve tasvip etmemeleri de bunun göstergesidir. Bkz. Baki Tezcan, “Zafername Müellifi Hâlisî’nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasabetiyle”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1999, S.19, s.96

“...Pâdişâh’um Kul tâ’îfesi, cem’iyyet eyledüklerinde, istedüklerin alurlar. Âbâ vü ecdâdundan dahı istedüklerin almışlardır. Şimdi dahı, anlar, istedüklerin alurlar. Hemân, şehir yağma olmadın, istedüklerin vir!’²²⁸

Burada, vüzeranın II. Osman’a isyancılarla uzlaşması için uyarıda bulunduğu görülmektedir. Çünkü bu sözlerle anlatılmak istenen şey isyan eden askerden ziyade onları bu yola sokan unsurlardır.

Kaynaklardan anladığımıza göre, bazı paşalar, ulemanın bir kısmı bu isyanın içindeydi. Bu durum da padişahın gücünü sınırlayan güçlerin, Osmanlı devlet sisteminin kendi içinde var olduğunu bize göstermektedir. Ahmet Mumcu, II. Osman ayaklanmasını misal göstererek, ayaklanmaların, Divan-ı Hümayun’u denetleyen mekanizmalardan olduğunu beyan etmektedir.²²⁹

Osmanlı tarihinde çıkan isyanların taleplerine bakınca vezir değişikliğinin ya da bazı kararların iptal edilmesi gerektiğinin vurgulandığını görürüz. Dolayısıyla, bir denetim söz konusudur. Ancak, bu isyanda ilgi çekici nokta, saltanat makamının kutsallığının vurgulanması, II. Osman’ın şahsının bu makamdaki ayrılarak katledilmesidir. Burada, 17. yüzyılda meydana gelen İngiliz İç Savaşı’nın krala olan yaklaşımına benzeyen bir tavır görmekteyiz.

Siyasî yapısı ve talepleri farklı iki devletin hükümdarlarını idam ederken benzer bir çelişki yaşamaları ve nihayetinde hükümdarın devletin bekasına gerekli olan manevî şahsiyetini koruyup onların bedensel varlığına son vermeleri, devlet-hükümdar ilişkisi açısından dikkat çekicidir.

“...Kralın iki bedeni kurgusu, Parlamentonun ‘İngiltere’nin meşru kralı olan ve burada sınırlı bir gücün emanet edildiği Charles Stuart’ı krala karşı ihanetten yargılayıp...Kralın siyasi bedenini ciddi biçimde etkilemeden ya da ona telafisi olanaksız zarar vermeden kralın doğal bedenini idam etmekte başarılı olduğu daha sonraki olaylardan ayrı düşünülemez’²³⁰

²²⁸Hüseyin Tugı, **age**, s.43

²²⁹ Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017, 4. Baskı, s.123

²³⁰ Ernst H. Kantorowicz, **age**, s.46

Buradaki iki hükümdar idamı arasında önemli bir fark vardır. Bu fark, meşrutî yaşama geçen İngiltere'nin bu idamı mahkeme kararıyla yapmasıdır. II. Osman'ın ölümü hukukî boyutu olan bir karar değil isyan anında oluşan bir cinayettir.

Ancak isyancıların, padişah olan II. Osman'ı değil at sırtında Yedikule'ye getirip, alelade bir İstanbul reayası gibi “Osman Çelebi” diye hitap ettikleri²³¹ şahsı katletmeleri, bu infazın bir şahsa uygulandığını gösterir. Çünkü bu infaz esnasında I. Mustafa tekrar tahta çıkarılmıştı. Bunun dışında, II. Osman'a hakarete bulunan kişilerin yeniçeri ocağının altmış beşinci ortasına mensup olduğu rivayetiyle bu orta lağv edilmiştir.

*“Tarih-i Askeri-i Osmanîde merhum Cevat Paşave Netayic-ül vukuat sahibi Mustafa Paşa ve bazı ecnebi muharrirler mehz göstermiyerek bu maaş tevzii esnasında, sıra altmış beşinci yaya ortasına geldiği zaman, Başçavuşun bu ortayı üç defa çağırıp üçüncüsünde yoktur cevabı verilince ‘yok olsun’ diye bağırarak Yeniçerilerin de hep birden ‘yok olsun’ diye haykırdıklarını yazarlar. Güya İkinci Osman’a karşı suî muamelede bulunan Yeniçerinin bu ortadan olduğu veyahut altmış beşinci ortaya iltica eden bir şehzadenin himaye edilmeyerek teslim edilmiş olmasından dolayı 65’inci ortanın isminin defterden külliye hâk edildiğini yazarlar.”*²³²

Bu maaş töreninde görülen şey hem ocağın hem devletin saltanatın azametine gölge düşürmemek konusundaki kararlılığıdır. Saltanat şahıstan öte bir hayat kaynağı olarak görülerek, devletin işleyen çarkına yasallık kazandıran bir unsur olarak düşünülmüştür.

Bu manevî etki önemsenmekle birlikte, fiiliyatta, devletin mutlak hakimi olan padişah anlayışının geride kaldığı görülmektedir. Nitekim sistem, özellikle 17. yüzyılda, istediği padişahı tahta geçirecek bir gelişmişliğe ulaşmıştır.

Bu dönemde, harem de siyaset üstünde etkili olmaya başlamıştır. Özellikle çocuk padişahların tahta çıktığı dönemde kadınların etkisi daha belirgin olmuştur.

²³¹Hüseyin Tugı, **age**, s.94

²³²İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 3.Baskı, s.422-423

Haremağaları, padişaha yakın saray görevlileri bu yeni dengenin içinde yer almışlardır²³³.

Bunun yanında sadrazamın yaptırım gücü, yeni siyasî dengelerle birlikte daha önemli bir hal almıştır. Devleti sırtında taşıyan bürokratik mekanizma sadrazamın çevresinde halelenmekteydi. Bu yetkiye rağmen, 17. yüzyılda veziriazama önerilen özellikler arasında, uzlaşmacı olması, çevresindeki memurları iyi seçmesi ve kula mukayyed olması gelmekteydi.

*“...Sadriâzam olan, kul taifesine müdebbir ve zâbit kimesneleri ağa ve ehl-i idrâk olanları kâtib itmeğe sa’y itmek gerekdir. Kul mazbut olmayınca, Sadriâzamistirâhatda olmaz ve ehl-i dîvânı kendinden gayriye mahkûm etdirmeyüp eyülerine ri’âyet ve iltifât ile müşârûn-bi’l-benân edüp, istimâlet vermek gerek.”*²³⁴

Padişaha en yakın noktada olan sadrazamın, ondan aldığı yetkiyi kullanırken aslında beklenen özellikler 17. yüzyıl iktidar dengelerini muhafaza edebilme yeteneğiydi. Askerin başına tedbirli komutanları tayin etmek, üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluğun bürokratik çarkını döndürebilmek, çevresindeki diğer yüksek memurları kendisiyle çalışabilecek şekilde disiplin altına almak sadrazamdan beklenen özelliklerdi.

Bu durum, 17. yüzyılı Osmanlı’nın kendi statükosunu koruma devresi olarak düşünmemize sebep olmaktadır. Parlak fetihlerin olduğu IV. Murad devri ve IV. Mehmed’in saltanatına tekabül eden Köprülüler sadareti yıllarında bile yapılan fetihler, düşmanı sıkıştırmaya yönelik adımlar olarak karşımıza çıkmaz.

Bu fetihler ya IV. Murad’ın seferleri gibi elden çıkmış toprakları geri almaya ya da Köprülüler döneminde olduğu gibi ülkenin merkez topraklarına çok yakın bir bölgenin ele geçirilmesi (Girit), Başkenti tehdit eden Kazak akınlarını engellemek için belli bölgelerin ele geçirilmesi (Güney Ukrayna-Podolya) ya da sınır güvenliğine katkısı olan bir kalenin ele geçirilmesi (Uyvar) şeklinde özetlenebilir.

²³³Gabriel Piterberg, *age*, s.30

²³⁴Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* (Haz.)Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s.84

Bu askerî durum, aslında Osmanlı'nın iç dengesinin bir yansımasıdır. Devlet, artık sükunet bulma, kendi yaralarını sarma gayreti içindedir. Kendisini yenileyebilecek ideolojik açılımları yapamadığı için eldeki sistemi onarmaya çalışmaktadır. Devrin ıslahat önerilerinde de bunu görmekteyiz.

Toprak zenginliğine dayalı sistemi ihya etme gayretleri, uluslararası ekonominin sıcak para ve değerli maden ihtiyacına çarpmaktadır. Bu durum timar sisteminin mukataaya ve malikaneye dönüşmesini sağlamaktadır. Osmanlı devlet sistemi bu çıkmaza düştükçe içine kapanmaktaydı.

Bununla birlikte halen gücünü muhafaza etmesi sebebiyle rakipleri tarafından dikkate alınan bir düşmandı. Ancak, II. Viyana Kuşatması, onun kendi iç dengelerini aşan bir askerî hareketlilik olarak karşımıza çıkmıştır. Bu seferin neticesinde ortaya çıkan bozgun hali, yalnız cephedeki bir yenilgi olarak kalmamış, Osmanlı'nın 17. yüzyıl devlet sistemini krize sokan ve tekrar düzenlenmesini gerektirir bir boyut kazanmıştır.

Bu bağlamda, IV. Murad devrini ele alırken hem sistemin krizlerini hem de bazı dirilme umutlarını barındıran bir dönem olarak değerlendireceğiz. Bu dönemin konumuz açısından bir diğer önemi de padişahlık kurumunun 16. yüzyılı hatırlatır bir güç kazanmasıdır. Ancak bu durum, sisteme mal olmaktan ziyade IV. Murad'ın karizmatik kişiliği çevresinde sınırlı kalmıştır.

Hatta, IV. Murad'ın tahta çıkışı bile bir isyan neticesinde, harem ve asker in ittifakıyla vücut bulmuştur. Bu ittifakın IV. Murad'ın hükümdarlığının güç kazandığı dönemde dağılmakla birlikte, Osmanlı iktidar ilişkileri içinde görmezden gelinemeyecek bir güç haline geldiği aşıkardır.

Bu devirde ve sonraki yıllarda, isyana kalkışan unsurların, kafeste olan şehzadeleri görme talebi, aslında tahttaki hükümdar üstünde kurulan bir baskı olarak düşünülebilir. IV. Murad'ın tam anlamıyla inisiyatif alamadığı devirde, asker in şehzadeleri görme talebini²³⁵, bu baskının bir görünümü olarak düşünebiliriz.

²³⁵Ziya Yılmaz, "Murad IV", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv> (E.T.22.08.2019)

Özellikle, babaları I. Ahmed'in yeniden düzenlediği taht yasasının ilk mağdurunun oğlu II. Osman olduğu bir önemin etkileri sürerken bunun saltanat makamında yaratacağı etki dikkate değerdir.

Bu devir içinde, dikkatimizi çeken nokta, padişahın var olan iktidar ittifakını dağıtmasına rağmen, saltanat makamı adına, bunu kurumsallaştıramamasıdır. Onun kendine has yönetim yeteneği ve iradesi, saltanat yıllarının bir kısmında bütün sisteme hakim olmasını sağlamasına rağmen, padişahlığın gücünü kalıcı hale getirememiştir.

Nitekim 17. yüzyıl devlet anlayışı çerçevesinde bunu sağlayamaması oldukça normaldir. Çünkü devlet çarkı, padişahın da dahil olduğu kurumsal ortaklarla yol alır bir boyut kazanmıştır. Bu durum, IV. Murad'ın sert yönetimine rağmen değişmemiştir. Bu da devlet içinde var olan objektif şartların kişiye bağlı iradeci yaklaşımlarla bir noktaya kadar şekillendirilebileceği gerçeğiyle ilgilidir. Devrin aydınları, yazdıkları eserlerde, klasik devlet mantığını devam ettirmeleri sebebiyle benzer teoriler ortaya atmalarına rağmen güç odaklarının varlığının farkında olma, padişaha bu unsurlar arasında hakkaniyetli bir duruş tavsiye etme eğilimindedirler.

“...Evvela padişahın malumu ola ki, memleketin ve milletin düzenine yol açan, din ve devlet kaidelerinin dayanıklılığının sebebi, Muhammed şeriatının sağlam ipine bağlanmaktır. Daha sonra da âlemlerin Rabbinin bir emaneti olan reaya ve berayanın halleriyle meşgul oluna, bilgisine göre hareket eden din bilginlerinin ve gaza yolunda canını feda eden mücahit gazilerin haklarında [padişah hazretlerinin] hükümdarlara yaraşır şekildeki yüce inayeti ortaya çıka, her sınıfın iyiliği çok olanlarına saygı gösterile ve kötülük edenlerine hakaret edile.”²³⁶

Padişahın adaletli olması zarureti, bunu sağlarken İslamî esaslara dayanmasının önerilmesi devrin risalelerinde karşımıza çıkan genel nasihatlerden olmakla birlikte padişaha reaya, beraya ve askerin haliyle ilgilenmesi çağrısı hükümdara etkin bir rol biçmek gibi görünse de onun bir denge unsuru olduğunun altını çizmektedir.

²³⁶ (Haz.) Seda Çakmakcıoğlu, **Koçi Bey Risaleleri**, s.25-26

Bu dengeyi bozmak, onun da meşruluğunun sorgulanmasına sebep olacaktır ki 17. yüzyılda, padişahların tahttan indirilmelerine dair örnekler çoktur. “Adalet Dairesi” formülünün bu dengeyle alakası olsa da artık padişahın oluşturduğu ağırlık noktasının bürokrasiye kaymaya başladığı görülmektedir.

Osmanlı siyasî kaynakları, bu değişimi dile getirmeyi çok da uygun görmüyorlardı. Ancak, devlet algısının değiştiği, bu değişimin programlı, teorik ve pratik temelleri olan proje olmaktan ziyade pratik ihtiyaçlar çerçevesinde bir dönüşüm yaşadığı gerçektir.

“...Osmanlı siyasî düşüncesinin ürünlerinin, yararlandıkları İslâm siyaset kitapları kadar parlak bir felsefî derinliğe sahip olmadıkları genelde kabul edilen bir husustur. Bu, Osmanlı siyasî düşüncesinin felsefî olmaktan ziyade pratik ve pragmatik olmasına bağlanabilir.”²³⁷

Osmanlı, devlet algısı şekillenirken şartlara uygun hareket eden, büyük bir coğrafyaya ve zenginliğe hükmeden bir devletin şartlara göre değişen ihtiyaçları göz önüne alınmıştır. Bu durum, Osmanlı tarihini yekpare bir bütünlük olarak görmekten ziyade, kendi devri ve devrinin ihtiyaçları çerçevesinde değerlendirmemizi gerektirir.

Devletin kurumları, makamlar ve makam sahipleri, İmparatorluğun içinde bulunduğu iç ve dış güç dengesinin ihtiyaçlarına göre şekil almışlardır. Bu haliyle Osmanlı Devleti, en başta üretilen ideolojik argümanlara bağlı kalmamıştır. Devrinin ihtiyaçlarına göre söylemlerini yenilemiştir. Süreklilik arz eden kavramları da devrinin ihtiyaçlarına göre anlamlandırmıştır.

15. yüzyıl sonunda ve 16. yüzyılda divan toplantılarını dahi perde arkasından izleyip denetleyen kontrol eden yüce makam imajını ortaya koyarken 17. yüzyılda, çeşitli vesilelerle halkın arasına karışan bir hükümdar imajı görmekteyiz. Çünkü 17. yüzyıl -genel olarak- askerî hareketliliğin durduğu, ekonomik sorunların yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Halk arasında görünmek, padişaha, güç dengelerini tesis ederken avantaj sağlamaktaydı. Kuruluş devresindeki Osman Gazi, eşitler arasında birinci olan

²³⁷ Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde –Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları-**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Nisan 2017, 7.Baskı, s.186

gaziydi. 17. yüzyıldaki padişah ise yöneticilerin en meşrusuydu. Ayrıca makamı güvencede değildi. Çeşitli güç odaklarını tatmin edemezse veya üstlerinde hakimiyet sağlayamazsa tahtından olma ihtimali de yüksekti.

Nitekim, IV. Murad'ın ölümünden sonra tahta geçen İbrahim'in devrinde, yönetimin tamamen saltanat dışı odaklar tarafından yürütülmesi, padişahlığın sembolik bir önem içerdiğinin önemli bir göstergesi olmuştur.

Mesele padişahın varlığından ziyade, otoriteyi dengeleyecek bir kişinin veya makamın olmamasıyla alakalı bir hal almıştır. Nitekim yine çocuk yaşta tahta geçen IV. Mehmed döneminde Köprülü Mehmed Paşa'nın çeşitli şartlar ileri sürerek sadaret makamına geçmesi, padişahlıktan ziyade meşruiyeti sağlamanın önem kazandığını göstermektedir.

Sultan İbrahim döneminde, padişahın etkin bir unsur olmadığı görülür. Bu, sistemin kendini idame edebilmesiyle alakalı olduğu gibi, İbrahim'in devlet adamı olma özelliklerini tam olarak haiz olmamasıyla da ilgilidir. Devri anlatan metinlerde, onun halka sadaka dağıtan bir padişah olarak resmedilmesinin yanında eğlenceye meyyal bir kişilik olarak anlatılması, aslında devlet işlerine belli bir mesafede duran/durması istenen bir padişahlık anlayışıyla da ilgili olabilir.

*"...Ve sa 'âdetlü Pâdişâh-ı 'âdil [ol] zemân zevk [u] şâdîde. Mübârek mizâc-ı latîfleri ahlâk-ı hasene ile fukaraya merhamet ü şefekatleri i 'tibârda ve 'atıyye[y]i ihsânları mebzul. Ve her gâh 'azîmetleri Üsküdar saraylarında ve İstavroz köşklerinde ve Tersâne bağçelerinde ve Beşiktaş saraylarında ve Dâvud-paşâ saraylarında ve şikâr ve av-gâhlarda seyr ü teferrüclerde"*²³⁸

Cömert padişah imajı, padişaha ve onun dışındaki yöneticilere avantajlar sağlıyordu. Padişah açısından hayırsever yönetici imajı pekişirken taht güvencesi de artıyordu. Halka yönelik bu ilgisi azalınca isyana yönelik bir zemin oluşuyordu. Padişahın eğlenceye bel bağlaması işler yolundayken çok sorun teşkil etmezken sistem açmazla düştüğü durumlarda, devlet işlerine ilgi göstermeyen, sorumsuz

²³⁸(Haz.) Ziya Yılmaz, **Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin-Tahfîl)-II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s.1157

padişah imajı dirilti1erek sistemin yoldan çıkmasına bir sorumlu yaratılıyordu. Böylece devlet sistemi meşruiyet kaynağını kendi yaratıp kendi sndürüyordu. Böylece sistem yalnızca padişahı feda ederek varlığını sürdürmeye devam ediyordu.

Padişah devreden çıktıkça aynı soydan gelen başka bir şehzade aynı tahta oturtuluyor ve sistem işlemeye devam ediyordu. Padişahı değiştirmek, bir kuraldan ziyade saray ii ittifakları dikkate alan bir boyut kazanıyordu.

Sarayın böylesine güçlü bir hal alması, Sultan İbrahim'in öncesine dayanan bir durumdur. 8 Şevval 104 (10 Mayıs 1631) tarihli bir hükümde²³⁹ yeniçeri katibi Malkoç'a temlik edilmiş arazilerin onun ailesinin vakfı olarak kalması kararı kaldırılarak Ümmügülsüm Sultan'a paşmaklık olarak verilmektedir.

Bu durum, ocakla saray arasında da bir gerilim olduğunu gösterir ki bu da XVII. yüzyıl siyasî atmosferinin düşündüğümüzden daha karışık bir ilişkiler yumağı içinde geliştiğini bize göstermektedir.

Ancak, devrin siyaset yazarlarının yapmış olduğu saptamaların, geçmiş dönemlere ait bazı teorileri tekrarlayan bir yapıda olduğu söylenebilir. Devlet, kendi pragmatik ihtiyaçları çevresinde adımlar atmaktadır. Aynı şekilde, iktidarı şekillendiren güç odakları da bu ihtiyaçlar çevresinde bir araya gelerek güçlerini birleştirmektedir.

İktidarın özünde var olduğu düşünölen “Din ü Devlet” vurgusu, teorik bir kaynak olmaktan ziyade, atıf yapılan meşruiyeti sağlayan bir kavram olarak görülüyordu. Muhtelif siyasetlerin uygulanmasına zemin hazırladığı ölçüde de iktidara ortak olan bütün taraflarca da kullanılmaktan imtina edilmiyordu.

17. yüzyılın temel özelliği, sistemin 15-16. yüzyıllarda tesis ettiği azameti koruma gayretiydi. Devrin iç ve dış politikaları çerçevesinde değerlendirince bu çok da kolay olmuyordu. Dış politikada, İran ve Avusturya gibi güçlerin ciddi rekabeti, ölkede içindeki kuvvet dengesinin, padişahın da ötesinde şekillenen yapısı 17. yüzyılı daha karmaşık bir hale getiriyordu.

²³⁹ BAO, 85 Numaralı Mühimme Defteri(1040-1041(1042)/1630-1631(1632))<Özet-Transkripsiyon-İndeks>, Ankara, 2002, s.338

İstanbul merkezli bu sistem, bütün zenginliği merkeze akıtan bir biçimde organize edilmişti. Devletin 16. yüzyılda merkeziyetçi özelliklerini koruyabildiği devirde bu anlayışı sürdürebilmek bir ölçüde kolayken asıl belirgin sorunu sıcak para ihtiyacı olan 17. yüzyılda merkeziyetçi yapının gevşemeye başladığını, yerelin de kendine has bir model inşa etmeye başladığını görüyoruz.

“...Merkezdeki karışıklıktan kaynaklandığı düşünülen sancaklardaki kontrol kaybı, 17.yüzyıl başlarında, arkabölgedeki üretim fazlası birikimi teşvik etmiş ve şehirlerin geçimini sağlayan tek etmen hâline gelmiş olabilir. Bu durum dolayısıyla, ticaret ve bölgesel pazaryerleri canlanmış olmalıdır.”²⁴⁰

Taşra şehirlerinde başlayan bu birikim süreci, elbet halkın refahına doğrudan etki etmemiştir. Ancak bölgeyi yöneten odakların zenginleşmesine, güç kazanmasına sebep olmuştur. Osmanlı yönetiminin 19. yüzyıl başlarına kadar uğraştığı ayanlar meselesinin alt yapısı bu devirde oluşmaya başlamıştır diyebiliriz.

İstanbul merkezli yönetim algısının, aynı devirde padişah odaklı özelliğini kaybederek çok başlı bir hal alması, Osmanlı yönetiminin görünümünü değiştirmiştir. Bu duruma bir de güçsüz padişahların ilavesiyle, devir, güçlü devlet mekanizmasının kendini idame ettiği, aynı zamanda yerel unsurların güç kazandığı bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Ulemanın, sarayın ve ocağın değişin bir güç ittifakı kurması 17. yüzyıl yönetim anlayışının en önemli görünümlerinden olmuştur.

Bu devrede, devlet artık taşradaki güçlü odaklar ve onların İstanbul’daki destekçileri tarafından şekillendirilir bir hal almaya başlamıştır. Bu durum, artık devletin yerelindeki odakların güçlenmesiyle de kendini göstermektedir.

Yereldeki otoritelerin güçlenmesi, taşradaki ekonomik ve siyasî durumla ilgili olduğu kadar, padişahın saray halkıyla yanlış ilişkiler kurmasıyla da ilgilidir. Saray halkının -özellikle harem- siyasete müdahalesi, ekonomiden pay almalarının da zeminini oluştuyordu.

²⁴⁰Suraya Faroqhi, “Anadolu Şehirsel Ağının 16. Yüzyıldaki Gelişimi”, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı** (Çev.) Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, Kasım 2018, 3.Baskı, s.48

Onların çıkarlarını savunmak için taşraya gönderilen isimler, var olan ekonomik ve siyasî istikrarsızlık ortamında güçlenerek başka bir siyasî odak oluşturuyordu. Özellikle, Sultan İbrahim dönemindeki bazı uygulamalar söylediğimiz durumu kanıtlar niteliktedir.

“...Beşinci hasekiye Hamid sancağı, yedinci hasekiye de paşmaklık olarak Şam eyâleti ihsân olundu. Köprülü Mehmed Paşa, yedinci haseki tarafından Şam’a mütesellim olarak gönderildi. Osmanlı ülkesinin seçkin sancakları ile verimli eyâletlerinin bazıları musâhib ve nedîmlere, bazıları da hasekilere verilmekle, eski zamandan beri eyâletleri idare eden beyler perişanlık içine sürüklenip, orada burada sıkıntı içinde kaldılar.”²⁴¹

İbrahim devrinin liyakatsizlere pirim veren zayıf yönetimi, yukarıda da görüldüğü üzere, bozulan timar sisteminin zenginliklerini, amaç dışı bir kullanıma tâbi tutmuştur. Bu durum, adaletsizlik duygusunun yaygınlık kazanmasına ve padişahın adalet kaynaklı meşruluğuna zarar vermeye başlamıştır.

Aynı alıntıda, Şam’a mütesellim olacak kişinin geleceğin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa olduğunu söylemektedir. Sarayın itibarlı kişilerine uygun görülen timarların yönetme yeteneği olan güçlü kişilerce yönetilmesi, bölgede yarı bağımsız otoriteler oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Ya da mütesellim göreviyle taşraya gönderilen bu kişilerin itibar ve yönetme yeteneği kazanmalarına zemin hazırlamıştır.

Adeta devlet geleneği tersinden işleyerek yeni yöneticilerini oluşturmaya başlamıştır. 15.-16. yüzyıllarda sancağa gönderiln şehzadelere beklenen şey yönetme yeteneği kazanmalarıydı. 17. yüzyılda sarayın itibarlılarının mallarını yönetmeye gönderilen bu kişiler de adeta yeniden şekillenen Osmanlı yönetim algısının ilk öğrencileri olmuşlardır.

Bu devri şekillendiren kişiler ya bürokrasinin ayrıntılı işleri arasında ya da güçlü kişilere taşrada vekalet eden orta sınıf yöneticiler içinde yetişmişlerdir. Bu, kendi idarî meşruluğuyla taşranın gücü arasında denge kurmaya çalışan devletin yeni görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁴¹(Haz.)Vahid Çabuk, *age*, s.859-860

Bu görünümde -özellikle Sultan İbrahim özelinde- oluşan manzara, padişahın devre dışı edilmese de tahttan indirilmesinin kolay olduğu bir resimdir. Padişahın çevresinde toplanan saraylıların, devletin gelirlerini kendileri için kullanacakları bir güç kazanması, ulema ve askerin dayanışmasını yine gündeme getirmiştir.

Padişahlık makamının var olan durum içindeki işlevsizliği, I. Ahmed'in taht kanunnamesinin yarattığı kolaylık, halihazırda pek çok şehzadenin hayatta olması, İbrahim'in padişahlık makamında tutulmasını gereksiz kılmıştır.

Onun hallinden sonra oğlu IV. Mehmed'in tahta çıkması devletin genel görünümünde değişiklik yapmamakla birlikte, padişahın kudretli yerini güçlü devlet adamlarının doldurduğu, bürokrasinin tartışılmaz bir kudret kazandığı gözle görülür olmuştur. Bu devrin başlarında hala saray ve aileye erkek çocuk vermiş kadınların ağırlığını görmekteyiz.

Taht değişikliklerinin vazgeçilmez ismi olan Mahpeyker Kösem Sultan, devlet ricali arasında kilit noktayı işaret eder bir hal almıştır. Tarihlerde “Vâlide-i Mu‘azzama” olarak anılması, onun önemine işaret etmektedir. Onun varlığı, haremın Osmanlı siyasetindeki gücünün doruk noktasına bir timsaldir.

IV. Murad'ın İbrahim'in saltanatını görmesi, torunu IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında kaybedeceği bir iktidar çekişmesine girmesine rağmen, saray kadınlarının birçok konuda söz sahibi olabileceklerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

IV. Mehmed döneminin ilk başlarındaki iktidar çekişmesini dikkate aldığımızda, kendisini diğer güç sahiplerine tanıtmış Kösem Sultan'ın yeniçeriye Turhan Sultan'ın da saray ağalarına dayandığını görürüz²⁴². Burada kadınların hakimiyetinden öteye 17. yüzyıl devletini şekillendiren güç dengelerini görebiliriz.

²⁴²Mücteba İlgörel, “Kösem Sultan”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kosem-sultan> (E.T.24.08.2019)

İbrahim döneminde, zenginlik ve güç paylaşımında saraya önemli bir hisse kaptıran zümreler, Kösem Sultan'la bağlantıya geçerken, saray hakimiyetini kalıcı kılmak isteyen klik ise, Hatice Turhan Sultan'ın çevresinde toplanmıştır.

Bu durum, 15. yüzyıl sonunda, statükoyu savunan medrese kökenli devlet adamlarının Çandarlı Halil Paşa çevresinde toplanırken fetihçi siyaseti öneren devşirmelerin II. Mehmed çevresinde toplanmasını hatırlatır. Bu sefer çağın gerekleriyle bağlantılı olarak roller değişmiştir. Askerin desteklediği isimler başarısız olmuş, sarayın destekledikleri ise iktidardaki yerlerini sabitlemişlerdir.

Bu zaferde saray yanlılarının başarı kazanması devrin şartlarına göre oldukça tabiidir. Ordunun fetihçi boyutunun gerilemesi, padişahların dahi kendi siyasî kariyerleri tehlikeye girmemesi için ordunun başında sefere çıkmaya çok tevessül etmediği bir devirde, yetişmiş insan kaynağına ve kritik noktalardaki makamlara ulaşması kolay olan sarayın avantajları daha fazlaydı.

Tabi bu noktaya gelene kadar iktidar olgusunu şekillendiren güçlerin birbiriyle çekiştiğini bunun da padişah merkezli hükümdarlık algısını güçsüzleştirdiğini söyleyebiliriz. 17. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunmuş olan yabancılar da saray kadınlarının gücünün farkındadır.

“...Sarayda Valide Sultanın gösterdiği fevkalâde sevgi ve teveccüh sayesinde bütün imparatorluk idaresini elleri arasına almış olan Mülkî Kadın adında cüretli ve atılgan bir genç kadın vardı. Vezirler ve paşalar o tasvip etmedikçe hiçbir emir veremezlerdi. Zenci hadımlar dünyaya hükmetmekteydiler. Kadınların odalarında gizli toplantılar yapılıyor, bu toplantılarda cezalar tertip olunuyor, en büyük memurlar azlediliyor ve yerlerine bu kadınlar hükûmetini devam ettirmeye daha yararlı kimseler getiriliyordu.”²⁴³

Bu anlatım, aslında Naîmâ'nın devletlerin çöküşünü anlattığı beşinci aşamaya uygun bir saptamadır. Devlet işlerinin ilgisi olmayan insanlar tarafından idare edilmesi, hükümdarların savurganlığa düşmesi ve bunu öneren insanlarla birlikte

²⁴³Paul Rıcaut, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)** (Trc.)Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012,s.17

hareket etmesi gibi özellikler 17. yüzyılın ikinci yarısında devlet mekanizmasının hakim kusurları arasındaydı.

Devletin şartlara uygun yeni bir paradigma yaratamamış olması, yeni şartları eski teorilerle idare etme gayreti, sistemin sağlıklı işlemesine engel oluyordu. Eski teorilerin gündelik pratikte karşılığı olmaması, aynı zamanda bir zenginlik mekanizması olan devletin suiistimal edilmesine neden oluyordu.

Bu durum da Osmanlı siyasetçilerinin çok önem verdiği “Adalet Dairesi” formülünün çökmesine neden oluyordu. Teorik zeminde kökeni çok eskiye dayanan iyi niyetli kavramları kullanmak, 17. yüzyıl şartlarıyla çok da uyumlu olmadığı için sorunlar baş gösteriyordu. Devrin bütün siyaset eserlerinde adalete vurgu yapılması, fakat eskisinden farklı şeyler söylememek/söyleyememek, teorik bir çıkmaza sebep oluyordu.

Bunun bir diğer nedeni de Osmanlı siyaset algısının pratik ihtiyaçlar üzerinden şekillenmesidir. 15-16. yüzyıl devlet algısında devleti de yöneten iyi askerlere ihtiyaç varken 17.-18. yüzyıllarda devlet mekanizmasını ayakta tutacak, resmî kayıtları ve diplomatik akışı büyük bir titizlikle yürütecek kadrolara ihtiyaç duyuluyordu.

Bu duruma, iltizam sisteminin aşama aşama yarattığı yerel otoriteleri de ilave ettiğimiz zaman, Osmanlı devlet algısının düşündüğümüzden daha girift ilişkiler tarafından yönlendirildiğini görürüz. Bu durumda siyasî düşünceye katkı sağlayan metinlerin o haliyle yapacakları pek büyük katkılar yoktu.

Çünkü devrin aydını -ki bu durum 20. yüzyıl başına kadar sürmüştür- İstanbul merkezliydi. Bütün imparatorluğu başkentte gördüklerine göre tasavvur ediyorlardı. Taşrada çeşitli sorunlar yaşandığını elbet biliyorlardı. Ancak İstanbul’u değerlendirmenin daha önemli olduğunu düşünüyorlardı.

Osmanlı yönetim algısının taşra kaynaklı bir biçimde daha ademimerkeziyetçi bir duruma evrildiğini fark edemiyorlardı. Sistemin geçmişten gelen bir yaşama gücü olduğunu, IV. Murad ve Köprülü Ailesi’nin yönetimleri devresindeki gelişmelerden anlamaktayız.

“...Devletin ve ülkenin içine düştüğü bu kaotik ortamlara rağmen yetenekli ve muktedir bir padişah (IV.Murad) veya otoriter ve basiretli veziriâzamlar (Köprülüler) iş başına geldiğinde ülke yönetiminde düzen kısa denilebilecek bir zamanda sağlanabiliyordu ki bu da Osmanlı düzeninin kökten bir çöküşe duçar olmadığıнын, sistemin her şeye rağmen sağlam esaslara dayandığının bir göstergesi sayılabilir.”²⁴⁴

Sistemin kadim bir mirasa yaslanması, hakim olunan toprakların zenginliğinin İstanbul’a akması, insan potansiyeli yönüyle devrin en şanslı ülkeleri içinde yer alması, devletin olumlu yönleriydi. Bu unsurlar düzgün bir idareyle devletin yaşama gücünü sağlıyorlardı. Ancak, IV. Murad döneminde de Köprülüler döneminde de devlet, pragmatik bir gayretle günün ihtiyaçlarının çözümüne yönelmiştir.²⁴⁵

Meselenin özünde yer alan ve çözülmesi lazım gelen yeni bir devlet düzeninin tesisiyle ilgilenilmemiştir. Devletin mekanizması içinde öne çıkan bürokratik aygıtın sesi dinlenmemiştir. Taşradaki sorunların nedeni veya orada öncesinden farklı bir yolda şekillenen otoritenin ne anlama geldiği düşünülmemiştir.

Bu nedenle 17. yüzyıldaki başarılı yöneticiler sayabileceğimiz bu isimleri, II. Mehmed’in attığı kurumsal adımları yenileyen, devrin akışına uyduran kişiler olarak değil; titiz ve zor mekanizmasını kullanmaktan çekinmeyen başarılı idareciler olarak değerlendirebiliriz.

Osmanlı yönetim anlayışının teorik zeminde adalet kavramının altını çizmesi, iktidarın güç kaynağı olarak şeriata vurgu yapması, devletin gündelik sorunlarına pragmatik çözümler bulmaktan alıkoymamıştır.

Yeni bir devlet mekanizmasının tesisinden ziyade, eski mekanizmanın liderin basiretiyle kullanılması söz konusu olmuştur. Devletin siyasî ve iktisadî gücü tükendikçe de eski mekanizma işletilemez olmuştur. Özellikle padişahın konumu yukarıda da bahsettiğimiz üzere, diğer etkenler karşısında güç kaybetmeye başlamıştır.

²⁴⁴Mehmet Öz, **age**, s.139

²⁴⁵Mehmet Öz, **age**, s.143

“...Yönetici elitin iyice marjinalleştirmiş efendisi (ya da hatta ortağı) olarak sultanlar, konumlarını ancak kendilerine bırakılmış çoğunlukla sembolik rolü oynamaya rıza gösterdikleri sürece muhafaza edebilmektedirler. Gerçekten de, bir sultanı tahta çıkarmak ya da tahttan indirmek, yönetici elit içinde birbiriyle rekabet halindeki gruplar arasındaki yarışa işaret etmekteydi.”²⁴⁶

IV. Mehmed döneminin geneline baktığımızda, büyük törenlerle kutsanan bir padişah imajı görmekle birlikte, saltanatının ilk on yılında, kaderi, yeniçerilerin desteklediği Kösem Sultan ve saray ağalarının desteklediği Hatice Turhan Sultan’ın çekişmelerinin sonucuna, sonraki yıllarda da Köprülüler’in başarılarına bağlı bir padişah görmekteyiz.

İçinde barındırdığı istisnai durumlara rağmen 17. yüzyılda padişah imajının güç kaybettiği, yönetimin değişik kademelerindeki unsurların öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu durum, saltanat makamını temsil eden padişahın değiştirilmesini de kolaylaştıran bir boyut kazanıyordu. Feridun Emecen, söz konusu durumun varlığını Evliya Çelebi’den bir aktarımla şöyle açıklamaktadır.

“...ekseri halkın arasındaki türlü dedikodu ve konuşmaları kendisine has üslûbuyla değiştirerek naklettiği bilinen Evliya Çelebi de IV. Mehmed’in saltanatın başlarında 1655-56 olaylarını anlatırken kendilerine kullarım diye seslenen padişaha askerin ‘kul Allahındır sen bir mütevellisin..’ dediklerini bildirir. Gerçekten söylensin veya söylenmesin bu çarpıcı ifade Osmanlı entelektüel çevrelerinde hanedanın önemsizleştirilmesi yanında ‘hilafetin/devlet riyasetinin hanedan ile ayrılmaz bir bütün olmadığı’ yolunda oluşan kanaatin mevcudiyeti bakımından son derece mühimdir.”²⁴⁷

Siyaset ehlinin kuvvetlendiği bu devirde, taşra-merkez bağlantısını kurmayı başaran yöneticilerin devleti yönetmede daha şanslı olduğunu görmekteyiz. Şam’da mütesellimlik yapan Köprülü Mehmed Paşa’nın başarılı bir sadrazam olması, onun şahsî kudretinin yanında, edindiği devlet tecrübesiyle de alakalıdır.

²⁴⁶Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, *age*, s.92-93

²⁴⁷Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar” **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, s.49

Nitekim, sadrazamlık makamına şartla gelmesi, bunun teminatını sarayın o dönemdeki en güçlü kadını olan Hatice Turhan Sultan'dan alması, onun, 17. yüzyıl devlet mekanizmasının hangi ayaklar üstünde yükseldiğini anlamış olduğunu gösterir.

IV. Mehmed'in uzun saltanat yılları boyunca, avcılıkla ilgilenmesi, Köprülüler devrine kadar kimsenin dikkatini çekmemiş olmasına rağmen, Viyana bozgunu ertesinde yaşanan kargaşanın aşılamaımasıyla birlikte hal edilmesinin gerekçelerinden birisi olmuştur.

"...Memleket elden gitti, avdan nice bir feragat etmez ve halktan utanmazsa Allah'tan damı korkmaz? Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı, reâyâyâ zulmetmekden gayri ne fayda gördü? Bu çekilen şeyler hep şikâr fezahati değil mi?"²⁴⁸

Bu durum da padişahlık makamının halen gözden çıkarılmamakla birlikte, değiştirilmesi çok da zor olmayan bir duruma geldiğini gösteren misallerdendir. Osmanlı, kendi yönetim algısını 17. yüzyıl itibarıyla yenileyememektedir. Uygulamalar, günlük ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir.

Bürokrasi hızlı bir yükselişe geçerken, hala mutlak iktidarın sahibi bir padişahın onay alınır gibi davranmak, temel bir çelişki yaratmakta, çıkar gruplarının gücü ve tepkisine göre tahtın sahibi değişmektedir. Bu da huzursuzluğa ve güvensizliğe neden olmaktadır.

Bu devirde değişen bir padişah algısı olmakla birlikte, değişmeyen bir unsur vardır. Bu, İstanbul'un saltanat makamı olarak vazgeçilmezliği hatta kendini dayatması durumudur. Devlet erkanının burada bulunması, esnafın bütün sınıflarının bu şehirde var olması, imparatorluğun bütün zenginliğinin bu şehirde birikmesi, İstanbul'u kendi başına bir güç, her türlü iktidara kendisini bir gerçeklik olarak dayatan unsur olmuştur.

IV. Mehmed'in av merakı nasıl ki onu saltanattan indirmek için bir bahane olarak kullanıldıysa İstanbul'da bulunmaması da onun için bir hal edilme vesilesi olmuştur.

²⁴⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi III/I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 8.Baskı, s.484

Onun sürekli surette İstanbul'a davet edilmesi söz konusudur. Bu durum aslında padişaha sert bir uyarıdır. Aşağıda aktarılan anekdotta söz konusu çağrının bir şeyh tarafından yapılması, padişahı tahttan indiren ittifakın oluşmaya başladığının da bir göstergesidir.

"...Bir gün Avcı Sultan Mehmed, Hacı Evhad tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi avlanmak üzere Davudpaşa'da bulunduğu sırada va'z için Davudpaşa camiine davet ettiyse de Hüseyin Efendi:

*- 'Va'z isteyen İstanbul'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar; buraya gelsünler, benim söyleyeceğim, avdan vazgeç, gelip tahtında otur, ibadet ve taata meşgul ol; vilâyetler harap oldu, ibadullahı gör gözet demekten ibarettir' sözleriyle pâdişahın gönderdiği adamı geri çevirdi. '*²⁴⁹

İstanbul, yönetimdeki üstünlüğünü Edirne'yle paylaşmak istemiyordu. Ayrıca padişahın Edirne'de ikameti, sarayın İstanbul esnafıyla yaptığı alışverişin de yönünü değiştirmişti. Şehzade Mustafa'nın sünnet şenliği için Edirne'de yapılan hazırlıklara göz attığımızda, İstanbul halkının tepkileri de anlaşılır hale gelmektedir.

*"...Şenlik başlamadan 37,000 tavuk, 5,000 kaz, 6,000 ördek getirildi ve kullanmak üzere 4,000 ağaç sini, 2,000 sahan, 200 büyük sahan, 1,100 Edirne esnafından ödünç alınan yeni ve büyük sahan, 30 büyük kazan, 3,000 mevlut tabağı, 7,000 âdet tabağı, 1,500 kavanoz, 1,600 cam tabak, 3,000 çini tabak sağlandı. '*²⁵⁰

Padişahın, Edirne'de bulunması, devlet işlerinden ziyade avla ve kendi zevkleriyle uğraşması, ordunun bozgun halinde olması, siyasetin merkezi olan İstanbul'un dışlanması, İstanbul'da yaşayan güçlü esnaf sınıfının sarayın sağladığı zenginliği paylaşmak istememesi gibi sorunlar, padişahın tahttan indirilmesi için vesile olmuştur.

Burada, Osmanlı devlet geleneğinin 17. yüzyılda kazandığı yeni şekil tekrar karşımıza çıkmaktadır. Padişah, siyasete yön veren etkin bir konumda değildir. Saray halkı, ulema ve askerin kurduğu güç dengesi çerçevesinde değiştirilebilen bir siyasî

²⁴⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age*, s.484

²⁵⁰Özdemir Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 2.Baskı, s.44

aktördür. **Râşid Tarihi**'nde IV. Mehmed'in tahttan indirilişini anlatırken, ulemanın ve ileri gelenlerin Ayasofya Camii'nde toplandığını, ordudan gelen uyarıların okunduğu kaydedilir.²⁵¹

Var olan sistemin, padişaha bağlı olmadan işleyebilmesi, devletin kurumsal yapısı bakımından oturmuş bir nizamla işaret etmekle birlikte, özellikle 17. yüzyılda sıklıkla yaşanan taht değişikliğinin ekonomiye zayıflık ve halka güvensizlik verdiği de bir gerçektir.

Burada söz konusu sıkıntı, kurulu nizamın gerçekçi bir şekilde değerlendirilememesi ve buna uygun bir devlet teorisi oluşturulup kanunlaştırılamamasıdır. II. Mehmed'in fetihçi bir padişah olmasının yanında, devletin ihtiyaçlarını teorize eden ve ona uygun yasalar çıkarana bir yönetici olması, 17. yüzyıldan bakınca daha önemli olmaktadır.

Devlet, yeniden kabuk değiştiriyordu. Artık merkezîyet algısı ve bütün gücü elinde tutan padişah algısı yıkılıyordu. Bürokrasinin ve onlarla işbirliği halindeki unsurların, yönetimde güç kazandığı görölüyordu.

Bu işbirliği, güç algısında da değişmelere sebep olmuştur. Artık kapıkulunun iktidar hakkında doğrudan söz söyleme salahiyeti kalmamıştır. Öyle ki ilerleyen dönemlerde yeniçeri, İstanbul'da terör estiren bir odak olarak görölmeye başlanacaktır.

Bürokrasinin devlet yönetiminde güçlenmesi, nihayetinde memur olan bu unsurların güçlü kişilerce korunmasını da gündeme getirmiştir. Bu aşamada, klasik dönem sultanlarının en büyük korkularından birisi olan güçlü aileler oluşmaya başlamıştır. Bunlar, saltanat makamına talepkar olmasa da gücün yönetiminde bürokratik mekanizmayı da şekillendiren bir etkiye sahip olmak istiyorlardı. Bunu da başardılar.

²⁵¹(Haz.)Abdülkadir Özcan vd.,**Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)-I**, Klasik Yayınları, İstanbul, Mayıs 2013, 1.Basım, s.319

“...on yedinci yüzyılın son yirmi yılında yüksek yönetim mevkilerinin yarısından fazlasını kırk aile elinde bulundurmaktadır. Dahası, bu ailelerin reisleri, kamu görevlerine kendi şahsi maiyetleri arasından atamalar yapmak suretiyle etkilerini sürdürmeye çalışmışlardır.”²⁵²

Padişahı tahttan indiren mekanizma, bunun gerekçesi olarak “Din ü Devlet”in zarar gördüğü iddiasını kullanıyordu. Özellikle IV. Mehmed’in hal kararının alındığı toplantıyı ele aldığımızda, güçlü ailelerin öne çıkması, meselesini daha açık olarak görmekteyiz. Padişahın yetersiz olduğunu Aysofya Camii’ndeki toplantıda dile getiren, aynı zamanda sadaret kaymakamı olan Köprülüzâde Mustafa Paşa’dır. Ulemayı harekete geçmeye çağıran da odur.

“...heman kâimmakâm feth-i kelâm edüp, ‘işte âmmе-i asâkir-i İslâm’ın işbu mazharları nâtık olduğı üzre Pâdişâh-ı enâm hazretlerinin şeb ü rûz pîşe vü kârı sayd ü şikâr ve niâm-ı umûr-i dîn ü devlet matrûh-ı nazar u i’tibâr olup, a’dâ-yı dîn bu Devlet-i Aliyye üzerine her taraftan hücum ve memalik-i mahrûsa hududunda taraf taraf vaz’-ı kadem-i şûm etmeden hâlî değil iken bir alay bed-hâhân-ı dîn ü devlet sözüyle dünyâyı birbrine katdılar. Ve bu derdin ‘ilâcın görmeğe kadir olanalrı dâire-i saltanatdan uzak yerlere itdiler. Böyle tedbir-i mülk ü devletiyle mukayyed olmayan Pâdişâhın şer’an hal’i lâzım idiğine şübheniz var mı efendiler? Niçün söylemezsiz?’²⁵³

Saltanat değişimi, elbette Osmanlı Devleti’nin güç kaybetmesine engel olmamıştır. Hatta ardı ardına kısa süre tahtta oturan padişahlar döneminde sorunların daha da arttığı görülmüştür. Ancak işin genel görünümünde güç dengesinin değiştiği, Osmanlı devlet algısının padişahın dışındaki odaklar çevresinde şekillenmeye başladığını görmekteyiz.

Güçlü ailelerin oluşması, başka bir deyişle, devlet iktidarının padişah ve diğerleri arasında paylaşılması, Osmanlı taşrasının farklı bir ademimerkeziyet kazanmasıyla eş güdümlü olarak gitmiştir. Merkezî gücünü geniş coğrafyasında tam anlamıyla hissettiremeyen devlet, bu gücü, merkezdeki güç odaklarıyla işbirliği halinde kullanmaya başlamıştır.

²⁵²Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, *age*, s.105

²⁵³(Haz.)Abdülkadir Özcan vd.,*age*, s.319

Yerel gücün oluşmasında, 16. yüzyıl sonlarında başlayan Celalî İsyanları'nın önemli bir rolü vardır. Anadolu'daki bu huzursuzluk Sultan İbrahim dönemi boyunca devam etmiş, hatta Köprülülerin basiretli yönetimine kadar kendisini hissettirmiştir. Ancak, belli bir sükûnet sağlansa da bunun idarî anlamda sonuçları olmuştur.

Celalî huzursuzluklarıyla boşalan topraklar bazı yerel yöneticilerin elinde toplanmış ve zamanla merkeze de baskı yapar bir hal almıştır. Bu durum, özellikle 1683 sonrasındaki savaşların masraflarını karşılama gayretleri esnasında kalıcı bir boyut kazanmıştır. Belli dönemler için verilen iltizamlar, mültezimlerin elinde daha hukukî dayanaklar kazanmış ve yerel otorite merkeze karşı daha fazla güç kazanmıştır.

“...Geliri artırıp masrafı kısmak için yapılan faaliyetlerin birbirini destekleyen mekanizmalar içerisinde ulaştıkları sonuç, iltizamın kayd-ı hayat şartı ile verilmesi olmuştur. Bütçe açıklarıyla yapılan bu mücadele, vergi toplama usulünde yeni merhale olan malikâne usulüne geçilmesini sağlamıştır.”²⁵⁴

Bu durum, Osmanlı yönetiminin temel hedefi olan merkezci yapıdan sapmaları da kalıcı hale getirmiştir. Klasik devlet anlayışının gelir ve hakimiyet kaynağı olan timar çözülmeye başladıkça, toprağa dayalı yeni vergilendirme rejimleri oluşmaya başlamıştır. Bu da yerelin merkezle olan ilişkisini değiştirmiştir. Yerel otoritenin merkezdeki temsilcileri, aslında 17. yüzyılda güç kazandığını gördüğümüz bürokratik unsurlar ve padişah karşısında güçlenmesine izin verilmeyen idarî unsurlardır.

İstanbul'da bulunan bu yönetim unsurları, taşradaki topraklarının başına girmiyor, kendilerini temsilen görevliler gönderiyorlardı. Bu da merkezden taşraya uzanan hat üstünde yeni güç sahiplerinin doğmasına zemin hazırlıyordu.

“...Yüksek devlet görevlileri, kendilerine hâs olarak tahsis edilen bölgelere gitmiyorlar, oralarda vergileri toplamak ve reâyânın güvenliğini temin etmek üzere voyvoda adı verilen adamlarını gönderme yolunu izliyorlardı. Voyvodalar ise, çoğu kez vergi toplama işini iltizam yolu ile mültezimlere bırakıyor, bazen de ayrıca subaşılar tayin ederek, bu yolla

²⁵⁴Murat Tuğluca, **Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s.110

genel güvenlik hizmetlerini yerine getirmeğe çalışıyorlardı. Bu şekilde pâdişahı ile reâyâ arasındaki görevliler zinciri uzadıkça, mutlak otoritenin tesisinde, ister istemez teorideki katılıktan uzaklaşmış oluyordu. ²⁵⁵

Devlet, kendini yeniden organize etmenin eşiğindeydi. Ancak bunu radikal kararlar olarak yapma ihtimali bulunmuyordu. Taşradan vergi akışını sağlamak ve o bölgelerde güvenliği sağlamak için yeni bir yönetici sınıfa muhtaçtı. Taşra beyleri de söz sahibi olduğu malikâneleri korumak için padişah iradesine ve İstanbul’da organik bağ içinde oldukları bürokratlara mecburdu.

Karşılıklı bu mecburiyet adı konulmadık bir ademimerkeziyet yaratsa da daha ötesinde bir adım atmak iki taraf için de mümkün değildi. Ancak İstanbul, Anadolu’da kendi varlığını tehdit edecek adımları önlemeye de gayret ediyordu. Mesela, saruca ve sekban namıyla asker toplanması yasaklanmış bunun için tedbir alınmıştır. **Râşid Tarihi**’nde H.1100 (M.1689) tarihli olayların arasında bu duruma karşı atılan adımları da görmekteyiz.

“...ba‘de‘-yevm vezîria‘zam kapusunda serçeşme i‘tibârı ve memalik-i mahrûsada Saruca ve Segbân nâmı ref‘ olunub vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân-ı kirâm ve ümerâ ve muhassılın-i emvâl ve mütesellimler kapularında dahi fî-mâ-ba‘d Saruca ve Segbân bayrağı yerine dîvânegân ve gönüllüiyân ve fârisân ve azebân bayrakları açılmak ve el-yevm kapularında bulunan levendâtın bayrakların düşürüp...” ²⁵⁶

Devlet, güç unsurlarının kendi silahlı birliklerini oluşturmaması için önemleri almaya çalışmaktadır. Saruca ve Sekban adı verilen bu kuvvetler, aslında Anadolu’da iyi hatırlanmayan gruplardır.

Bölgenin güçlü beylerinin hatta merkezde bulunan veziriazamın kapılarında bu gibi bir zor kuvvetini bulundurması hoş karşılanmamıştır. Bu birliklerin kaldırılmasında genel sebep halka ve yolculara zulmetmeleri olarak gösterilse de devlet, kendi dışında zor gücünü elinde bulunduran odaklara karşı çıkmıştır.

²⁵⁵Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, **Belleten**, Ekim 1974, C.XXXVIII, S.152, s.677

²⁵⁶(Haz.)Abdülkadir Özcan vd.,**age**, s.358

Söz konusu kaydın devamında, saruca ve sekbanların suçları şimdilik görmezden gelinse de bu örgütlenme devam ettiği takdirde cezalandırmalar olacağı söylenmektedir. Eser, bu bilginin ferman kaynaklı olduğunu belirtir ki bu da padişahın doğrudan duruma müdahil olduğunu, devletin bu oluşuma en üst makamdan tepki verdiğini bize göstermektedir.

18. yüzyılın vakalarını göz önüne aldığımızda ayanların güçlü bir şekilde varlığını ortaya koyduğunu görmekteyiz ki onların bu kudretinin temelinde sahip oldukları topraklar kadar çevresinde toplanan silahlı güçler de vardır. Dolayısıyla, merkez bu konuda ne kadar ciddi uyarılar yapsa da yerel unsurlar -hatta merkezdeki muteber devlet adamları- bu teşkilatlanmadan vazgeçmemiştir.

Bu durum, güç odakları arasında ince bir dengenin var olduğunu göstermektedir. Padişahın temsil ettiği odağın artık kayıtsız şartsız bir iktidar beklentisi içinde olmadığı sezilmekle birlikte, 18. yüzyıla karakterini verecek olan iktidar dengelerinin oturmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Padişahı devre dışı bırakmayan ancak devlet makinesini onunla birlikte işletmek isteyen yeni devir yöneticileri yukarıda da bahsedildiği gibi bunun ekonomik temelini oluşturmak zorundaydı.

Osmanlı toprak ekonomisine dayanan yapısı sebebiyle bir ticaret burjuvazisi yaratacak sınıfsal dengeleri barındırmıyordu. Ayrıca, müsadere uygulamasının varlığı, sermaye birikiminin sağlanmasını ve para-mal dengesine dayalı bir zincirin kurulmasına da engeldi.

Yüksek mevkidekileri iktidara ortak kılacak zenginlik tarım kökenli bir üretime dayanmalıydı. Toprağın devlet denetiminde olduğu bir sistemde bunu aşacak mekanizma, iltizam ve malikâne gibi vergi toplama yöntemleriydi.

Yukarıda, savaş şartlarının yarattığı nakit para açığının bu süreci hızlandırdığından bahsetmiştik. 17. yüzyıl sonu itibarıyla malikâne türü topraklar yaygınlaşmaya başladı. Bu uygulamaların yasalaşmasını sağlayan kararlar çok hızlı bir şekilde de devreye sokuldu.

“...Şeriatla kanunu uzlaştırmaya çok hevesli olan İstanbul’daki ulema da dahil diğer alimler muhalefetlerinde daha hoşgörülülerdi. Faiz (kâr) kavramına ilişkin çok fazla yorum yapmaksızın uzun dönemli iltizam hususunda İstanbul baş müftüsü Mehmet Sait, Anadolu ve Rumeli müftüleriyle biraraya gelerek, 1695 imparatorluk fermanının yanı sıra malikâne satışının ‘nizam-ı islam devletinin hayrına’ olduğuna dair Arapça bir fetva yayınladı.”²⁵⁷

Yukarıdaki alıntıda dikkatimizi çeken şey, padişahıan özerkleşen idarî yapıya, ulemanın da desteği olduğudur. **Râşid Tarihi**’nde IV. Mehmed’in tahttan indirilmesinin görüldüğü alıntıyı²⁵⁸ göz önüne aldığımızda, artık farklı bir güç kazanan vezaret makamının ciddi kararlarında ulemayı yanına aldığını görmekteyiz.

Malikâne sisteminin yasalaşmasını sağlayan kanun hakkındaki olumlu fetvanın engelsiz bir şekilde alınması, ulemanın da yeni süreçten memnun olduğunu göstermektedir. Bu durum, ulemanın da yeni doğan güçlere taraf olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti, 1683’ten itibaren kendisini her anlamda sıkıntıya sokan bir savaş süreci içindeydi. Dolayısıyla atılan bu yasal adımların gerçek sonuçları, ancak Zenta Bozgunu’nu takip eden Karlofça Antlaşması (1699)’nın sağladığı barış ortamında görülecekti.

Savaş yorgunu devlet, güç kaybetmişti. Ordu mevcutları azalmış, personel eksiği halktan toplanan insanlarla karşılanmıştı, inzibatı sağlamakta zorluklar çıkıyordu. Toprağıyla geçinemeyen köylüler sekbanlara katılıyor, Balkanlarda ‘‘Hayduk’’ adı verilen çeteler ortaya çıkıyordu.²⁵⁹

Bu sorunlar devam ederken, II. Mustafa’nın Edirne merkezli bir yaşam sürmesi, hocası ve şeyhülislamı Feyzullah Efendi’nin büyük bir güç kazanması ona yönelik tepkileri artırmıştır. Bunu özellikle, bu devri anlatan metinlerde açıkça görmekteyiz. Özellikle ilmiye sınıfıyla ilgili makamları, kendi çevresindeki insanlara dağıtması onu güçlü kılmakla birlikte, bir tepki dalgasının oluşmasına da sebep olmaktadır.

²⁵⁷ Ariel Salzmänn, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime’i**, (Çev) Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, 1.Baskı, s.168-169

²⁵⁸ (Haz.) Abdülkadir Özcan vd., **age**, s.319

²⁵⁹ Abdülkadir Özcan, “Mustafa II”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-ii> (E.T. 26.08.2019)

“...Sekiz nefer evlâdı olup, birisi nakîbüleşrâf, ikisi mevleviyyet arpalığı, müftülük pâyesi dahi edüp, vezîra ‘zamlara vardıkça binek taşında selâmlayup Çavuşbaşı, reis efendi, vezîria ‘zam kethudâsı, tezkireciler zukak kapusundan hâricde istikbâl ederler. Allahü te ‘âlâ rahmet eyleye, bu husus Vezîria ‘zam Hüseyin Paşa’nın pek gücüne gelürdü.’²⁶⁰

Saltanat makamı olan İstanbul’un terk edilmesi, II. Mustafa’nın günlerini Edirne’de geçirmesi, tepkilerin diğer kaynağıydı. Bunun, esnaf için ekonomik gerekçeleri olmakla birlikte, yeniçeriler başta olmak üzere pek çok unsur, bu tercihte farklı anlamlar arıyorlardı.

Nitekim hanedanın geçmişine baktığımızda Cem-Bayezid çekişmesinde de Edirne-İstanbul çekişmelerinin izlerinin olması, II. Osman olayında İstanbul’un terk edileceği iddiasının ortaya atılması, IV. Mehmed tahttan indirilirken Edirne’de yaşamasının tepki duyulan unsurlardan olması, kurulu nizamın İstanbul’a özel bir önem verdiğinin de göstergesidir.

“...Selâtîn-i izâmın makarr-ı kadîmleri İstanbul olup, seferler takrîbiyle bir müddet Edirne’de ikamet olunmuşdu. Lâkin elhamdü lillahi te ‘âlâ milel-i Nasârâ ile sulh olunup, Edirne’de oturmanın lüzumu kalmayup, İstanbul’a gelüp, nizâm-memleket ve tanzim-i umûr-ı ra’iyyet ile takayyüd lâzım iken, mücerred İstanbul’da fetret eksik olmaz, ma’nâsına gûyâ mukaddere karşı komak gibi İstanbul bilkülliye ferâmûş(olundu)’²⁶¹

Padişahın İstanbul’da bulunmamasının kadere karşı koymak olarak anlaşıldığı bu sistem, artık padişahı değiştirme gücünün ötesinde onu yönlendiren, nerede bulunması gerektiğini dikte eden bir özellik kazanmıştır. Padişah önemsenen bir unsur olmakla birlikte fiilî yetkileri kısıtlanmış bir makama dönüşmeye başlamıştır.

17. yüzyılın son yılında imzalanan Karlofça Antlaşması (1699)’nı yalnız dış ilişkiler değil, devletin iç nizamı adına da önemli bir belge olarak değerlendirebiliriz. Bu belge, Osmanlı Devleti’nin uluslararası dengelerdeki gücünün sınırını belirlerken, devletin iç nizamında da bürokrasinin kesin zaferini ilan eden bir belge olmuştur.

²⁶⁰(Haz.)Abdülkadir Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.223

²⁶¹(Haz.)Abdülkadir Özcan, **age**, s.225

Râmi Mehmed Efendi'nin Karlofça görüşmelerindeki başarısı, Osmanlıların Batılı müttefikleri kandırdığı algısını²⁶² doğuracak kadar parlaktı. Bu durum, Osmanlı devlet sistemi içinde sadrazamın ve ona bağlı bürolardan birisi olan reisülküttablığın yükselişini ifade etmekteydi.

Bu durum 18. yüzyıla adım atarken birkaç noktanın belirgin hale geldiğini göstermektedir. Bunlardan birisi, yukarıda da bahsedildiği üzere, padişahlık makamının fiilî gücünün azalmasına paralel olarak sadaretin gücünün artmasıdır²⁶³. Bir diğer nokta ise Osmanlı Devleti'nin dış politikada inisiyatifi kaybettiği oranda diplomasiye önem vermesidir. Diplomatik unsurlar öne çıktıkça da bununla ilgili reisülküttaplık makamının güç kazanmasıdır.

Sadaret makamının iktidar algısını yönlendirmesi, bürokratik işleyişi daha hızlı hale getirmekle birlikte, padişah gibi üstün meşruiyet işaretleri taşımaması nedeniyle, iktidarını kendisine benzer güç odaklarına dayaması zorunluluğunu getiriyordu.

Bu denge durumu, bazen ulema ya da askerle ittifak kurarak sağlanmak istense de ekonomik zenginliği kendi kurallarına göre işleyebilen, belli ölçüde silahlı gücü olan taşra beyleriyle de dayanışma içinde olmak bir zaruretti.

*“...Arazi sahiplerinin ekonomik güçleri, uzun vadede, siyasî çevre içinde de etkisini göstermiştir. Önceleri siyasî güce ulaşmak, arazi sahipliği kazanımını kolaylaştırmışken, 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl boyunca birçok idarî yönetici, ancak, egemen yerel grupların desteğini aldığı sürece işbaşında durabilmiştir.”*²⁶⁴

II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, sistemin yeni sahiplerinin saltanat makamına verdikleri bir uyarı olarak düşünülmelidir. Onun tahttan indirilmesinde, pahalılık, iç ve dış sorunlar gibi birçok sebep dile getirilirken, devrin önemli kaynaklarının özellikle Feyzullah Efendi'nin kudretini ve padişahın İstanbul yerine Edirne'de oturmasını öne çıkarmaları bir tesadüf değildir.

²⁶² Recep Ahışhalı, “Râmi Mehmed Paşa”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa> (E.T.27.08.2019)

²⁶³ Murat Tuğluca, **age**, s.2

²⁶⁴ Suraiya Farokhi, “16. Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum-II”, **age**, s.147

Bu iki olay, sadrazamın başında olduğu devlet mekanizmasının, işlerine karışan insanlar istememesi, zamanın sadrazamı Râmi Mehmed Paşa'nın Feyzullah Efendi'yi hedef alan bir isyan tertip etmesi²⁶⁵ bu bağlamda değerlendirilebilir, bürokratik mekanizmanın bağımsızlığını koruma gayreti olarak görülebilir.

Ayrıca devleti yönetenlerin, padişahı İstanbul'da görmek istemeleri, hem inşa ettikleri yeni devlet nizamını meşrulaştırmak için önemliydi hem de saltanat makamının kendini diriltme gayretlerine anında müdahale edebilmek için gerekliydi. Bir bakıma, padişah dışındaki hanedan üyeleri nasıl Şimşirlik'te göz hapsindeyse padişah da İstanbul'da bürokratik devlet aygıtının göz hapsinde bulunuyordu.

Padişahın İstanbul'da olması, devleti algısını şekillendiren bürokratik mekanizmanın kendisini güvende hissetmesine sebep oluyordu. Böylece ortaya çıkan krizlerde ucu İstanbul'dan taşraya uzanan bir çıkar sistemini feda etmek yerine padişahın değişimini hızlıca sağlayabilecek bir üstünlük sağlanmış oluyordu.

Padişahın günlük hayatını kaydeden sır katipliği müessesesi hakkında ilk ayrıntılı bilgilerin 17. ve 18. yüzyıl kaynaklarına dayanması²⁶⁶, muhtemelen padişahı da kuşatan bir bürokratik mekanizmanın kurulmuş olmasıyla alakalıdır.

Bu noktada, Naîmâ'nın devlete dair söyledikleri daha anlamlı olmaktadır. 18. yüzyıl başlarından bakarak 17. yüzyılı değerlendirme şansı olan bir isim olarak, bürokrasinin -o devrin deyişiyle Kalemiye- önemini vurgulamıştır²⁶⁷.

*"...Naima'ya göre, sistemin iyice oturduğu bir istikrar döneminde askeri becerilerden ziyade yöneticilik kabiliyetlerine ihtiyaç duyulur. On yedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Naima'nın işaret ettiği sivil grubun yönetimi ele geçirme süreci tamamlanmıştır."*²⁶⁸

Naîmâ'nın eserindeki ilgi çekici bir noktada, eserinin başında İslam tarihinin önemli bir olayı olan Hudeybiye Antlaşması'nı konu etmesidir. Söz konusu antlaşma, Hz.

²⁶⁵Recep Ahışhalı, "agm.", <https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa> (E.T.27.08.2019)

²⁶⁶Fikret Sarıcaoglu, "Sır Kâtibi", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sir-katibi#2-osmanlilarda> (E.T.27.08.2019)

²⁶⁷Naîmâ Mustafa Efendi, **age**, s.37-38

²⁶⁸Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, **age**, s.105

Muhammed devrinde Mekkelilerle imzalanan, Müslümanlar için tavizler içeren bir metin olmakla birlikte üç yıl sonra Mekke'nin Müslümanlarca ele geçirilmesiyle Arap Yarımadası'nda İslamiyet hakim olmuştur.

Naîmâ bu eseri yazdığı yıllarda, Karlofça Antlaşması'nın imza edilmesinin üstünden birkaç sene geçmişti. Uzun savaş yılları akabinde imzalanan bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, ilk kez bu ölçüde toprak kaybetmiştir.

Dolayısıyla Hudeybiye Antlaşması gibi, tavizkar görünen bir antlaşmadan sonra Mekke'nin fethiyle Müslümanların kesin bir zafer kazanmasıyla Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ve toprak kayıpları içeren Karlofça Antlaşması arasında bir benzerlik kurulmuş, bu zarurî tavizlerin geleceğin zaferleri için bir zemin oluşturduğu mesajı vurgulanmıştır.

Ayrıca, Naîmâ'nın Hudeybiye Antlaşması anlatımında Hz. Muhammed'in diplomatik öngörüsünün altı çizilmiştir. Karlofça Antlaşması'nın da devrinin şartlarında, Osmanlı için bir diplomatik başarı olduğu vurgulanmaktadır.²⁶⁹ Bu antlaşmanın baş mimarı devrin reisülküttabı Râmi Mehmed Efendi'dir.

Onun da kalemiye sınıfının en güçlü temsilcisi olarak parladığını ve sadrazamlığa kadar yükseldiğini düşünürsek, Naîmâ, kalemiye sınıfı hakkındaki tespitleriyle Osmanlı'nın Karlofça Antlaşması sonrası iç nizamı arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadır.

Bu durum, bir 18. yüzyıl aydınının gözünden devrin yönetiminin bir nevi fotoğrafının çekilmesidir. Artık fetihçi bir devlet yoktur. Dolayısıyla onun her şeye muktedir hükümdarı da yoktur.

Olgunluk çağına ulaşmış bir imparatorluğun geniş bir teşkilatla yönetilmesi söz konusudur. Bu devrin padişahı da her şeye muktedir bir hükümdar değil bu mekanizmanın işleyişini bozmaması gereken bir meşruiyet kaynağıdır. Bu işleyişe

²⁶⁹ Recep Ahışhalı, '‘agm’', DİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa> (E.T.27.08.2019)

olumsuz bir müdahalesi olursa tahttan indirilecektir. Nitekim II. Osman, İbrahim, II. Mustafa, III. Ahmed'in hallerini de bu bağlamda düşünmek gerekmektedir.

17. yüzyıl, Osmanlı iktidar algısının padişahın dışına kaymaya başladığı bir süreci işaret etmektedir. 15-16. yüzyıllarda padişahın mutlak iktidarı töre ve kanun çerçevesinde kısmî anlamda sınırlansa da son sözü söylemek hakkı daima padişahındı.

17. yüzyılda, şeklen bu anlayış devam etse de padişah kendi dışında, müdahale edemediği güç odaklarıyla iktidarını paylaşmak zorundaydı. Bürokratik mekanizma, pek çok unvanla kutsanmış padişahı dahi kuşatan bir kudret kazanmıştır.

Bunun yanında, İstanbul'da sadrazamın emri altında devlet çarkını döndürmeye çalışan bu yüksek memurlar sınıfı; tımar sisteminin bozulması, Celalî ayaklanmalarının etkisiyle boşalan taşrada, kendi araçları olan küçük memurlar ya da yerel beylerle dirsek temasına geçerek sonu malikâneye ulaşan bir vergi rejimi inşa etmişlerdir.

İnşa edilen bu malî rejim, imparatorluğun o devirde ihtiyacı olan sıcak para ihtiyacına kısmî bir çözüm oluştururken sonu 18. yüzyılda ayanlara ulaşan bir taşra iktidarı da yaratmıştır. Taşra zengini, 17. yüzyılda merkezdeki yüksek bürokrasinin koruyuculuğuna ihtiyaç duyarken zamanla merkez yönetimi taşradaki ayanlarla dayanışma ihtiyacı içine girecektir.

Devletin 16. yüzyılda büyük kıskançlıkla koruduğu merkeziyet algısı, 17. yüzyılda, özellikle Celalî isyanları neticesinde, ağır bir darbe almıştır. Bölge yöneticilerinin merkezi de dikkate almayan keyfi yönetimleri, tımarların yerel bürokrasinin de yardımıyla çiftliklere ve mülklere dönüşmesi, burada maddî gücünü artıran yerel otoritelerin saruca ve sekban adıyla silahlı güçler oluşturması, taşrada yeni siyasî odakların doğmasına sebep olmuştur.

İktidar algısının her şeyi kuşatan padişah anlayışından her şeyi kuşatan bürokrasi anlayışına doğru evrilmesi, Osmanlı devlet anlayışının kurumsallaşması adına anlamlı bir gelişme olsa da 16. yüzyılda merkeziyetçi bir anlayışla kurulmuş teorik

çerçevenin yeni şartlara uydurulamaması, devletin temellerinin kuvvetlendirilmesinde tutarlı argümanlar oluşturulmasını engellemiştir.

17. yüzyıl, Osmanlı devlet algısını, padişahı aşağıya doğru inen bir sistem olmaktan çıkarmıştır. Merkezinde bürokrasinin olduğu, daha geniş ittifaklara dayalı bir iktidar algısı ortaya çıkmıştır. Yerelde, malikâne temelli güç sahiplerinin de yavaş yavaş ortaya çıkması yönetici erkanın dikkate alması gereken güçlerin sayısını artırmıştır. Malikâne sisteminin iktidar anlayışını etkileyen sonuçlarını anlamamızda Mehmet Genç'in bazı anlatımları bize ışık tutmaktadır.

“...Aslında ve kuruluşunda hakim bulunan telakkiye nazaran, mukataasının yanı başında kalarak vergileri bizzat tahsil etmek üzere yaratılmış görünen malikâneci tipi, zamanla iyice belirginleşen bir şekilde İstanbul'da oturan ve malikânesini iltizamla idare ettiren bir nevi rentier haline girmiştir.”²⁷⁰

Bu anlatımda, malikâne sistemi, devletin nakit ihtiyacını çözen bir sistem olarak düşünülmüştür. Amaç bu hakkı kazanan kişinin söz konusu bölgede bizzat vergiyi toplamasıdır. Ancak bu hakka sahip olanların bir kısmının İstanbul'da bulunması ve kendi adına mültezim tutması bürokratik mekanizmaya yakın ya da ona dahil unsurların taşra otoriteleriyle bir çıkar ilişkisi içine girmesine sebep olmuştur.

17. yüzyıldaki ekonomik düzenlemelerin yalnız gelir gider dengesiyle ilgili gelişmelere değil hakimiyet algısına dair değişimlere de etkisi olmuştur. Tımar sisteminin klasik dönem imparatorluk algısını beslemesi ve ona dayanak olması gibi malikâne sistemi de bürokratik hakimiyete dayanak olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik temelini oluşturan toprak gelirlerinin yeni bir paylaşımına tabi olması, yönetici organların da bu zenginliğe sahip unsurları dikkate almasına sebep olmuştur. 17-18. yüzyıllarda yapılan hayratların sayısını dikkate aldığımızda padişah dışındaki unsurların güç kazanmaya başladığı da ortaya çıkar.

“...On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, o dönemin yönetici sınıf mensuplarınca ne kadar cami, hastane, okul ve diğer hayır kurumları inşa edildiği sorulmalıdır. Böyle bir bilanço,

²⁷⁰Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, 15.Basım, s.107

her biri okullar, hastaneler ve imaretler külliyesine sahip birçok selâtin camisinin inşa edildiği on beş ve on altıncı yüzyıllarla kıyaslandığında sarayın güç kaybını hemen ortaya koyacaktır.'²⁷¹

Hanedanın saygınlığı halen varlığını korumakla birlikte hareket alanının sınırlandığını, bürokratik mekanizmanın kendi güç birliğini kurarak iktidarı şekillendirdiğini görmekteyiz. Devletin nizamını oluşturan seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıfları halen varlığını korumakla birlikte içerikleri ve toplum için kazandıkları anlam değişmiştir.

Feyzullah Efendi örneğinde gördüğümüz gibi ulema sınıfına üye bir zatın padişahın gücünün gölgesinde kendine bir otorite yaratması, kendisi seyfiye sınıfına mensup olmakla birlikte kalemiyenin bütün bürolarını yöneten sadrazamın tepkisini çekmektedir. Dolayısıyla iktidarın bölüşümü birçok meseleye sebep olduğu gibi başlayan isyan neticesinde padişah da tahtını kaybetmiştir.

Padişahın 16. yüzyılda olduğu gibi siyasî karar alma mekanizmasında tartışılmaz bir özelliği yoktur. Sistem 17. yüzyılda kendisini idame edecek hale gelmiştir. Bu nedenle de padişah silik bir unsur olarak görülmektedir.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti için birçok talihsizliği barındırsa da II. Mehmed, I. Selim veya I. Süleyman gibi kudretli sultanların bulunmaması, liyakatsiz padişahların varlığından ziyade devlet mekanizmasının padişahın iradesi dışında da çalışma yeteneği kazanmasıyla ilgilidir.

16. yüzyılda padişahı merkez alan bu sistem, söz konusu devrin iktidar anlayışı için çok uygun bir anlayışa tekabül etmekteydi. Merkezi yapı, üstün unvanlarla donanmış bir padişah çevresinde örülüyordu. Avrupalı yazarların bile dikkatini çeken bu örgütlenme tipi, 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin adeta varlık kaynağıydı.

'...Türklerin yönetim biçimi monarşidir ve başında bir sultan bulunmaktadır. Yönetimdeki diğer görevliler onun kullarıdır. İmparatorluğu sancaklara bölmüş ve oralara yöneticiler

²⁷¹Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, **age**, s.128

göndermiştir. İsteddiği kişiyi sancaklarda görevlendirmiş ve istediği zaman onları geri çağırıp, yerlerine başkalarını görevlendirebilmiştir.’²⁷²

Ancak 17. yüzyılda, böyle bir padişah imajı geçerli değildi. Teşrifatta hiçbir eksiklik olmamakla birlikte, padişah; yöneticilerin ittifakıyla değiştirilebilen, tahtının, kendisinin de aşamayacağı bir bürokratik mekanizmayla kuşatıldığının bilincinde olan bir yönetim unsuruydu.

Timar sisteminin bozulması olarak adlandırılan süreç, yalnız başarısız yöneticiler elinde yıpranan, hakkıyla uygulanmayan bir sistem olarak değerlendirilmemelidir. Padişah merkezli devlet anlayışının ekonomik dayanağı olan timar sistemi, dünya ekonomik dengelerinin aynî gelirlerden ziyade nakdî gelirler üstünde şekillendiği bir dönemde, elde olmayan sebeplerle yıpranan ve değişmek zorunda kalan bir sistem olarak düşünülmelidir.

Ekonomik zeminin değişmesiyle iktidar algısının da değiştiği 17. yüzyılda, padişahlık makamının durumu da yeniden tanımlanmıştır. Siyasetnamelerde, risalelerde düzenli timar sistemi ve güçlü padişah unsuruna vurgu yapılmasına rağmen, değişen dünyada bunun muhafazasının ihtimali hızla azalıyordu.

Nitekim, 18. yüzyılda, ayanların bir güç odağı olarak belirmesi, sadrazamın başında bulunduğu mekanizmanın tartışılmaz bir güç kazanması bu değişimin sonucu olarak karşımıza çıkar.

Bu devrin dikkate çeken bir özelliği de devşirme sisteminin zayıflamasıdır. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Köprülü ailesine mensup, medrese tahsili görmüştür²⁷³. Râmi Mehmed Paşa Eyüp’te yaşayan bir yol inşaatçısının oğludur²⁷⁴. Elmas Mehmed Paşa, Kastamonulu bir gemi reisinin oğluydu²⁷⁵.

²⁷²Niccolo Machiavelli, *Age*, s.16

²⁷³Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kopruluzade-fazil-ahmed-pasa> (E.T. 28.08.2019)

²⁷⁴Recep Ahışhalı, “Râmi Mehmed Paşa”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa> (E.T. 28.08.2019)

²⁷⁵Mücteba İlgörel, “Elmas Mehmed Paşa”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmas-mehmed-pasa> (E.T. 28.08.2019)

Bu durum, II. Mehmed döneminde kurulan sistemin zıttı bir mekanizmayı işaret eder. Devşirme olarak Enderun'dan gelen yüksek rütbeli yöneticiler, bu yüzyılda da devlet kadrolarında yer alıyorlardı. Ancak ailesi belli olan, medreseli, zamanında başka işlerde çalışmış insanların da yönetimde yer almaya başladığı görülmektedir.

Bu durum, devletin elindeki bütün insan kaynağını kullanma gayretini göstermesi yanında, 16. yüzyıla damgasını vuran, Enderun kaynaklı devşirmelere dayanan bir nevi elitist bir sistemden taviz verdiğinin de bir göstergesidir. Bu tavizkarlık, klasik devlet zihniyetnin bir tercihinden ziyade 17. yüzyıl şartlarında doğan mecburiyetleriyle ilgilidir.

Taşradaki güç odaklarının kuvvet kazanması, merkeze baskı yapabilir konuma yükselmeleri, Timar sisteminin bozulması neticesinde reayanın biraz daha hareketli bir yapı kazanması, devleti, insan kaynaklarını çeşitlendirmeye mecbur etmiştir.

Malikâne sisteminin kurulması, devletin 17. yüzyıl sonundaki gelir ihtiyacına bir çözüm olarak düşünülmüştür. Ancak sonuçları itibariyle düşünüldüğünden farklı bir noktaya da ulaşmıştır. Devletin uyguladığı bu sistem toprak sahibi zenginlerin oluşmasını sağlamıştır.²⁷⁶

Malikâne sistemini, özel mülkiyetin oluşması için önemli bir adım olarak görebiliriz. Ancak, 17. yüzyılda gelişen mülkiyet sahibi Osmanlı zenginiyle Avrupalı bir zengin arasında fark vardır ki bu da siyasî tavır ve iktidar amaçlı konumlanmada farklı duruşlar yaratmaktadır.

Sermaye birikimi, aynı dönemlerde, Avrupa'da iktidar talep eden bir zengin sınıfın oluşmasına sebebiyet vermekle birlikte, Osmanlı toplumunda durum farklı gelişmiştir. Elbet bunun çok derin sebepleri olmakla birlikte şöyle bir izahatta bulunabiliriz.

Avrupa'da ticaret sermayesi, toprak ekonomisini de aşan bir boyut kazanmıştır. Bu da tarımın sağlayamayacağı bir nakit para ve değerli maden birikimi sağlamıştır.

²⁷⁶Malikane sistemine döneminde getirilen bir eleştiri için bkz. A. Özcan "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1983), s.239-248

Yani aynı yüzyıllarda karakter kazanan Avrupalı burjuva sınıfı siyasî anlamda Osmanlı zengininden daha güçlüydü.

Bir diğer sebep, Avrupalı bir tüccar için para sermayeyi yeniden üretmek için bir araçken Osmanlı zengini için devletle bağının koptuğu devirde harcanması gereken bir sigortaydı.

“... 'Devlet yüz çevirdikçe akçe her derdimize derman olur heman cem 'idelim deyüp...'. Şu sözlee, servetin (yine birinci plânda siyasî menşeli olanlarının) nasıl ve hangi yollardan tüketildiği de anlaşılmış oluyor. Mal ve parayı bekleyen akıbet; iktisadî bir talihsizliğin kurbanı olmak (meselâ ticarete batırılmak) değil, daha ziyade siyasî bir gâye uğruna siyasî bir nikbete uğrayarak harcanmak ve tüketilmektir. En fazla rastlanan şekilleriyle: Gözden düşme, göze gelme (servetiyle dikkati çekme), nihayet, göze girmek için harcama! Hülâsa, kazanmak gibi tüketmek de iktisadî hayatın dışında ve ötesindedir.”²⁷⁷

Bu nedenle, Osmanlı taşrasındaki güç oluşumu, merkezden nisbî bir hareket alanı talep etse de merkezdeki iktidarla bağlarını koparmayı düşünmemiştir. Çünkü servetinin asıl kaynağı olarak sarayla, onun da üstünde bürokrasiyle iyi ilişkiler kurmayı kendi çıkarları için en uygun yol olarak görmüştür.

Sabri F. Ülgener’in yukarıdaki tespitleri de göstermektedir ki, devlet, 17. yüzyılda kendi çeperinde yer alan unsurlara daha tavizkar olmakla birlikte, bu çeperde siyasî anlamda merkezi etkileme gayreti içinde olduğundan aralarındaki bağ kopmamış hatta daha da karmaşıklaşarak devam etmiştir.

Aynı durum, merkezdeki yüksek rical için de geçerlidir. Onlar da padişahı da aşan bir güçle yönetimde yerlerini almalarına rağmen padişaha şeklen de olsa ram olmayı, dikkat çekmemeyi kendi çıkarlarına uygun görmüş ve bu minvalde davranmışlardır.

18. yüzyıl başlarken, devlet, kurumsal yapısını yeni şartlara uydurmaya çalışan bir yol izleme çabasına girmiştir. Bu yeni aşamada, bürokrasi devletin her noktasına egemen olmakla birlikte, devletin sorunlarını aşma yeteneği de gösterememektedir.

²⁷⁷ Sabri F. Ülgener, **İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları, İstanbul, ts, s.233-234

18. yüzyıl devleti yeniden şekillendirme, saygınlık kazanma ve en son aşamada da yıkılmama kavgası olarak karşımıza çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLET ALGISINDA YENİ UNSURLAR: İSTANBUL HALKI VE TAŞRA ĀYANLARI

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla Karlofça Antlaşması'nın sağladığı dış barışla girmişti. Bu barış, Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde toprak kaybetmesine sebep olmuştu. Bununla birlikte, devletin dış düşmanları nazarında caydırıcılığı da zayıflamıştı.

İç dengelere baktığımızda, bürokrasinin yönetime ağırlığını koyduğunu görmekteyiz. Bu durum, 17. yüzyılda şekillenen 18. yüzyılda ise asıl karakterini kazanan bir hal alacaktır.

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde II. Mustafa'nın saltanatıyla başlamıştı. Ancak İstanbul'da yaşanan asayiş sorunları, padişahın Edirne'de ikamet etmesi ve burada kalıcı bir yerleşim hazırlığına girdiği söylentileri, Feyzullah Efendi'nin ulema sınıfı üstünde yoğunlaşan aynı zamanda siyasete de sirayet eden tesiri, bir isyan dalgasının başlamasına sebep olmuştur.

Bu isyan, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve yerine III. Ahmed'in padişah ilan edilmesiyle son bulmuştur. 17. yüzyılın devamı olan toplumsal ittifakların 18. yüzyılda devleti tam anlamıyla etkilediğini görmekteyiz.

Padişahı tahta çıkaranların özellikle onun İstanbul'a dönmesini istemeleri, yukarıda da tartıştığımız üzere bu kimselerin düzeni yeniden icat edecek yöneticilerden ziyade düzen içinde yerini alacak karakterlere ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

“...Āsilerin bir isteği de, hükümdarın İstanbul'a dönmesiydi. Cülûs bahşisi dağıtıldıktan sonra yolculuk alâmeti olarak padişahın otağı Edirne dışında kuruldu. Sonra, büyük bir alayla yola çıkıldı.”²⁷⁸

²⁷⁸Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)-V**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 1.Baskı, s.2373

İlk isyan günlerinde isyancıların taleplerinin kabul edilmesi, devlet mekanizmasının onları benimsemesinden ziyade iç sükûneti sağlamak adına zaman kazanma gayretinden ibarettir.

İsyanlar, devlet erkanının belli tavizler vermesine sebep olmakla birlikte, 17. yüzyıl sonunda kurulmaya başlayan nizamı tehdit eder bir hal alınca en sert şekilde bastırılmaktadır.

“...Osmanlı vak’anüvisi Naima, Edirne Vak’ası sırasında asilerin elebaşlarından Çalık Ahmed’in bir bakıma ‘ocaklı saltanatı’ fikrine sahip olduğunu, kapıkulu ocağı vasıtasıyla yönetilen tıpkı Cezayir ve Tunus ocakları örneğinde olduğu gibi ‘cumhûr cem’iyyeti ve tecemmü’ devleti’ şeklinde ele almak istediğini yazar”²⁷⁹

Buradan anladığımız ortaya çıkan isyanlar, bazı usulsüzlükleri veya yoksunlukları dile getiren argümanlardan beslenerek taht değişikliğini talep edecek boyuta çıkmakla birlikte, devletin asırlardan beri inşa ettiği bürokratik mekanizmayı, padişahı da geri planda bırakan güç dengesini tehdit eder hale geldiğinde bu tehlikeyi bastırmak için gereken her önlem alınmaktadır.

III. Ahmed’in tahta çıkmasını sağlayan kalkışmanın lideri olan Çalık Ahmed, büyük bir güce kavuşur. Devlet işlerinin ona danışılması adeta kural haline gelir. Sadrazamlık için ısrarcı olduğu noktada da bir bahaneyle İstanbul’dan uzaklaştırılarak idam edilir.

Burada işleyen mekanizmanın dikkat çekici olduğu görülmektedir. Edirne’de kalıcı olma emareleri gösteren padişah yeniçeri ocağına dayanılarak tahttan indiriliyor. -Söz konusu isyanı el altından kıskırtan kişinin o esnada sadrazam olan ve Feyzullah Efendi’nin baskısından bunalan Râmi Mehmed Paşa olması da dikkat çekicidir.²⁸⁰

Aynı isyancı 18. yüzyıl devlet yönetiminin ve bürokrasinin kalbi olan sadrazamlık makamına talepkar olduğu anda da devreden çıkarılıyor. Bu görünüm, bürokratik

²⁷⁹Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, 1.Baskı, s.52

²⁸⁰Recep Ahışhalı, “Râmi Mehmed Paşa”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa> (29.08.2019)

mekanizmanın kendi bekasını korumak için attığı adımlara küçük bir örnek teşkil etmektedir.

III. Ahmed devri, bu gibi bir karışıklıkla başlamıştı. Hükümdarın amacı, isyancıları bertaraf etmek, dış politikada barışın devamı ve ülke içinde de refahı artırmaktı. Bu yolda adımların atıldığını da görmekteyiz.

Ancak Ruslarla yapılan Prut Savaşı, Venedik ve Avusturya'yla yapılan savaşlar, batı sınırında yeni hareketliliklere sebep olmuştur. Bunun neticesinde, Prut Antlaşması'yla Rusların bir süre daha hareketsiz kalması sağlanmış, Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması sonucunda da batı sınırı belli toprak tavizleriyle güvenlik altına alınmıştır.

Avusturya cephesindeki yenilgilere rağmen Karlofça Antlaşması'nda Venedik'e verilen Mora geri alınıyordu. Bu antlaşma, III. Ahmed devri için en önemli vesikalardan kabul edilebilir. Böylece 1718'den 1730'a kadar sürecek bir barış devri başlamıştır.

Söz konusu devir, III. Ahmed ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın şahsında somutlaşır. Batılılaşma sürecinin başladığı devir olmaktan ziyade 18. yüzyıldaki gelişmelerin tamamıyla birlikte değerlendirilince anlam kazanan bir devirdir.²⁸¹

17. yüzyıl sonunda görülen veziriazamın güç kazanması meselesi, 18. yüzyılda da devam etmektedir. Sistem, vezirlerin yanında nisbî oranda da olsa bürokrasi dışı unsurlara yer açmaya başlamıştı.

“...Vezirin dikkatli nezareti altında Bâb-ı Âli, ancien regime'in devlet kurumlarını gözetken düzenleyici bir güç olarak ortaya çıktı. Yükselişe ve çöküşe tabi hiyerarşik bir sistemden ziyade imparatorluğun dini teşkilatı ve hizmet aristokrasisi arasında güç ve ayrıcalıkların yeniden bölüşümünü güvence altına alan çok sayıda devreden oluşuyordu. Angien Regime, daha geniş toplum kesimlerinden gelen yeni unsurların sisteme girişine olanak tanırken,

²⁸¹Feridun M. Emecen, “Matruşka'nın Küçük Parçası: ‘Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve ‘Lale Devri’ Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 2018, S.52, s.79-99.

http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanli_sy52/2018_52_03_Emecen.pdf (E.T.13.02.2020)

merkezden çevreye yayılan imparatorluk çapında örgütlenmiş bir mali sistem ve İstanbul bağlantısı kanalıyla işliyordu. ²⁸²

18. yüzyılın ilk otuz yılına ait bu siyasî görünümde dikkatimizi çeken anahtar kavramları sıralarsak; İstanbul, vezirler, malî sistem kavramlarının belirleyici etkileri olduğunu görürüz.

Padişahın İstanbul'da bulunmasının zarureti, vezirlerin sistemi tam anlamıyla denetleyen konumlanması, artık taşrada da kendine has iktidar paylaşımları yaratan malî doku bu yüzyılın genel özellikleri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca İstanbul esnafının da belli bir pazarlık gücü olduğu görülmektedir. 1683'ten sonraki uzun savaşlar döneminde İstanbul'daki peksimetçi esnafının devletle yaptığı fiyat pazarlığını kazanması²⁸³, devletin uzlaşmacı olmak zorunda olduğu sınıflara bir yenisini daha eklemiştir.

Sonu bazen taht değişimlerine varan isyanlar, aslında var olan zenginliğin paylaşılmasında yer almak isteyen çeşitli zümrelerin varlığını da bize göstermektedir. Özellikle 18. yüzyıldaki isyanların askerî yüzü olan yeniçerilerin esnaf-asker arası bir durumda olduğu, iki zümrenin isteklerini de kapsadığı izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim Patrona Halil İsyanı'nın esnaf kökenli bir isyan olduğunu belirtenler de vardır:

"...Patrona isyanı ile ilgilenmiş Amerikalı tarihçi Robert Olson, makalelerinde ve kitabının Patrona isyanına ayrılmış bölümünde isyana yönelik yoğunlukla esnaf gruplarının üzerinde durur. İsyan sonrası, I.Mahmud'a yaklaşan esnaf gruplarının isyan öncesi en büyük rahatsızlık yaşamış gruplar olduklarının kanıtı olduğunu öne sürer." ²⁸⁴

Ancak nüfusunun çok büyük bir bölümü taşrada yaşadığı için, devlet, taşradaki otoritesinin tesisine ve bu bölgede kullandığı araçlara çok dikkat ediyordu. Özellikle 18. yüzyılda ayanların görmezden gelinemeyecek kadar güçlü bir hal alması, devletin

²⁸² Ariel Salzmänn, *age*, s.119-120

²⁸³ Yusuf Alperen Aydın, *Müteşebbis ve Devlet 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016, 1.Baskı, s.17-18

²⁸⁴ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih yazımında 'Lale Devri' Eleştirel Bir Değerlendirme", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Bahar-Yaz 2008, S.7(247), s.137

bu mekanizmayı da dikkate alarak yönetici güçler arasında değerlendirmesine zemin hazırlamıştır. Bölgede hakim olan bir âyanın iktisadî faaliyetlerini dikkate aldığımızda adeta küçük bir devlet gibi hareket ettiğini görürüz.

“...Âyanın iktisadî faaliyetleri devlet adına vergi toplamakla sınırlı kalmıyordu. Her yörenin kendi özelliklerine göre âyan, yerel ticaretle, uzun mesafeli hatta ülkelerarası ticaretle ve tefecilikle uğraşmakta(ydı), ...Zaman içinde kimi âyan, mirî toprakların filî mülkiyetini eline geçirmiş, çiftlikler oluşturmuş ve bu çiftlikleri işleyen köylülerden, devlet adına topladığı öşür ve diğer vergilere ek olarak, toprak kirası talep eder duruma gelmişti.”²⁸⁵

Toprağa dayalı bu hakimiyet, merkezdeki en büyük toprak hakimine bayrak açmayı sağlayacak kadar güçlü değildi. Ayrıca merkezî yapı da bölgelerin hakim beylerini tedip hareketlarına girişmeye ilgi duymuyordu. Bu nedenle de bu iki yapı birbirlerini kabul ederek ve karşılıklı tavizler vererek bir süre daha birlikte var olmaya devam ettiler. Hatta bu yerel unsurların devlet otoritesinin ulaşamadığı noktalarda aracılık yaptığı da görülmektedir. Sayda bölgesindeki güçlü ailelerin böyle bir rolü olduğu görülür.

“...Valilerin ulaşmalarının oldukça zor olduğu Kesrevan, Şûf gibi dağlık arazilerde yaşayan müstahsil köylülere ulaşp onları idari-mali ağına içine dahil etmede Şihâbîler gibi yerel güçler aracı oluyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Şihâbîler Sayda valilerinin yerel aracılığı olarak önemli rol ve fonksiyona sahiptiler. Sayda Eyaleti dahilinde 18.yüzyılda yerel aracılık rol ve fonksiyonuna sahip olan diğer bir yerel güç güneyde Safed sancağı'ndaki Zeydânî Ailesi'ydi.”²⁸⁶

Devletin İstanbul merkezli güç odaklarıyla kurduğu ilişkilerde de ayanlara benzeyen mesafelilik söz konusudur. Nasıl ki merkezin ayanlarla olan ilişkisinde birbirini karşılıklı kabul etme durumu söz konusuysa İstanbul merkezli isyanların en önemli aktörü olan esnafla da buna benzer bir ilişki vardır.

²⁸⁵Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, 8.Baskı, s.143-144

²⁸⁶Yahya Koç, **Sayda Eyaleti'nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1775)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.236

İsyanlar, en son noktada taht değişikliğine uzansa bile 1644-1651 İngiliz İç Savaşı veya 1789 Fransız İhtilali gibi, sistemi zorlayan talepler içermemekte, sistem içindeki değişikliklerle tatmin edilen bir durum arz etmektedir.

Bu durumda, esnaf-asker-yönetici sınıflarının kopmaz bir çıkar ilişkisi içinde olmasının da etkisi vardır. 18. yüzyıl, devletin kamusal yatırımlarının yanında, yönetici statüsünde olanların da yatırımlar yaparak İstanbul üreticileri sınıfına dahil olduğu bir dönem olarak dikkatimizi çeker.

“...Yaygın diye nitelediğimiz bu gelişmenin belki en ilgi çekici yanı, devletin ve askerî zümre mensuplarının da belirgin şekilde, sınaî sahada yeni yeni yatırımlar yapmalarıdır. Yüzyılın başlarından itibaren devlet, ithal ikamesinin ilk örnekleri sayılabilecek yünlü, ipekli ve kağıt imalatında manifakt rler kurmuştur. Boya, basma, yelkenbezi, tütün, çini ve şişe imalatı sahasında fizik kapitali devletçe sağlanmış birçok manifaktür tesis edilmiştir.”²⁸⁷

Bu iktisadî konumlanma, bütün tabakaların çıkarlarını birbirine bağladığı için devlete karşı oluşan hoşnutsuzluklar bir sistem değişikliği sonucunu oluşturmamıştır. Ancak bu çetrefil ekonomik konumlanma, yöneticinin üretici, toprak sahibinin yönetici, askerin esnaf, esnafın asker olduğu bir toplumsal yapı üretmiştir.

Bu durum, 18. yüzyıldaki halk-devlet ilişkisini refahı koruma noktasında bir anlaşmaya götürmüştür. Nitekim 1730 tarihli isyanın temelinde Tebriz’in kaybı neticesinde başlayan yıpratıcı İran savaşlarının olması, halkın toplumsal huzur ve ekonomik refah taleplerine aykırı durumlarda isyan odaklarının peşine takıldığını göstemektedir.

Toplumu oluşturan tabakaların, böyle bir ekonomik geçişkenliğe sahip olması, 17. yüzyıl sonundan itibaren sadrazamlık makamında görülen g   kazanımını daha da anlaşılır hale getirmektedir.

²⁸⁷Gen , **age**, s.211. 18. Yüzyılda Tersâne-i  mire bünyesinde kurulan Yelken Bezhanesi için bkz. Yusuf A. Aydın, **Sultanın Kalyonları, Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)**, İstanbul 2011, s.151-184

İktisadî anlamda yatırımları olan, toprak gelirlerine sahip yöneticilerin güç kazanması onların en rütbelisi olan sadrazama, devlet işlerinde daha geniş bir hareket alanı sağlamıştır.

Ayrıca makam itibarıyla devletin bürokratik mekanizmasını işleten bütün büroların sadrazama bağlı olarak işgörmesi, sadrazama gerçek manada bir yönetim yetkisi sağlamaktadır.

18. yüzyıl, devlet yapısı içinde belli başlı değişimlere işaret etmekle birlikte, bu değişimler, aşırı kopuşlar içermemektedir. Bu yüzyılı sistemin kendi doğal evrimini içeren ayrıntıların öne çıktığı bir dönem olarak değerlendirebiliriz.

Devir, hâkim-i mutlak olan güçlü padişah algısını taşıyamayacak kadar çok yönlüdür. Tımar sisteminin güç kaybetmesinden beri, padişahın mutlak güç olmasının protokol dışında bir anlamı kalmaması sebebiyle devlet yönetim anlayışını yeniden organize etmeye başlamıştı.

1695 fermanının önünü açtığı malikâne sistemi, taşrayla çıkar ilişkileri olan yönetici tipini güçlü kılmaya başladı. 16. yüzyılın yarattığı güçlü merkeziyet algısı, kendi doğal seyrini takip ederek güçlü bir bürokrasi yaratmıştı. **Fatih Kanunnâmesi**, bu bürokrasinin başına sadrazamı koymuştu.

Dolayısıyla, 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyılda sadrazamlığın Kubbealtı'nı aşan bir mekânsal algıyla Paşa Kapısı'na dönüşmesi gelinen sürecin doğal bir sonucu olarak düşünülmelidir.

“...18. yüzyılda gözlemlenen değişimler, bir kopukluktan çok, devamlılık içinde yer alan ‘normal’ bir süreç haline gelmektedir. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu çok daha geniş bir bağlamda değerlendirildiği takdirde, çok daha köklü değişimlere maruz kalabilmekte, kendi iç dinamiklerinin yanında dış gelişme ve etkenlerin daha da önemli bir rol oynadığı görece bir değişimin içinde bulunabilmektedir.”²⁸⁸

²⁸⁸Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Yaz 1999, S.19, s.195

Devletin kendi kurduğu oyunun bir sonucu olarak şekil değiştirmesi, tarihsel akışın normal seyri içinde değerlendirilebilir. Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi, esnaf sınıfının daha görünür olduğu bir toplumsal tablo dikkatimizi çekmektedir. Vehbî'nin **Sûrnâme** isimli eserindeki sahneler bunu kanıtlar niteliktedir.²⁸⁹

Osmanlı'nın iç nizamı, esnaf-devlet ilişkisini birbirine bağlı bir hale getirirken, 18. yüzyıl, dünya çapında seri üretimin ayak seslerinin duyulduğu bir devir olması sebebiyle Osmanlı esnafının kaderi de devletin kaderiyle ortak bir sona doğru ilerlemekteydi.

IV. Mehmed'in de II. Mustafa'nın da tahttan indirildiği olaylarda, isyancıların taleplerinden birisi padişahın İstanbul'dan ayrılmaması yönündeydi. Bu talep, padişahı denetleyebilmek isteyen yönetsel unsurların yanında, zenginlik kapısı olarak gördüğü sarayı kaybetmek istemeyen esnafın da talebiydi. 18. yüzyılda, 1718-1730 tarihleri arasındaki bazı mimarî faaliyetleri bile padişahın İstanbul'dan çıkamaması bağlamında değerlendirebiliriz.

*"...III. Ahmed'in babası ve erkek kardeşi pastoral Trakya'yı tercih edip İstanbul'u adeta terk etmişlerdi. Şimdi ise sultan, vezirler ve hanım sultanlar şehri yeni saraylar, çeşmeler, lale bahçeleri ve camilerle tezyin ediyordu. Haliç'in su bentlerini ve sur içinin sıkışık sokaklarını açık hava sarayına dönüştürdüler. Şenlikler düzenlenerek hanım sultanların evlilikleri, şehzadelerin doğumları ve sünnetleri gibi hanedanlık mensuplarının geçiş törenleri kutlanıyordu."*²⁹⁰

18. yüzyıl itibariyle padişahların İstanbul'dan uzaklaşmaması, elbette mimarî faaliyetlerde bir canlanma yaratmıştır. Ancak, bu yüzyılda, hanedanın imar faaliyetlerinin vezirlerin ve yüksek bürokratların imar çalışmalarının gerisinde kalması, padişahlık makamı aleyhine bir güç ve zenginlik kaybı olduğunu göstermektedir²⁹¹.

²⁸⁹Vehbî, **Sûrnâme -Üçüncü Ahmet'in Düğün Kitabı-** (Haz.Mertol Tulum), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Kasım 2008, 1.Basım, s.203-222

²⁹⁰Ariel Salzmänn, **age**, s.115

²⁹¹Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, **age**, s.128

18. yüzyılın ilk otuz yılını, devletin içte ve dışta huzur bulma çabası olarak düşünebiliriz. Ayrıca, sınıfsal olarak kendisini tanımlayıp devlet mekanizmasının kendisi hakkında karar vereceği bir dönem olarak da görebiliriz.

Kanaatimizce Avrupa etkisindeki reformlar sürecinin bu devirden sonra karşımıza çıkması, Osmanlı Devleti'nin özellikle Batılılaşma gayretiyle ilgili değildir. Bilakis 16. yüzyıldan beri yaşadığı yönetsel evrimi anlama değerlendirme çabasıyla ilgilidir.

III. Ahmed devri'nin Lale Devri olarak bilinen dönemi, özünde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın idarî hamlelerinin sergilendiği bir dönemdir. Bu devrin temel özelliği içte ve dışta barışın sağlanmasıdır. Ayrıca ekonomik anlamda daha güvenli bir iktisadî yapı kurma gayretidir.

“...Nevşehirli lakabı ile de bilinen sadrazam hazine harcamalarını sıkı kontrol altına alınca 1721 yılının başlarında devlet bütçesindeki geleneksel açığı kapatmayı başarır. 1720'li yıllardan 1760'lılara kadar Osmanlı bütçesinin dengesi az çok sağlanmış ve hatta artıklar dahi olmuştur. Yeni Osmanlı para birimi olan kuruşun değeri çok az seviyede değerini kaybederek, genel olarak önceki 17. yüzyıl ve sonraki 19. yüzyıl başlarında görülen büyük seviyede enflasyona nazaran bu yıllardaki Osmanlı finansal sisteminin istikrarını simgeler.”²⁹²

Devlet ekonomisinin istikrar kazanması, disiplinli para politikalarının sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ancak, devlet hazinesindeki güçlenmenin daha geniş yığınlarda karşılığı olmaması, bir zevk u safa asrı olarak bilinen bu dönemin halkın tepkilerine uğraması, bir isyanın ilk adımlarına kapı açmıştır.

Hazineyi güçlendirmek amacıyla vergilerin artırılması, düşük ayarlı akçenin piyasada dolaşması halkı ekonomik anlamda çaresiz bırakıyordu. Aynı dönemde devlet adamlarının himayesinde gelişen mimarî faaliyetler halkın nazarında bir israf manzarası yaratıyordu. Münir Aktepe, söz konusu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

²⁹²Orlin Sabev, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, 4.Baskı, s.34; Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s.211-225

“Damad İbrahim Paşa’nın sağladığı bu tasarrufun, III.Ahmed’i çok memnun ettiği muhakkak idi. Lâkin burada, şimdiye kadar ocaklarındaki mahlûlâtın yerine dahi sağ akçe üzerinden mevâcib alırken, hâlen çürük akçe üzerinden mahlûlâtsiz para alan yeniçerilerin, cebecilerin, topçuların, sipahi ve silâhdarların, bunların ağaları ile zabitlerinin, maaşları tenzil olunan Anadolu’daki kal’a mustahfizlerinin, sâir ücretlilerin ve mukataaların yükseltilmesi yüzünden vergi mikdarları artırılan reayanın, padişah ile vezir-i âzamına karşı takınacakları tavri, bir an için tasavvur etmek faideden hâli olmasa gerektir. Bilhassa böyle bir malî islâhatın yapıldığı sıralarda ve onu tâkib eden günlerde, ikinci fasılda beyan olduğu veçhile, İstanbul’un îmarına, Kâğıthane’de garb üslûbu ile yeni binaların inşasına büyük ehemmiyet verilmesi, eğlence ve sefahat âlemlerine başlanması keyfiyetini, reayanın ve daha ziyade İstanbul’daki esnaf ve askerın nasıl karşılayacağını cidden düşününüz!”²⁹³

Bunun peşinden İran’la yaşanan sorunların çatışmaya dönüşmesi ve halk arasında huzursuzluk yaratması, III. Ahmed için de onun güçlü veziri Damat İbrahim Paşa için de sonun başlangıcı olmuştur. **Abdi Tarihi**’ndeki bazı anlatımlar, İbrahim Paşa’nın vezirlik gücünü şahsî menfaatleri için kullanmak suretiyle yolsuzluklar yaptığını, birçok mansıbı keyfi bir şekilde dağıttığını hak sahiplerinin haklarına saygı göstermediğini zikretmektedir:

“...Vakıa Sadr-ı âzam-ı Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri bir zevk u safaya mail, ruz u şeb hay u huy ile safada ve ocaklarda zabitan birbirine uygun, Devlet-i âl-i Osman da bu güne hareket eylemiştir. Gedikli ağaların her birisine bir bühtan ile gedigün ref ve ziametin kendi etabına ve havas-ı hümayuna ve kendisini nefy veyahut kale-bend edüp bundan sonra beş on senelik ziametinin hasılını alup yine ibka eylemek mutad etmiş idi. Ve taşrada olan maldar vilâyet ağalarının her biri defa defa birer bahane ile tecrim olunmuştu. Ve reaya fukarası zülm ü cevrenden perişan olmuştu. Âlem hayrette kalmış idi”²⁹⁴

Bu anlatım, İbrahim Paşa’nın makamının gücünü kendi çıkarları için kullandığını vurgulamaktadır. İsyana öznel bir yaklaşımı içermekle birlikte, zenginliğin paylaşımında tatmin olmayan bir topluluk olduğunu görmekteyiz.

²⁹³M. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı (1730)**, Altınordu Yayınları, Ankara, Aralık 2016, 1.Baskı, s.13

²⁹⁴(Haz.) Faik Reşit Unat, **1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, 3.Baskı, s.33

Özellikle taşradaki yönetici unsurların çeşitli bahanelerle zenginliklerine el konulduğundan bahsedilmesi dolayısıyla, Patrona İsyanı'nın yalnız İstanbul'daki memnuniyetsizliklerle ilgili olmadığını anlamaktayız. Nitekim taşrada bazı mülkî birimlere, tayinlerin "ber-vech-i arpalık" ibaresiyle yapıldığını görmekteyiz. Aslında İlmiye sınıfının emekliliğiyle ilgili bir gelir olmakla birlikte²⁹⁵, söz konusu uygulamanın esnetilerek yönetim erkanına da bu yolla gelir sağlandığı görülmektedir.

Bu durum muhtemelen, çekişmelere ve kıskançlıklara sebep olmuştur. İsyanın bunun da etkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca, bu uygulamalar, taşrada, gelir sahibi olan, zenginleşen bir zümrenin gelişmekte olduğunu da bize işaret etmektedir. Örneğin Karahisâr-ı Sâhib Livası'na ait kayıtlarda, İbrahim Paşa'nın yeğeni olan²⁹⁶ Tevkî'î Ali Paşa'ya 15 Cemâziye'l-ahir 1140/ 28 Ocak 1728 tarihinde söz konusu livanın "ber-vech-i arpalık" verildiği²⁹⁷ görülmektedir.

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın bacanaklarından olan Silahdar Mehmed Paşa²⁹⁸'ya da Beyşehir Livası'nın 13 Cemâziye'l-ahir 1142/ 3 Ocak 1730 tarihinde "ber-vech-i arpalık" verildiği²⁹⁹ görülmektedir.

Buna benzer uygulamaların bir kısmı teamüle uygun olsa bile, sadrazama yakın kişilerin bundan bir çıkar devşirdiği de düşünülebilir. Dolayısıyla, bu durum isyanın güç kazanmasında önemli bir adım olarak düşünülebilir.

Taşradaki bu gibi uygulamaların, aslında, yerel güç odaklarının doğmasında önemli bir işlev gördüğünü de düşünebiliriz. Bu bölgelere doğrudan gitmeyen hak sahiplerinin, gelirleri, bu bölgeyi tanıyan vekilleri aracılığıyla yönetmeleri³⁰⁰ Osmanlı devlet yönetimindeki ademimerkezî anlayışın oluşumuna katkı sağlamıştır. Arpalık

²⁹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Nisan 2012, 11.Baskı, s.470

²⁹⁶ M. Münir Aktepe, **age**, s.91

²⁹⁷ Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.73

²⁹⁸ M. Münir Aktepe, **age**, s.92

²⁹⁹ Fahameddin Başar, **age**, s.81

³⁰⁰ Cahit Baltacı, "Arpalık", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arpalik>

uygulamasının merkezî yönetimi zedeleyen yapısı hakkında Yaşar Yücel şu görüşleri beyan etmektedir:

“...Arpalık olarak verilen sancaklarda görev alan mütesellimler ise, o sancağın güçlü yerli ailelerinden gelme kimseler olduklarından, merkeze karşı eyâletlerde yeni bir idareci sınıf ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sistem XVIII. yüzyılda iyice yerleşmiş, birçok sancaklar mütesellimlikle idare edilmeğe başlamıştı. Diğer taraftan çeşitli nedenlerle zeamet ve timar usulünün bozulması, hasların iltizama verilmesi, timar ve zeametlerden boşalanların mukataa haline sokularak mültezimlere ihale edilmesi giderek desantralizasyon düzenini güçlendirmişti, yönetimde şimdi tımarlı sipahiler, sancakbeyleri yerlerini mütesellimlere bırakmışlardı.”³⁰¹

Bu boyutuyla baktığımızda, III. Ahmed döneminin siyasî yapısı Damat İbrahim Paşa'nın vezareti devrinde belirginleşmiştir. Bu devirde, bütçe denkliğinin sağlanması ve güçlü bir para yaratılmasıyla önemli bir başarı sağlamıştır. Buna rağmen, özellikle **Abdi Tarihi**'nin anlatımlarından bu ekonomik gücün belli bir zümreyi kalkındırdığını, bunun da hoşnutsuzluk yarattığını anlamaktayız.

Saltanat makamının sadarete müdahale etmediği, bürokratik hakimiyetin belirgin olduğu bir dönemin yaşandığını söyleyebiliriz. Ayrıca çeşitli gerekçelerle yapılan tevcihatlarda arpalık üzerine tayinler yapıldığını görmekteyiz ki bu tarz tevcihatlar sahiplerine bir nevi emekli maaşı mahiyetinde kalıcı gelirler oluşturmaktadır.

Bu durum da taşrada merkeze mukabele edebilecek zenginliklerin oluştuğunu bize göstermektedir. Aynı yüzyılda, ayanların güç kazandığını da dikkate alırsak, merkezî bürokrasinin yaptığı bazı tevcihatların, merkeze sadakati artırmaktan ziyade hoşnutsuzluk yarattığı ve devlet tarafından kontrol edilmesi zor bir zenginlik oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Patrona Halil İsyanı'yla III. Ahmed tahttan indirilince yerine I. Mahmud (1730-54) geçti. İsyan önderlerinin ilk isteği yeni padişahın kendilerine zarar vermeyeceği konusunda teminat vermesiydi. Bu beklentileri de hatt-ı hümayunla karşılanmıştı³⁰²

³⁰¹Yaşar Yücel, **agm**, s.695-696

³⁰²Faik Reşit Unat, **age**, s.64-65

Ancak, isyancıların varlığı I. Mahmud'un saltanatını adeta vesayet altına almaya başlayınca en uygun zamanda isyan önderleri ortadan kaldırıldı.³⁰³

Osmanlı tarihinin genelinde taht değişikliğine sebep olan isyan önderlerinin mutlaka cezalandırıldığı görülmektedir. Bu durum, yeni tahta çıkan padişahın siyasî bir istiklal kazanması için önemli bir adımdı. Ayrıca, devlet işlerini gören insanların rahat hareket edebilmesinin de teminatıydı.

Yaşananlardan anladığımız kadarıyla, 1731 yılında gerçekleşen ve Patrona Halil ile arkadaşlarının kanlarını talep eden bir isyan girişimi olmuştur. Bu isyan veziriazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın (1731) uyanık davranmasıyla bastırılmıştır.³⁰⁴

*“...Birkaç gün mürurunda ahz-ı intikam sevdâsıyla hazele-i eşkıyâ ‘alem-i ifrâz-ı ‘isyân olmuşlar ise de Sancag-ı Şerîf çıkarılıb asdikâ-yı sanâdîd-i ‘askeriyye ve ittifâk-ı erkân-ı devlet ile te’dîb ve terbiyyeleri kemâ yenbagî icrâ ve kânun-ı ‘utüvv ü tугyânları itfâ olundu.”*³⁰⁵

Bu isyanın bastırılmasında dikkati çeken diğer bir nokta, sadrazamın isyanı bastırırken Sancak-ı Şerîf açmasıdır. Söz konusu davranış, “Din ü Devlet” anlayışının halk üzerinde, simgeler vasıtasıyla uygulanmasının bir pratiğidir. İsyancıların Divanyolu'nda direnme çabalarına³⁰⁶ devleti temsil eden sadrazam, açıldığı zaman İslam dininde olan her Müslümanın altında toplanması gereken kutsal sancakla cevap vermiştir.

İsyancıların şehrin en işlek yerinde isyan çağrısında bulunmaları, sadrazamın da kendi meşruiyetini çok önemli bir simge olan peygamber sancağıyla halka kanıtlama gayreti içine girmesi, iki tarafın da, İstanbul halkını-özellikle de esnafı- kendi tarafına çekme çabasıyla ilgilidir. Bu da bize, İstanbul halkının bu gibi durumlarda pekâlâ bir belirleyiciliği olduğunu gösterir.

³⁰³Faîk Reşit Unat, **age**, s.73-77

³⁰⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi IV./I.**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 7.Basım, s.218

³⁰⁵Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'ât I-IV –İndeksli Tıpkıbasım-** (Haz.)Yılmaz Kurt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.295

³⁰⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **age**, s.218

Mustafa Nuri Paşa, bu isyanın bastırılmasında devlet erkânının ve askeriyedeki bazı unsurların ittifakı olduğunu söyler ki bu durum, siyasî iktidarın aslında belli güç unsurlarının ahenkli hareket etmesi sayesinde kalıcı olduğunun da bir göstergesidir.

Devlet anlayışı, padişahı önemli bir makam kabul etmekle birlikte diğer yönetici unsurlar ve askerlerin de onay verdiği bir yapılanmaya dayanmaktaydı. Bunun yanında başkent halkının desteği de önemliydi.

Bu bağlamda kılıç kuşanma törenlerinin, biat merasimlerinin, Cuma selamlıklarının, ulufe dağıtımı esnasındaki yemek seramonisinin halk-asker-devlet erkânı-padişah ilişkisindeki önemini görebiliriz. Bu durum, devlet içinde bulunan bütün unsurları birbirine bağlama amacı içermektedir.

I.Mahmud devrinin bir diğer özelliği de askerî ıslahatlara girişmesidir. Bunun orduyu dinamik kılmak ve devleti dış tehditlerden korumayla doğrudan bağlantısı vardır. Ancak güvenilir bir askerî sistem inşa ederek askeri siyasetin dışında tutma çabasının ilk adımları olarak da düşünebiliriz.

Nitekim I. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'na dokunmamakla birlikte onları kontrol altına almaya dikkat etti, maaşlarının düzenli olarak ödenmesini sağladı.³⁰⁷ Disiplinli bir ordu için çalışmalar da yapmıştır. Daha sonra Müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa adını alacak olan Fransız uzman Comte de Bonneval'i bu çalışmalardan sorumlu kılmıştır.

Bu ıslahat tecrübeleri, ordunun yalnız teknik çalışmalarla toparlanamacağını da göstermiştir. Comte de Bonneval, güçlü bir orduyla kuvvetli bir ekonomi arasındaki bağı işaret etmiştir.

“...Bonneval'ın çağdaş askerlik usullerini ve silâh teknolojisini almaktan da öteye giden fikirleri vardı. Ekonomik anlamda çağdaşlaşma gerekleri yerine getirilmedikçe, askerî

³⁰⁷ Abdülkadir Özcan, “Mahmud I”, **DiA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-i--osmanli> (E.T. 31.08.2019)

*teknoloji geliştirilemezdi. Bundan ötürü, ekonomik kalkınmanın şart olduğunu anlatan fikirleri vardı.*³⁰⁸

Aslında Bonneval'ın görüşleri, Osmanlı devlet algısının yaslandığı kadim kaynaklarda da altı çizilen bir unsurdur. Ancak 18. asır Osmanlı devlet yapısında ademimerkeziyetçi bir eğilim söz konusuydu. Bu durumda, her çıkar odağı da askerî yapıyla farklı bir ilişki kuruyordu. Dolayısıyla katı disipline dayanması gereken ordu, siyasetin bir parçası oluyor ve asıl misyonunu yitiriyordu.

Taşradaki güçlü beylerin kendine has bir silahlı gücü mevcuttu. Timar sisteminin ekonomik çarkı döndürme yeteneğini kaybetmesi padişahı da doğrudan ona bağlı olması gereken Yeniçeri Ocağı'nı da güçsüz ve disiplinsiz kılıyordu. Bu da orduda yapılan kısmî düzenlemelerin başarısız olmasına sebep oluyordu.

18. yüzyılda, I. Mahmud döneminde adımları atılmaya başlanan Batı tarzı ordu yapılanmasının ilk aşamada istenen sonucu vermemesinin temelinde bu vardı. Ordu ıslahatı özünde bir sistem ıslahı demekti. I. Mahmud dönemi bunun anlaşılmasında bir dönüm noktası olmuştur.

Devrin bir başka özelliği de Osmanlı Devleti için hayatî bir mesele olan Rus tehlikesinin görünür olmasıdır. Ordunun düzenlenmesi, meselesinin bu bağlamda da bir önemi vardı. Dolayısıyla devletin bekası, kurumsal bazı düzenlemeleri ve devlet algısının tekrar ele alınmasını gerektiriyordu.

Devlet mekanizmasının devrin ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenmesi meselesini çözen de Osmanlı Devleti'nin en önemli rakibi durumuna gelen Rusya'ydı. Devrin önemli isimlerinden Bonneval ve İbrahim Müteferrika'nın da bu durumu işaret etmesi dikkate değerdir.

“...Bonneval'ın ileriye gören, zamanının çok ötesinde olduğunu gösteren fikirleri de vardı. İbrahim Müteferrika gibi o da, Rusya'nın yakın gelecekte Avrupa ve Asya'daki genişlemelerini önceden görmüş; bundan en çok etkilenecek devletin Osmanlı devleti olacağını, çünkü Rusya'nın çağdaşlaşmasının onu Avrupa'nın başlıca askerî ve siyasal

³⁰⁸Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara, t.y, s.61

güçlerinden biri haline getireceğini, bunun sonunda Osmanlı devleti ile çatışmasının kaçınılmaz olacağını haber vermiştir. Bu durum karşısında Osmanlılara düşen ödev, Rusya'da yapıldığı gibi, çağdaş teknolojiyi almaya bakmaktır''³⁰⁹

Osmanlı Devleti, kendi sistemi içinde uyguladığı bazı ıslahatlarla askerî eksikliklerini aşmaya çalışıyordu. Ancak bu ıslahatların başarılı olması, devletin kendini yeniden tanımlamasını gerektiren bir sürece bağlıydı.

Var olan durumda, Avrupa'da olumlu şartlarla bir barış sağlanmıştı. İran sınırında da aynı sükûnet söz konusuydu. Malî açıdan, Osmanlı parası istikrarlıydı ve bütçe açığı verilmiyordu. Ancak, disiplinli bir ordunun inşası, için sağlam bir mülkî idare, kendisine pazar arayan ve açan bir üretim sistemi gerekliydi.

18. yüzyıl ortalarında, Osmanlı Devleti'nde böyle bir idarî nizam olmadığı gibi taşrada kuvvet kazanan bir ademimerkeziyetçi yapı söz konusuydu. Dolayısıyla askerî teşkilatın düzenlenmesi için atılan adımlar eksik kalmıştır.

Taşradaki hakim unsurların merkezden bağımsız güç kazanması ve merkezin taşraya açık bir müdahalede bulunamaması devrin siyasî görünümünün bir parçasıydı. 17. yüzyıl sonlarından beri şekillenen ekonomik yapı, taşranın güçlü ailelerini yaratmıştı. Artık devletin ciddi manada dikkate alması gereken bir "Ayan" olgusu söz konusuydu.

*"...Yerli ailelerin büyük çoğunluğu devlet hizmetinde iken, mültezim, yeniçeri, kadı, sipahi mütekaiddi, müderris, müftü, v.b. kazandıkları itibar ve servetle şehirlerde önemli rol oynamaya başlamışlardır. Bu ailelerin devlet hizmetinde olan fertlerinin görevleri esnasında yığdıkları servet ve kazandıkları itibar, ileride onların oğullarının âyân olmasında büyük rol almıştır. ...Bu ailelerin herbiri bir sürü sekbân besleyen ve servet sahibi kişiler olarak çok çabuk kuvvetlenmişler ve zamanla da âyânlıkları ele geçirmişlerdir."*³¹⁰

18. yüzyıl Osmanlı devlet algısının artık son şeklini aldığını görmekteyiz. Bürokratik mekanizmanın her noktada kendini hissettirmesi, taşrada denetlenemeyen toprak sahiplerinin varlığı ve muhtelif dış sorunlar devletin genel görünümünü

³⁰⁹Niyazi Berkes, *age*, s.61

³¹⁰Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, 2.Baskı, s.368

oluşturmaktaydı. Söz konusu dönemde padişah unsurunun geri plana çekildiği çok daha açık olarak görülür. Ancak padişahın bu güç kaybı, iktidarının temeli olan iktisadî ve idarî unsurları kaybetmesiyle alakalıdır. Merkezde sadrazamın öne çıktığı idarî yapıya artık daha geniş unsurlar da dahildir. İstanbul halkı adı konmasa da bir onay mercii konumundadır.

18. yüzyıl padişahlarından III. Osman'ın -fevrî kararlar alan bir hükümdar olsa da- sadrazamları değiştirme sebebine baktığımızda yolsuzluk, yangınlar, halkın şikayetleri³¹¹ gibi unsurlar olması, İstanbul halkın tepkilerinin önem kazandığının bir göstergesidir.

Devletin İstanbul halkının tepkilerini dikkate alması IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed gibi isimlerin isyanlarla tahttan indirilmesi tecrübesini hatırında tutmasıyla ilgilidir. Ancak isyan edebilme potansiyeli olan unsurlar da merkezi sürekli huzursuz etmeyi uygun bulmamaktadır. Çünkü 18. yüzyıl şartlarında zenginliğin asıl kaynağı devlettir. Devletle olan irtibatı muhafaza edebilmek zenginleşebilmek demektir.

“...Osmanlı dünyasında zenginleşmenin en kolay yolu devlet katında yüksek bir makam sahibi olmak ve bunun sağladığı imkânlar çerçevesinde yatırım yapmaktan geçiyordu. Devlet görevlilerinin varlıklarını arttırmada takip ettikleri en bilinen ve yaygın yol mukataa sahibi olmak, yani devlet adına vergi toplamak, mültezimlik imtiyazını elde etmektir. Devlet ricaliyle beraber iş yapan tüccar zümresi de refaha ulaşma şansına sahipti.”³¹²

Dolayısıyla devlet zenginliğinin ve özel girişimin devlet memuriyeti tipinde birleştiği bu sistemde, merkez kesin dönüşümü sağlayacak kesin adımlar atmaya kolay kolay cesaret edemezken, mülk sahipleri de devletin sağladığı imkânları reddederek kendisi için sınıf olma potansiyeline sahip değildi.

Bu durum, statükoyu muhafaza etmeye dayanan karşılıklı bir ilişki yaratmıştır. Eğer siyasî bir çalkantı söz konusuysa da bunun da amacı var olan durumu koruma talebinden ileri geliyordu.

³¹¹Fikret Sarıcaoğlu, “Osman III”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-iii> (E.T.01.09.2019)

³¹²Yusuf Alperen Aydın, **age**, s.99

III. Mustafa devrinde, devletin tasarrufa önem verdiğini hazineyi güçlendirdiğini görmekteyiz. Ancak, lüzumlu reformların yapılamaması bunların geçici adımlar olarak kalmasına sebep oluyordu.

“...Bilhassa kötü idare edilmekte olan Evkâf-ı Haremeyn Mukâataası’na düzen vermeye çalıştı. Bunların tâliplerine defterdar vasıtasıyla saltılması kararlaştırılarak yolsuzluklara karışan Eski Saray Baltacı Ocağı’nı kaldırdı. Dârüssaâde ve Silâhdar ağalarının haslarını ilga etti. Böylece 1000 keseden fazla tasarruf sağlandı. Bu meblağ 1172’de (1759) 2000 keseye çıktı. Saray masraflarını kısı.”³¹³

Tasarruf devlet hazinesini güçlendirmekle birlikte, üretim sürecinin işletilememesi, ve idarî reformların yapılamaması devlet bünyesinde güçsüzleşmeye sebep oluyordu. Temkinli bir devlet adamı olan Koca Râgıb Paşa’nın barış politikası, onun ölümünden sonra terk edilince Rus tehlikesi, Osmanlı Devleti için artık kaçınılmaz bir boyut kazandı. Râgıb Paşa’nın vefatından sonra sadaret makamına geçen Muhsinzâde’nin Mehmed Paşa’nın uyarıları da dikkate alınmamıştı

“...Muhsinzâde Mehmed Paşa gençliğinde Rumeli taraflarında dolaşmış ve Rusya askerinin keyfiyyet ve kemiyetine tahsil-i vukuf etmiş ve serhadlerin ahvâlini aynen görmüş olduğundan Rusya muharebesine mâni’ olup hududumuz asâkirden ve mühimmât ve zehâirden hâlîdir. Derhal i’lân-ı harb olduğu halde Ordu-yı Hümayûn oralara varınca çok fenalıklar zuhurundan havf olunur. Bari bir müddet imrâr-ı vakt olunarak hududa gereği gibi istihkam verilip de mühimmât-ı ordu ikmâl olunduktan sonra inşâ’llâhü Teâlâ sene-i âtiyede i’lân-ı harb ederiz demişti.”³¹⁴

Devlet, ortak bir akıl geliştirme yeteneğini kaybettikçe hamasî kararlarla eski caydırıcı gücünü kazanma çabasına giriyordu. Bu durum kendini 1768’de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’nda da göstermiştir. Devletin bir savaşı planlama yetersizliği yanında taşradaki yerel iktidarların da bu savaşlardaki önemi büyük olmuştur.

“...1760-1830 döneminde, Osmanlı kırsal gentry’si veya ‘Osmanlı yerel seçkinleri’, Osmanlı savaş çabalarının başarı veya başarısızlığında muazzam biçimde göze çarpıyordu. Savaş vurgunculuğu, isteksiz olsa bile, geçici sadakatlerin değişmez dürtüsüydü ve 18. yüzyıl sonu,

³¹³Kemal Beydilli, “Mustafa III”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-iii> (E.T. 01.09.2019)

³¹⁴Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet I** (Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.87

19. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'ne hem meydan okuyan hem de onunla işbirliği yapan renkli ve tartışılmalı isimlerin manipüle ettiği çok güçlü bir bölgeselcilik yarattı.³¹⁵

Āyanların hakim olduğu taşrada, siyasî ve ekonomik hayat yanında askerî düzenlemeler dahi bu gücü dikkate alarak yapılıyordu. Dolayısıyla 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, merkezdeki varlığı yanında taşradaki iktidar merkezlerini de dikkate almak durumundaydı. Çünkü bu bölgelerde yapacağı en küçük uygulamalar dahi ayanların buna izin vermesine bağlıydı. Merkezî otoritenin taşradaki hakimiyeti adeta çökmüş haldeydi.

“...Hükûmet bir kısım zorlu valilerin isyan edeceklerinden korkarak anları azledemezdi; azil cezasına uğrıyanlar devlete muti ve kimsesiz olanlardı. Zorlu vali ve Āyanların hükûmet merkezindeki nüfuzlu devlet ricali arasında muzahir ve yardımcıları vardı. Trabzon ve Canik, Bağdat, Şam, Sayda eyaletleri ile Şarki Anadolu sancakları, Musul ve Kerkük, yerli ailelerden en nüfuzlu vali ve sancak beylerinin ellerinde idi. Çorum, Yozgat ve etrafı Cebbarzade [Çapanoğlu] hanedânı ve Manisa ve etrafı Kara Osman oğullarına tâbiydi. Bunların civar Āyanları üzerlerinde otoriteleri olduğundan ikinci derecedeki Āyanlar da bu suretle onların emirleri altında idiler.”³¹⁶

Bu durum, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sınırlarını çizen bir görünümdür. Klasik devlet yapısının çağın ihtiyaçlarına uyum sağlayamamasının yanında maddî zenginleşmenin iktidarı paylaşırma yeteneğinin de bir göstergesidir. İktidara ortak olan unsurların yaslandığı zenginliğin temelinde toprak ekonomisi bulunmaktadır.

Avrupa'nın ticarî gücünü sanayi üretimine dönüştürmeye başladığı bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak ekonomisini aşamamış olması, devletin asıl sorununu da işaret eder bir olgudur.

Eldeki tarımsal zenginliğin taşradaki ayan unsurlarıyla paylaşılması dolayısıyla bu kimselerin adeta belli şartlara bağlı olarak itaat ettiği görülmektedir. Onların itaatının temelinde zenginleşme yolunda devletle kurdukları toprak geliri ve vergi ilişkisi vardı. Hakimiyet çekişmesi, yerel düşmanlardan çekinme veya iktidarını kaybetme

³¹⁵Virgînîa H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870** (Çev.)Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, 3.Basım, s.135

³¹⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Āyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılkı Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, 2.Baskı, s.3

korkusu gibi nedenlerle bu sınırlı itaatin isyana dönüştüğü de olabiliyordu. Sayda civarında hakim olan Zahir Ömer'in bir isyancı haline gelmesini bu bağlamda değerlendirebiliriz.³¹⁷

Ancak bu karşılıklı denge, özellikle Osmanlı-Rus Savaşları döneminde bozulmuştur. Savaşın bölgede yarattığı yıkım, ekonomik mahrumiyet, devletin bölgede var olan gücünü dış düşmana yöneltmesi gibi sebeplerle taşradaki denge ayanlar lehine bozulmuştur.

"...1768-1774 ve 1782-1792 Osmanlı-Rus savaşlarındaki çarpışmalar, savaş bölgelerinde düzeni muazzam ölçüde bozarak, her yerde çok büyük insan gücü ve mali kaynak sıkıntısı yarattı. Bu koşullar altında, âyanın yerel kaynaklar hakkındaki bilgisi ve bunlara erişebilme imkânı her zamankinden daha büyük önem kazanmış, savaş zamanı kargaşası içinde hareket serbestileri artmıştı",³¹⁸

Âyanların güç kazanması, kuruluş yıllarından beri hakimiyetini her noktaya yayma eğilimindeki Osmanlı Devleti'nin klasik ilkelerine aykırı bir durumu içermekteydi. Padişahı merkeze alan güçlü bir devlet yapısı kurma ve bunu koruma çabası, nihayet 18. yüzyılın yapısal gerçeklerine çarpıyordu.

17. yüzyıl sonunda, hazine gelirlerine istikrar kazandırmak için uygulanmaya başlayan malikâne usulünün yarattığı zenginleşme, devletin taşra hakimiyetine karşı denge oluşturan fiilî bir durum yaratmaktaydı.

Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarının bölgede muhtelif sorunlar yaratması, âyan iktidarının çok boyutlu bir hal almasına zemin hazırlamaktaydı. Bu dönemde, devletin âyanlarla kurduğu ilişkide güç kaybeden taraf olduğu görülmektedir. Yereldeki bürokratik unsurlar yanında halkın desteğine de sahip olmaları âyanlara üstünlük sağlıyordu.

"...XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra devlete ait olması gereken mirî arazinin hemen hemen bütünü kontroları altına geçiren ve devrin yazışmalarında bile zaman zaman

³¹⁷Koç, age, s.476

³¹⁸Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**(Çev.) Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, 10.Baskı, s.89

kendileri için derebeyi tabiri kullanılan, bu aileler artık siyasî nüfuz ve kudreti de elerinde bulunduruyorlardı. Öyle ki, a'yân-derebeyi aileleri, irsî egemenlik sürdüren vasal prenslikler haline dönüşmüştü. Bunları merkeze karşı koymuş olan bürokrat paşalardan ayıran en belirgin ayrıcalıkları, derin mahalli kökleri olması ve bölge reâyâsının bunların siyasî liderliklerini desteklemiş olmasıydı.''³¹⁹

Bu beyliklerin müstakil devletler gibi davranmalarının bir belirtisi de yabancı devletlerin elçileriyle görüşmeler yapmalarıydı. Bunlardan bazısının bağımsızlık gibi niyetleri olmasa da bu ilişkiler neticesinde bağımsız bir devlet ilan etmek amacı taşıyanları da bulunuyordu.³²⁰

Āyanların adım adım kendi iktidarlarını inşa etmeleri, kendini Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn gibi güçlü bir unvanla tanımlayan Osmanlı padişahının pazarlık yapılabilen bir devlet adamına dönüştüğünün de göstergesidir.

Āyanların devletle ilişkilerinde kendilerince bağımsız bir tavır takınmaları 18. yüzyılın ikinci yarısındaki savaşlarda daha belirgin olmuştur. Asker toplama, erzak temini, aynî ya da nakdî bedellerin ödenmesi gibi sorumluluklardan kaçınmalarının yanında coğrafyadaki gergin durumdan istifade ederek, devletin talimatlarının aksine hareket etmeleri de söz konusudur.

Musul Valisi, Celilzâde Süleyman Paşa'nın devletin bütün uyarılarına rağmen kuşatma altındaki Basra'ya erzak temin etmemesi Osmanlı coğrafyasının her noktasında, devletin direktifleriyle değil kendi arzusuna göre hareket eden yerel beylerin ortaya çıktığını göstermektedir.

"...Basra 1775 yılında hâlâ Kerim Han Zend'in güçlerinin kuşatması altındayken ve Bağdat'ın İranlıları püskürtmek amacıyla asker ve erzak toplamaya çalıştığı bir sırada, devlet İranlıların üzerine gönderecek bir ordu oluşturamıyordu. Süleyman'a, iaşeden sorumlu resmi mültezim (yani mubayaacı) olarak atandığını bildiren bir buyruk gönderildi. Tüccardan piyasa fiyatlarıyla erzak satın alıp Bağdat'a taşıyacaktı. Süleyman hükümetin buyruklarına kulak asmadı. Yalnız Bağdat'a erzak göndermemekle kalmadı; istifçilik

³¹⁹Yaşar Yücel, "agm", s.696

³²⁰Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya** (Çev.) Ayşe Berktaş, Alfa Basım Yayım, Nisan 2017, 1.Basım, s.121-122

yaparak vurgun vurmak umuduyla, tahıl ve koyun tüccarlarının mallarını piyasa fiyatlarından satmalarını engelledi,³²¹

Bu anlatımdan anlaşılacağı üzere âyanı güçlü kılan unsurlar; siyasî nüfuz, yörede saygı duyulan kuvvetli bir aileye mensubiyet, bölgenin ekonomik dinamiklerine – devletin gücünü aşabilecek şekilde- müdahalede bulunabilmek olarak sıralanabilir.

Bölgede, bu özelliklere sahip bir kişinin güçlenmesi, ileride devlet otoritesinin zedelenmesi sonucunu doğurmaktadır. 18. yüzyıl, bu gibi kudretli kişilerin siyaset sahnesinde boy gösterdiği bir dönem olarak yerelin merkezle güç denemesine girdiği bir çağ olarak kendini göstermektedir.³²²

Bu dönemde üretilen devlet evrakında, devletin yerel otorite karşısında ciddi bir güç kaybı yaşadığı görülür. Gönderilen hükümlerde, aynı dine mensubiyete vurgu söz konusudur. Bu da “Din ü Devlet” vurgusunu kullanarak taşradaki yöneticiyi etkileme gayretinin bir parçasıdır. Ancak devletin yaptırım gücünden ziyade bir merhamet ve kardeşlik çağrısı söz konusudur. Bu da merkezî iktadarın âyanlar karşısında yaptırım gücünün çok zayıf olduğunu kanıtlar. Musul Valisi olan Celilzâde Süleyman Paşa’ya gönderilen hüküm bu tarzda bir üsluba sahiptir:

*“...Sen yukarıda adı zikredilen vezir, gönderdiğimiz birçok mektuba karşın, Bağdat valisinin erzak ve asker gereksinimini karşılamaya yardımcı olmaktan kaçındın. Bağdat bölgesindeki mukataalar İranlıların saldırısına uğradığı ve bu yüzden erzak kıtlığı ve yoksulluk çekildiği için bu yaptığın çok tehlikeli. Musul’un mubayaacısı olarak devlete ait miri vergileri toplayıp erzak aldıktan sonra Bağdat’a göndermen için bir buyruk gönderdik. Ümmet-i Muhammed’in ve onun meşru ordularının yardımına koşmak, onun erinç ve gönencini sağlamak zorunluluğu vardır. Bu görev dürüstlikle ve savsaklamadan yerine getirilmeli. Tarım ürünü (gilal) Musul’dan gönderilmeli ve istifçilik yapılmamalıdır.”*³²³

Geniş sınırlarını muhafaza etmek için, coğrafyasının ihtiyaçlarına uygun yönetim usulleri benimseyen bir yönetim tarzına sahip olan Osmanlı Devleti, 15-16. yüzyıllarda idarî bölgelerine özgü yönetim tarzını geliştirmekte çok başarılıydı.

³²¹Dina Rızk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834** (Çev.)Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.77

³²²Koç, **age**, s.469-477

³²³Dina Rızk Khoury, **age**, s.77

Bölgenin ihtiyaçlarına yönelik geliştirilen bu idarî usuller, devletin bölgedeki hakimiyetini pekiştirdiği gibi, halkının da daha üretken ve huzurlu olmasını sağlamaktaydı.

17. yüzyıl itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarındaki iktisadî ve siyasî dengeyi sağlamakta tımar sisteminin yetersiz kaldığı görülmeye başlandı. Bu yetersizlikte uluslararası iktisadî gelişmelerin kadar Celâlî İsyanları'nın yarattığı tahribat da etkili olmuştur.

Hazinenin nakit para ve değerli maden ihtiyacı, muhtelif gelirlerin iltizam usulüyle toplanmasına sebep olmuştur. Bu sistemin çeşitli sıkıntılar doğurması üzerine malikâne sistemine geçilmiştir. Bu nokta âyanların güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Devletin 18. yüzyılda kendi ekonomik ve siyasî sorunlarına özgün çözümler üretememesi, başta âyanlar olmak üzere birçok yerel unsurun merkeze karşı daha reaksiyoner olmasına zemin hazırlamıştır.

Bunun yanında, merkezde, bürokrasinin devlet yönetiminde önemli bir ağırlık kazandığı görülmektedir. 17. yüzyılda başlayan bu süreç 18. yüzyılda devletin genel karakterini oluşturmuştur. Bu durum, padişah dışında güçlü yöneticiler oluşmasını ve bunların önemli karar vericiler olarak tarih sahnesinde yer almasını sağlamıştır.

Bürokrasinin doğuşuna paralel olarak devletin karakterini belirleyen vergi sisteminin değişmesi ve taşrada güçlü âyanların ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Güçlenen bürokrasinin çoğu zaman zenginleşmek için attığı adımların zamanla yerel iktidarların oluşmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

Padişah, artık devleti kuran ailenin temsilcisi olarak fikri alınan bir yetkili olarak karşımızdadır. 17. yüzyılın başında, I. Ahmed döneminden sonra uygulanan “Ekber-Erşed Sistemi” sayesinde tahta çıkacak padişah hakkında söz sahibi olmaya başlayan devlet erkânı, 18. yüzyıl itibarıyla kurumsal mekanizmanın asli unsuru olmuştur. Artık padişahın kritik makamlardaki yetkililerle görüşmeler yapmadan karar alması pek de mümkün olmamaktadır.

“...Sefere çıkmayan pâdişahlar dönemine girilmesiyle birlikte, saraya daha bağlı dolayısıyla savaşa değil sosyal stabiliteye dayanmak zorunda olan otoritenin, XVIII. yüzyılın başından itibâren paylaşılması, çoğu defa da sadriâzama, sadriâzam-şeyhülislam ikilisine, meşveretlere devri, yüzyılın sonunda daha belirginleşti. Özellikle bürokrat kökenli sadriâzamlar devrinin başlamasının bu yönelişte payı önemli olmalıdır. Bunun sonucu olarak Abdülhamid örneğinde görüldüğü gibi padişahın yeni statüsü çoğu kez danışmanlığa benzer bir konumu andırmaktadır.”³²⁴

Bu durum, Osmanlı Devleti’nin liderin yeteneklerini aşan bir kurumsallaşmaya sahip olduğunu göstermesi bakımından önemli bir durumdur. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin 17. yüzyıl ortalarından beri yaşadığı çeşitli meseleler, padişahların yeteneğinden öte devlet teşkilatındaki yetersizliklerle ilgilidir.

18. yüzyıl bu teşkilat sorunlarının çeşitli cephelerini yansıttığı için Osmanlı Devleti için sancılı bir yüzyıldır. İktisadi anlamda, istikrarlı bir dönem olsa da devletin çoğunluğu yenilgilerle sonuçlanan yıpratıcı savaşlara girmesi, ülke içinde istikrarı tehdit eden çeşitli hoşnutsuzluklar bulunması var olan iktisadî birikimi tükettiği gibi devletin kendi teşkilat yapısının sağlamlığına dair şüpheleri de peşinden getirmiştir.

Klasik devir devlet anlayışının modern dönemlerin ihtiyaçlarına cevap verememesi, özellikle Rusya kaynaklı dış tehditlerin devletin kendi gücüne olan inancını sarsması devletin kendisine yönelik algısında kırılmalara sebep olmuştur.

I.Abdülhamid devrinde askerî ıslahatlara önem verme gayreti, devletin kendine dair bakışının bir ürünüdür. Ancak bu ıslahatların askerî alanla sınırlı kalışı, istenilen başarıyı sağlamamıştır. Devlet, ideolojik argümanlar üreterek yenilgilerinden daha az zararla kurtulmaya çalışmıştır.

Stratejik anlamda Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakan birçok madde ihtiva eden Küçük Kaynarca Antlaşması’nda (1774) Kırım’ın Osmanlı Devleti’nden kopmasına rıza gösterilmesine rağmen, padişahın halifelik unvanı vurgulanarak bu bölgeyle bir ilişki vasıtası yaratılması, siyasî bir gayeyi içermesi yanında, bu ağır

³²⁴Fikret Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul 2001, s.60

antlaşmanın kabulünde tepki gösterecek iç kuvvetleri susturmanın bir yolu olarak da düşünülebilir.

“...Cenâb-ı Bârî'den gayri kimesneye tâbi' olmamak üzere tâife-i merkûme i 'tirâf ve kabul ve lâkin mezhepleri ehl-i İslâm'dan olup zât-ı ma'delet-simât-ı şehriyârânem imâmü'l-mü'minîn ve halîfetü'l-muvahhidîn olduğuna binâen tâife-i merkûme akd olunan serbestiyyet devlet ve memleketlerine halel getirmeyerek umûr-ı mezhebiyyelerini taraf-ı hümayûnum halkına şeriat-i İslâmiyye muktezasınca tanzîm edeler”³²⁵

Siyasî güçsüzlüğün sembollerle kapatılmaya çalışması, önceki dönemlerde dikkat çekmeyen meşruiyet sembollerinin devreye sokulması devletin somut zeminde kaybettiği itibarı soyut kavramlarla perdeleme gayretini içermektedir.

Aynı durum, padişahın kendini tanımlamasında da söz konusudur. Bürokrasinin saltanat makamını bile yönlendirebilir olduğu bir devirde, padişahın kendini daha azametli unvanlarla tanımlaması kullanılan bu unvanın dinî çağrışımlar da ihtiva etmesi, I. Abdülhamid'in din ve devlet nizamının merkezinde olduğu algısı yaratmasıyla ilgilidir.

“...1768'de açılmış olan seferin başarılı gitmeyen sürecinde tahta çıkan Abdülhamid, 'pâdişâh'la birlikte, yapısıyla bağlantılı ancak gerçeklerden uzak bir muhteva kazanmış olan 'ulü'l-emr' ünvânını kullandı. Kendisini din ve devletle özdeşleştirmesi ise İslâm devleti reisi olduğuna dâir kabulünün sonucu idi.”³²⁶

Padişahın kendini mutantan kavramlarla ifadesi, siyasî gücünün sınırlarını bilmekle birlikte, bu sınırları belirsiz hale getirerek kendini olduğundan daha güçlü göstermeye çalışma gayretiyle açıklanabilir.

Böylesine güçlü unvanlarla kendini tanımlayan padişahı, özellikle İstanbul merkezli tepkilere karşı çok dikkatli olduğunu görmekteyiz. Bu noktadan gelen talepler büyük krizlere dönüşmeden karşılanıyordu. İstanbul merkezli bir huzursuzluğun taht adına ne kadar korkulan bir durum olduğu da anlaşılmaktadır.

³²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet-I** (Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.387

³²⁶ Sarıcaoğlu, **age**, s.60-61

“...Bir müddete Tersâne amelesine ücret verilmediğinden: ‘Tersâne Emîni Selîm Sırrı Efendi, mâl-i mirîyi zimmetine geçirip de, ücret vermiyor’ deyü lisana geldiğinden, hemen azliyle, yerine Matbah-ı âmire Emîni Mustafa Efendi, nasb olundu. Ancak Selîm Efendi’nin ba‘de’l-azl, muhâsebesi rü’yet olundukta, mâl-i mirîden zimmetine bir akçe geçirmemiş olduğu sübut bulmuştur.’³²⁷

18. yüzyıla geldiğimizde Osmanlı Devleti’nin genel manzarası aslında devlet algısının siyasete yansımaları ihtiva etmektedir. Devletin omurgasını oluşturan merkez iktidarına karşı bir isyan görünümü yaratmamakla birlikte taşrada güçlenen, adeta devletleşen, âyanlar oluşmuştur.

Merkez iktidarı temsil eden unsurlar içinde, bürokrasi padişaha göre daha ön plandadır. Bürokratik unsurlar, çeşitli yasal düzenlemeler ve vergi rejimleri sebebiyle taşrayla zenginleşmeye dayalı organik bağlar kurmuşlardır. Temsil ettikleri merkezî iktidarın aleyhine taşra zenginliğinden pay almaktadırlar.

Merkez iktidarın şekillenmesinde kendi iç dengeleri yanında, çıkarlarını bazı durumlarda İstanbul halkıyla birleştirip saltanat makamını baskı altına alan yeniçeriler de etkilidir. Bütün bu karmaşık ilişkiler, Osmanlı Devleti’nin halihazırdaki yönetim anlayışıyla aşılammaktaydı.

I.Abdülhamid, bu çelişkiyi yansıtan isim olarak karşımızdaydı. Bütün gayretine rağmen atılım yapamayan devlet mekanizması asırlardan beri alıştığı şekilde işlemeye devam ediyordu.

Azametini yitiren devlet, padişahına güçlü unvanlar vererek en azından sınırlar içinde bir güç algısı yaratmak istiyordu. Padişahın dinî vurgusu yüksek unvanlarla imajını tazelemeye çalışması devletin yaşadığı sorunlar sebebiyle içine düştüğü çıkmazı da göstermektedir. Hatta devrin bazı imar faaliyetlerinin bile devletin şanını yüceltmek için yürütüldüğünü görmekteyiz:

“...Seleflerinin hayır eserlerine sahip çıkan bir tavrı da gözlemlenen Abdülhamid’in, Râgıb Paşa sadâreti zamanından beri tâmir edilmeyen Edirne Sarayı’nın ele alınmasındaki

³²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet II**, -Haz.Şevket Nezihi Aykut-, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.45

beklentisini ‘düşmânarımıza bâ’is-i helecân vermek şân-ı Devlet-i Aliyye olmağla’ şeklindeki ifadeleriyle açıklıyordu. Dolayısıyla Edirne Sarayı’nın tâmirine başlanması aynı zamanda diplomatik manevralardan biriydi. ’’³²⁸

Devletin semboller dünyası üstünden dış dünyaya mesaj vermesinin, siyasî ve askerî zafiyetin maskelenmesi gayretiyle doğrudan ilgisi vardı. Bu devirde devletin, emperyal bir devlet olmak, coğrafyasına siyasî bir nizam vermek gibi bir iddiası yoktur. Bütün bu büyüklük gösterileri, daha güçlü bir görünüm yaratma arzusunu taşıyordu.

Ayrıca padişahlık makamının iktidar kaynağı olarak yorumlandığı 16. yüzyıldan farklı olarak, 18. yüzyıl padişah algısı, padişahın daha mütevazı bir siyasî karakter olarak konumlandığı bir durumu ifade eder. Bu nedenle de padişahı halkın nabzını tutan, onlarla irtibat halinde olmak isteyen bir durumda görmekteyiz. Tebdil-i kıyafetle yapılan İstanbul gezilerini de bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Bu geziler ayrıca bir teftiş amacı da taşımaktaydı. I. Abdülhamid’in Tersane ve Tophane gezilerini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Bu geziler esnasında şahit olduğu askerî üretimi de devletin caydırıcılığını sergilemek için bir gösteri tarzında kullanmak istediğini görmekteyiz ki bir top dökümü esnasında, “bir büyük döküm olsa zannım hoş olur, ben de teşrîf eder idim. Hem gösteriş olur.”³²⁹demesi, devletin bütün caydırıcılığını sunî bir azamet gösterisi üstüne kurduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Padişahın bu gibi gövde gösterileriyle devletin saygınlığını yüksek tutma gayreti III. Mustafa devri veziriazamlarından Koca Ragıp Paşa’nın Osmanlı Devleti’nin tırnakları körelmiş bir aslana benzeterek savaştan uzak kalması gerektiğini söylemesiyle³³⁰ uyumlu bir gayrettir.

³²⁸Fikret Sarıcaoğlu, *age*, s.33

³²⁹Fikret Sarıcaoğlu, *age*, s.50

³³⁰Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi –Resimli Haritalı- V*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 1.Baskı, s.2561

Padişahın güçlü devlet imajını pekiştirme gayretleri yalnızca dış dünyaya verilen bir mesaj olarak da kalmamıştır. Kendi tebaasına da aynı mesajı verdiğini görmektediriz.

Bu iç propaganda çalışmasında dikkati çeken nokta, veziriazamın bu konuda padişahın daha istekli olmasıdır. Saltanat kaygısıyla yapılan “Biniş” adı verilen gezilerin İstanbul halkı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu düşüncesi bu durumu destekleyen bir örnektir.

“...1782 yangınlarıyla bir çok kimsenin evsiz kalması, yiyecek sıkıntısının şiddetli olması ve Abdülhamid’in binişleri terk etmesi üzerine sadrîâzam, Sultan I.Mahmûd’un serhadlerden ‘mükedder haberler’ gelmesine rağmen buna devam ettiği örneğini vererek binişlerin icrasını istemekte ve bunun, padişah’ın ‘sürûrlarını mu ‘âyene’ eden halka ‘metânet ve sebât’ gibi birçok faydayı getireceğini yazmaktaydı”,³³¹

Devletin azametini vurgulamakta böylesine titiz olan I. Abdülhamid, adeta biten bir devrin simgesi gibidir. Yazdıklarında “Kânûn-ı Kadîm”e duyulan saygı her fırsatta dile getirilmektedir.³³²

Bu vurguya rağmen eski nizamın dayandığı bütün temellerin sarsıldığı, devleti güçlü kılan siyasî, askerî ve iktisadî mevzilerin kaybedildiği bu devirde görünür hale gelmektedir.

Kadim nizamın en önemli vurgusu olan “Adalet” kavramının uygulanması konusunda Osmanlı ülkesi sathında büyük sorunların olduğu da devri anlatan araştırmalarda dile getirilmektedir.³³³

I.Abdülhamid devrinde taşrada yaşanan bazı olaylar, devletin adaletin tesisinde zorluklar yaşadığı ve inisiyatifi yitirdiğinin önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara Şeriye Sicili’ndeki 1784 tarihli bir şikayet bu durumu örnekleyen olaylardan birisidir:

³³¹ Fikret Sarıcaoğlu, *age*, s.44

³³² Fikret Sarıcaoğlu, *Hatt-ı Humâyûnlarına Göre Bir Pâdişâhın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)*, Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s.48-49

³³³ Murat Tuğluca, *age*, s.137

“Muhzirbaşılık iltizam usulü ile elde edilmektedir. Ankara’nın muhzirbaşılık iltizam ücreti uzun zamanlardır 500 kuruştur. Fakat, Ankara sâkinlerinden Cabraz Ahmed İstanbul’a gelerek muhzirbaşılığı malikâne sahibini kandırarak, bedelinden 300-400 kuruş fazla vererek satın almıştı. Fakat, Ankara halkı bu adamın zulmünden yakınarak, herkesin beğendiği ve seçtiği kişiler arasından muhzirbaşının tayinin gerektiği, oysa bu tayinle usulün bozulduğu, kendilerinin bu şahıstan çok zarar gördüklerini bildirmişlerdi.”³³⁴

Devletin azametini korumak için imar faaliyetlerine önem veren, padişahlık algısını yüceltmek için güçlü unvanlar kullanan I. Abdülhamid’in devrinde yalnız dış politikada değil iç düzende de devletin nizamının bozulduğu görülmektedir. Söz konusu durum, yalnız gözle görülür siyasî ve iktisadî kayıpların olması değildir.

Devlete yaşamsal güç verecek bir ideolojinin inşa edilememesidir. Kadim kanunlara beğenisini ifade eden I. Abdülhamid, 16. yüzyılın mutantan günlerine özenen ancak 18. yüzyılın devletini adeta kemirdiğine şahit olan bir padişaktır.

Nitekim, onun ağır yenilgiler alan bir devletin hükümdarı olmakla birlikte “Halife” , “Ulü’l-emr” gibi güçlü unvanlar kullanması bir hükümdar olarak yaşadığı çelişkiyi göstermesinin yanında devletin belirgin güç kaybını zihinlerde örtme gayretiyle de alakalı olabilir.

Padişahın, devletin bürokratik mekanizmasına adapte olduğu görülmektedir. Belge akışını takip etme gayreti, onun olaylar hakkında bilgi sahibi olma çabası olarak görülebileceği gibi, müşavere ve müzakereyle sınırlandırılmış bir padişahlık yetkilerini daha ciddi ve somut verilere dayanarak kullanma azmi olarak da değerlendirilebilir. Onun devri, arşiv olgusunun kurumsallaştığı bir devir olarak karşımıza çıkar.

“...Abdülhamid’in evrak muhafazasındaki ciddiyetinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi mümkün olan gelişme ise, ilk arşiv binasının onun döneminde kurulmuş olmasıdır. Reîsülküttâb Seyyid Mehmed Hayrî’ye yazılan 9 Rebûlâhır 1200/9 Şubat 1786 tarihli fermân-ı âlî ile Dîvân-ı humâyûn kaleminde mevcut ‘atîknâme-i humayûn cüz’leriyle atîk mühimme ve erbâb-ı mesâlih defterleri’, Bâb-ı âsafî’deki sadrazam sadrıâzam sarayının

³³⁴Yücel Özkaya, **age**, s.42

bahçesinde tâmir ve tahsîs edilen kârgir mahzene nakli ve korunmaları istenmekteydi. ...Bu gelişme bütünüyle Hazîne-i Evrâk'a doğru öncü bir adım teşkil etmekteydi.''³³⁵

Devletin hafızasını oluşturan arşiv teşkilatına yönelik ilk adımların atılması, aslında güçlü bir bürokrasiye sahip Osmanlı Devleti'nin, el yordamıyla da olsa, bürokrasiyi ayakta tutan kurumları modernize etme, devlet hafızasını kalıcı kılma mantığıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

I. Abdülhamid devrine baktığımızda, devletin modernleşme ihtiyacının kesin olarak fark edildiği anlaşılmaktadır. Askerî ve teknik anlamda çeşitli adımlar atılmıştır³³⁶. Bu adımlar kesin sonuçlara ulaşamamakla birlikte devletin getirdiği uzmanlara bakılınca kendisine Batılı bir çehre verme amacı içinde olduğu görülür.

I. Abdülhamid devrinde orduyu modernize etme gayretini içeren bu Batılılaşma çabası, çok yakın bir gelecekte, devletin aslî gayreti haline gelecektir. Bu nedenle de söz konusu dönem, Batılılaşma adımlarının hissedildiği, ancak köklü dönüşüm arzularının görülmediği bir dönem olarak düşünülebilir.

Bu isteksizlikte, Yeniçeri Ocağı'nın göstereceği tepkiden çekinmek de söz konusudur. Onun, "Askerî tâ-yîfesi elbet ziyâde meks etdikde nizâ' hâlî olmaz"³³⁷ demesi, devletin en üst makamındaki kişi olarak bu tedirginliği açığa vurmaktadır.

Aslında bu tesbit, tahtı yeniçeriler sebebiyle defalarca tehlikeye girmiş bir hanedanın asırlara dayanan aile tecrübesi olarak da değerlendirilebilir. Buna rağmen, ordunun Batılı tarza uygun ıslah edilmesi gayretlerine hız verilmiştir.

Mühendishâne'de verilen eğitimin, yalnız askerî personel yetiştirmek açısından değil, geleneksel kalıpların dışında düşünce dünyası kuran insanlar yetişmesine de kapı açması bakımından önemli bir basamak olduğu düşünülebilir.

³³⁵ Fikret Sarıcaoglu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul, 2001 s.100

³³⁶ Münir Aktepe, "Abdülhamid I", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-i> (E.T.04.09.2019)

³³⁷ Fikret Sarıcaoglu, **Hatt-ı Hümayûnlarına Göre Bir Pâdişâhın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**,Doktora Tezi, İstanbul s.53

Öğrencilere yabancı hocaların ders vermesi, konulara dair Avrupa kaynaklı literatürün takip edilmesi, yabancı dil öğrenme zaruretinin oluşması³³⁸, Osmanlı Devleti'nin son yüz elli senesine damgasını vuran Batılılaşma çabasına katkı sunan insan kadrosunun bu yıllarda oluşmaya başladığını düşündürmektedir.

Nitekim yaşanan önemli toprak kayıpları, dünya siyasetinde Osmanlı Devleti'nin ağırlığının kaybolması kapsamlı reformlar gerektirdiğini hissettirse de ülkenin iç dengeleri, yönetici erkanı bu konuda kararlı adımlar atmaktan alıkoynuyordu.

I.Abdülhamid, devletin güçsüzlüğünü anlayan bir hükümdardır. Ancak bu sorunları aşmayı sağlayacak adımları atmak konusunda vizyonu ve cesareti yoktur. Cephelerdeki durum hakkında sıklıkla bilgi alması, Rusya'nın Özi'ye girmesinin devletin selameti açısından yarattığı tehlikeyi tespit etmesi, devrinin ihtiyaçlarını anlayan bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

Devlet yönetiminde 17. yüzyılda güçlenen ve 18. yüzyılda hakimiyetini kuran bürokratik mekanizmanın gücünü I. Abdülhamid devrinde daha açık görmekteyiz. Sadrazamın kuvvetli olduğu bu yapıda ona bağlı büroların güç kazandığı görülür. Nitekim arşivin ilk nüvelerinin bu devirde oluşması, yalnız I. Abdülhamid'in şahsî ilgisiyle değil sadrazamın altında sıralanan bürokrasinin ihtiyaçlarıyla birlikte düşünülmelidir.

*"...Sadriâzamlara devredilen otoriteyi, sunulan evrakdaki padişahın yazılarının birtakım önerilerden sonra 'sana ihâledir', 'siz bilirsiniz', 'ben sana havâle eyledim', 'ne dersiz', 'nasıl olur', 'yine siz bilirsiniz' gibi sıkça rastlanan kelimelerle bitmesi de açıklamaktadır. Göreve getirdiği sadriâzamlardan Silâhdâr Mehmed ve Koca Yusuf paşalar için daha açık ve ileri ifadeler bulunmaktadır."*³³⁹

I.Abdülhamid devri, Osmanlı Devleti'nin klasik devlet anlayışının son noktası olarak değerlendirilebilir. Onun saltanatından sonra, padişah da dahil olmak üzere- Bu konuda IV. Mustafa'nın istisnâî bir durumu vardır. Islahatçı bir padişah olan III.

³³⁸Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendihanelerin Kuruluşu", **Osmanlı-8**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.684

³³⁹Sarıcaoğlu, **Bir Padişahın Kendi Kaleminden Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul, 2001, s.118

Selim'e karşı yapılan bir isyanla tahta çıkması, saltanat süresinin çok kısa olması, Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle tahttan indirilmesi, onu bu genellemeden ayırmamıza sebep olmaktadır.- bütün yönetici ricâlin Batı merkezli ıslahat programlarıyla devleti kurtarmak amacı taşıdığı görülür.

Bu devir devlet yönetiminde bürokrasi de gücünün doruğuna çıkmıştır. Padişahın devlet işlerinde geri çekildiği görülür. Sadrazamın ön planda olduğu bu yönetim sisteminde padişah, görüşüne değer verilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devrin bu yönetim algısı, büyük toprak kayıplarına rağmen halen çok geniş sınırlara sahip Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan adaleti ve yönetme becerisini sağlayamamaktadır. İktidarın merkezde bürokrasiye taşrada ise âyanlara kaydığı görülmektedir. Yönetimin bu kararsız yapısı, halkın ezilmesine, yöneticilerin keyfî uygulamalarına maruz kalmasına sebep olmaktadır.

İç istikrarın böylesine zarar gördüğü bir dönemde, devletin dış baskılarla da mücadele ediyor olması, siyasî ve iktisadî yapının tam anlamıyla bir çıkmaza girmesine sebep olmuştur. Devlet, bu dönemde, dönüşmemenin, ıslahat programlarını tam manasıyla uygulayamamanın sancılarını yaşamaktadır.

I.Abdülhamid dönemi, merkezin kontrolünü kaybettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kontrol, merkez bürokrasinin araçlarıyla taşrada devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Yöneticiler veya adlî makamlar bazen İstanbul'dan uzaklaşmadan taşra görevlerini vekilleriyle yürütmektedirler³⁴⁰. Ancak bu gibi taşeron uygulamaların yaygınlaşması, kanun sınırının dışına çıkan muhtelif uygulamalar, halkın yönetim erkine güvenini kırdığı gibi, hukuk tanımayan yöneticilerin yarattığı tahribatla ekonomik anlamda bir çözülme de yaşanmaktadır.

"...Para darlığı yüzünden çiftlerini ve çubuklarını bozmak ve zoraki olarak, ağır hayat koşulları yüzünden şehirlerden köylere el atmış çiftlik ağalarının hizmetinde çalışmak zorunda kalan köy halkının durumu perişandı. Kasabaların ve şehirlerin eli para tutan resmî

³⁴⁰Yücel Özkaya, **age**, s.42

kişileri (kadı, müderris, çavuş, yeniçeri) çiftçinin elinde bulunan mirî- 'beylik' toprakları elinden almaktaydılar. ³⁴¹

18. yüzyılda Osmanlı Devleti özelinde, zenginliğin el değiştirmesi demek toprağın el değiştirmesi demektir. Devletin 17. yüzyılda istikrarlı bir vergi akışı sağlamak için işlevini yitirmiş timarları iltizama verme yolu izlemesi, aynı yüzyılın sonlarında iltizam sistemini daha sağlam temellere bağlayarak mültezimi de vergi veren reayayı da rahatlatma gayreti malikâne sistemine dönüşmüştür.

Ancak devletin bunları denetleme gücünü yitirmesi, yerelde güçlü beylerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. I. Abdülhamid devri, Osmanlı Devleti'nin yerel unsurlar olan âyanlarla baş edemediği bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Toprak ekonomisinin özgün bir üretim şeması üretmediği bu devir, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında büyük mücadelelerle aştığı beylikler devrini adeta başka bir formda 18. yüzyılda karşısına çıkarmıştır.

Bu devrin beyleri, elbette Osmanlı padişahının meşruluğunu sorgulamıyorlardı. Ancak, hakim oldukları bölgenin zenginliğini paylaşmakta oldukça kısıkanç davranıyorlardı. Ekonomik zenginliği kullanamayan devlet fakirleştikçe yaptırım yeteneğini de kaybediyordu. Hazinesin gelir-gider dengesine ait rakamlar, devletin içinde olduğu zor durumu göstermesi açısından dikkate değerdir.

“...Savaş yılı bütçesi olan 1202/1788’de ki bu açık devletin mâlî buhran içinde olduğunu ve en az 1747’den beri görülmeyen bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. 18.307.000 kuruşu bulan giderlere karşılık 13.254.500 kuruş gelir elde edilmişti. Arada 5.052.500 kuruşluk açık bulunmaktaydı. Bu yılın öngörülen toplam gelirler 14.155.500 kuruş olarak belirlenmesine rağmen devlet yaklaşık bir milyon kuruşluk bir geliri toplayamamaktaydı. ³⁴²

Devletin toplayamadığı bu gelir, taşrada âyanların elinde birikiyordu. Bunun dışında hazinenin gelirleri de esham adlı bir iç borçlanma sistemiyle faiz yüküne maruz bırakılıyordu.

³⁴¹Yücel Özkaya, *age*, s.66

³⁴²Fikret Sarıcaoğlu, *Hatt-ı Hümayûnlarına Göre Bir Pâdişâhın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul, Doktora Tezi, s.123-124

“... Esham sistemi genişlemeye devam ettiği sürece, hazinealeyhindeki bu farkın büyüyeceği ve giderek faizleri ödemede karşılaşılabilecek zorlukların siyasî istikrarsızlığa da yol açabileceği göz önüne alınarak, 30 Ekim 1786’da yeni esham çıkarılmamasına, daha önce satılmış olanlardan sahipleri ölerek mahlûl kalanların da yeniden satışa sunulmamasına karar verildi.”³⁴³

Esham uygulaması sonraki yıllarda kaldırılrsa da devletin gelirini güvenceye aldığı bir hissedar grubu yaratıyordu. Nakit para ihtiyacı içindeki devletin bu sorunu gündelik çözümlerle aşma çabası, devlet iktidarının dokunulmazlığını zedeliyordu.

Zenginliklerin hızlı bir şekilde el değiştirdiği bu devirde, iktidarın sahipleri de değişiyordu. Bu devrin, dış borçlanma fikrinin ortaya çıktığı ilk dönem olması³⁴⁴ Osmanlı Devleti’nin nüfuz ettiği coğrafyaya hakim olma, uluslararası politikalar belirleme yeteneğinin kesin olarak tükendiğini kendini muhafaza etmeye çalışan bir devlete dönüştüğünü kesin olarak ispatlar.

Dış düşmanlar karşısında sınırların küçülmesi, Osmanlı Devleti’nin parçalanabilir olduğunu da rakiplerine hissettiriyordu. Devlet artık kaybedilen topraklardan ziyade bir beka sorunuyla karşı karşıyaydı. 1774-1776 tarihli Linguet Projesi, 1777 tarihli Carra Projesi, 1788 tarihli Volney Projesi, 1788 tarihli Brion de la Tour Projesi gibi Osmanlı Devleti’nin topraklarını paylaşmayı öneren tasarılar Avrupalı siyasetçiler ve düşünürler arasında tartışılmaktaydı.³⁴⁵

Osmanlı Devleti’nin iç dinamiklerini ve cephedeki durumunu göz önüne aldığımızda, bu tartışmalara sebep olan şeyin devletin zayıf hali olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonlarında, artık dinamizmini kaybetmiş bir devlet olarak tarih sahnesindeydi.

Avrupa’nın 18. yüzyılda yaşadığı dönüşüm, siyasî ve ekonomik anlamda çağdaş dünyanın aktörlerini yaratıyordu. Avrupa’da oluşan bu siyaset sahnesinde Osmanlı Devleti’ne biçilen rol büyük bir kriz yaratmadan yıkılmasından ibaretti.

³⁴³Genç, **age**, s.189

³⁴⁴Fikret Sarıcaoğlu, **age**, s.125

³⁴⁵Trandafir G. Djuvara, **Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje 1281-1913**(çev.) Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2017

Devlet bu durumu kabul etmek istemiyor çeşitli ıslahatlarla bu sorunları aşmak istiyordu. Bu bağlamda yapılan çalışmalar istenilen sonuçları vermese de Batılı düşünceyi benimsemiş insan malzemesinin yetişmesinde ilk adımların atıldığı söylenebilir.

Bu gibi olumlu adımlara rağmen, toplumun devlete inancının zayıfladığı, adalet mekanizmasının güç kaybettiği, halkın türlü sıkıntılar çekmekten yıldıdığı ve devletin durumunun her geçen gün daha kötü olduğu padişahın kendi ifadelerinde bile karşılık bulmaktadır.

I.Abdülhamid'in "Bu zaman merhum birâderim zamânını geçdi. Zulmet(le) taşralar harâb oldu",³⁴⁶ sözleri, devletin durumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu sözdeki "Zulüm" ve "Taşra" kavramlarına özel bir önem vermek gerekir. Güçlü bürokrasinin taşradaki iktidar odaklarıyla birleşmesi, zaman içinde devletin de başını ağrıtan âyanları ortaya çıkarmıştı.

Taşrada öbeklenen bu güç odakları, devletin can damarı olan toprak gelirlerinin önemli bir kısmına el koyuyordu. Söz konusu durum da devletin siyasî erkinin paylaşılmazlığını zedelemesinin yanında devlet hazinesinde bir daralmaya sebep oluyordu.

Sınırlar içindeki yerel huzursuzluklar dahi giderilemez bir haldedir. Zülüm kaynağı olarak görülen odaklara fiilî bir müdahalede bulunamamanın çaresizliği hissedilir bir hale gelmişti:

*"...Sultan Abdülhamid 'şekâvet' içinde olan Antakyalı Feth Ali, Rişvân-zâde, Yoğurtcu-oğlu Hasan, isyan eden Battâl-zâde Mehmed Paşa, Dimetoka'da Kadri-oğlu Mehmed, Payas'da Küçük Ali-oğlu gibi kimseleri, Cihânbeyli aşiretini, Hamîd'deki 'zalemeleri', Rumeli'deki 'haydûd eşkiyâsını' beddualarla anarak cezâlarının verilmesini bekliyordu."*³⁴⁷

Devletin içinde bulunduğu durum, zenginlikle birlikte iktidarın da bölüşüldüğü bir zemini işaret ediyordu. Bu güç dengesinde merkezî iktidarın güç kaybettiği

³⁴⁶Fikret Sarıcaoğlu, *age*, s.135

³⁴⁷Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul, 2001, s.187

görülüyordu. Devletin bütün adımları elde kalan topraklarda İstanbul'un sözünü geçirmekti. Fakat var olan durumda bunu başarması çok da olası değildi.

Osmanlı Devleti, II. Mehmed'le birlikte merkeziyetçi bir hal almasına rağmen bu durum, sarayın kararlarının bütün sınırlar içinde homojen bir biçimde uygulandığı bir merkeziyet algısı değildi. Yerel karar mekanizmaları olsa da merkezin belirlediği sınırlar geçerliydi. 18. yüzyılın ana karakteri olan ademimerkeziyet ise yerelin hareket alanının merkez iktidarı dikkate almayacak oranda genişlemesidir.

Dolayısıyla bu durum, halen klasik algıyı muhafaza eden devlet mekanizmasını zor duruma sokuyordu. I. Abdülhamid devri, Osmanlı Devleti'nin bu çelişkiyi en ağır şekilde hissettiği dönem olmuştur. Bu dönemde, devletin yereli denetleme gayreti çoğu zaman boşa çıkmıştır. Söz konusu olan yereldeki ekonomik dengeler olunca taşra zenginleri bildiğini yapmaktan çekinmemiştir:

“...Kent pazarının işleyişini düzenleyen bürokratik denetimin tamamen devri konusunda devlet ne kadar tedbirli olursa olsun, zamanla Amid'de kıymetli ticaret gelirleri mukataaları da açık artırma yoluyla satışa çıkarıldı. İhaleye çıkartılan mukataalar arasında gümrük istasyonu kâtipliği (kitâbet-i gümrük) ile 'pazarın ve pazardaki diğer [toptancıların] müdürlüğü' makamları da vardı. 1777 yılında, Diyarbekir gümrüklerinin 'ikinci' kâtipliği makamı (kitâbet-i sâni gümrük-i Diyarbekir) ihaleye katılan Seyyid Hüseyin Efendi adında oralı bir kişiye satıldı. Seyyid Hüseyin Efendi satın aldığı bu makamı daha sonra oğlu Derviş Ali'ye devredecekti”³⁴⁸

Bu durum, devlete dayanarak zenginleşen buna rağmen devletin yönergelerine uymak istemeyen bir yerel eşraf yaratmıştır. Söz konusu yerel eşrafın bir diğer özelliği de memurlaşma gayreti içinde olmasıdır. Bu durum da taşradaki devlet teşkilatının dahi yerel seçkinlere veya âyanlara hizmet eder bir vaziyet almasına sebep olmuştur.

Yereldeki eşrafın bölge ekonomisi için kritik makamları elde etme gayreti, üretici bir şehirli sınıfın oluşmasını engellemenin yanında, devletle irtibatlı makamların

³⁴⁸ Ariel Salzmann, *age*, s.220

zenginleşme aracı olmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum da I. Abdülhamid'in “Zulmetle taşralar harâb oldu”³⁴⁹ sözünü daha anlamlı kılmaktadır.

Devletin ihtiyaçlarına uygun bir iktidar tesis edememesi, birçok sorunun yanında zihniyet sorgulamasını da peşinde getirecekti. “Nizâm-ı Cedîd” vurgusunun I. Abdülhamid devrinden sonra dile getirilir olması, kadim sorunların I. Abdülhamid devrinde çözülemez hale gelmesiyle ilgilidir.

Askerî alanda ıslahatlar yapsa da I. Abdülhamid, “Kânûn-ı Kadîm”in Osmanlı Devleti’ni kurtaracağını düşünüyordu. “Ona göre çözüm ‘nizâm-ı kadîmleri’ne, ‘ecdâd-ı i’zâmın kânûnlarına’ dönüşte idi”³⁵⁰

Padişahın bu yaklaşımı aslında, devletin ıslahat programlarını sonuna kadar götürememesinin nedenini de ortaya koymaktaydı. Devlet, zihniyetini revize etme ihtiyacı hissetmiyordu.

Teknik değişimlerin sorunlara çözüm olacağı düşünülüyordu. Bu durum da çağa uygun bir zihniyet dünyası oluşturmayı ve asıl ihtiyaçları belirlemeyi engelliyordu. I. Abdülhamid’in hatt-ı hümayûnlarında da görülen bu eski dönemlere özlem, 18. yüzyılın sorunlarını çözmeye yetmiyordu.

Devlet mekanizması kendini yenilemek zorundaydı. Yöneticiler bu durumun farkındaydı. Ancak köklü bir değişim için ödenmesi gereken bedeller vardı. Bunu göze alacak bir kadro mevcut değildi.

Ayrıca, kapsamlı ıslahatlar için uzun bir barış dönemine ihtiyaç vardı. Günün koşullarında, devletin bu barışı sağlamasının koşulları neredeyse mümkün değildi. Askerî ıslahatlar, Yeniçeri Ocağı’nı tedirgin etmeden gerçekleştirilmeye çalışılıyordu.

Bu da nitelikli bir sonuç almanın önündeki engellerdendi. ıslahatlar birçok masrafı da peşinden getiriyordu. Devletin bunları harfiyen yerine getirebilecek bir bütçesi

³⁴⁹Fikret Sarıcaoglu, **Hatt-ı Hümayûnlarına Göre Bir Pâdişâhın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, Doktora Tezi, İstanbul, s.135

³⁵⁰Fikret Sarıcaoglu, **age**, s.141

olmadığı gibi var olan zenginlikleri kontrol edilemiyor, verimli kullanılamıyordu. Bu ve benzeri etkiler sebebiyle devletin işleyişindeki sıkıntılar giderilemiyordu.

Kendinden öncekiler gibi I. Abdülhamid'in de çok özendiği "Kânûn-ı Kadîm" artık işlevini yitirmişti. I. Abdülhamid devri, devleti kurtaracağı düşünülen kadim algının iflas ettiği bir devre olması sebebiyle de dikkate değerdir.

Savaşlardaki olumsuz sonuçlar aslında sistemin çözümsüz sorunlarının görünen sonuçları olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısı bilhassa Ruslarla yapılan savaşlara tanıklık etmiştir. Bu savaşlarda Osmanlı ordusunun tedarik sisteminin çöktüğü vurgulanır.³⁵¹

Söz konusu durumu Osmanlı Devleti'nin genel durumuyla birarada düşününce, devletin taşradaki yönetim zafiyeti, savaş haline dair genel planlamalardaki sorunlar, durumun cephedeki talihsizlikler kadar sistemle ilgili hataları da barındırdığını gösterir.

18. yüzyılda Osmanlı toplumu, klasik hayat algısının son noktasına varmıştır. Yalnız devlet teşkilatı anlamında değil toplumu yaratan diğer manevî ve kültürel unsurlar anlamında klasik görünümünü tamamlama noktasına gelmiştir.

Çeşitli dış etkiler yanında devlet mekanizmasının çağın ihtiyaçlarına cevap verememesi sonucu bir gerileme oluşmaya başlamıştır. Kendindeki eksiklikleri fark eden devlet algısının dış dünyayı seyretmesi, anlamaya çalışması ve o dünyadan kendi ihtiyacına uygun yenilikler devşirme çabası özellikle askerî sahaya yönelik teknik uygulamalar olarak başlasa da bu noktada kalmamış hayatın her noktasına sirayet eden bir boyuta ulaşmıştır.

Nitekim asıl karakterini 19. yüzyılda bulan modernleşme gayretlerinin işaret fişeginin 18. yüzyılda atıldığını söylememiz çok da yanlış olmaz. İhtiyaçlara binaen başlayan reformların adeta zincirleme bir etkiyle hayatın her noktasına tesir etmesinde 18. yüzyılın etkisi büyük olmuştur.

³⁵¹ Aksan, **age**, s.169

Devlet anlayışının değişmesinde de 18. yüzyılın yarattığı acı tecrübelerin etkisi olmuştur. Bu bakımdan söz konusu devir, Osmanlı Devleti için 19. yüzyılın Batı etkisindeki sosyal ve siyasal hayatının giriş noktası özelliğindedir.

Bu devirde görülen belli başlı yenilik hamlelerine rağmen, devlet kendi özgün ilişkilerinden doğan yönetim şemasını koruma gayretindeydi. Bu yönetim şeması, padişahın görünür bir önder olduğu bürokratik merkezî yapıyı en üste alan fakat taşradaki yerel iktidarları da yok saymayan bir görünüm arz ediyordu.

Merkezin taşraya tam anlamıyla hakim olmak istediği bir sır olmadığı gibi yerel iktidarların da daha serbest hareket etmek istediği de tarafların bildiği bir durumdu. 18. yüzyıl, kurulu nizamın bazı zafiyetleri sebebiyle yereldeki âyanların daha rahat hareket ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Malikâne sisteminin sağladığı mülkî olanaklar, Osmanlı Devleti'nin kadim zamanlardaki politikası olan toprağın sahibinin devlet olması durumuna fiilî anlamda son vermişti.

Servet dengesinin devlet aleyhine bozulmasıyla toprak zenginliğini elde eden unsurların siyasî güçlerinin de arttığı görülmüştür. 18. yüzyılda, âyanların güç kazanmasının bu durumla ilgisi vardır.

Söz konusu zenginlik aktarımına aracılık eden merkez bürokrasisine mensup unsurların bu aracılıktan zenginlik yanında siyasî bir güç elde ettikleri de görülmektedir. Nitekim 18. yüzyılda sadrazamın konumunun güçlenmesiyle bağlantılı olarak ona bağlı memurların da güç kazanması, siyasî çerçevede ön plana çıkması bu güçler dengesiyle alakalıdır.

Osmanlı Devleti için II. Mustafa'yla başlayan 18. yüzyıl, onun bir isyanla devrilmesi sonucunu getirmiştir. Bu saltanat yıllarının en önemli özelliği İstanbul'un siyasî bir ağırlık koyması durumudur.

Padişahın Edirne'de yaşaması hoş karşılanmamış, tahta çıkacak yeni padişahın İstanbul'da bulunması hususunda ısrar edilmiştir. Ayrıca II. Mustafa'nın hocası olan

Feyzullah Efendi'nin güç kazanmasına müdahale edilmiştir. Bu durumu, bürokratik unsurların ulemaya üstünlük sağlaması olarak değerlendirebiliriz.

III. Ahmed devrinde, özellikle Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadareti yılları, sadrazamın devlet işlerinde üstünlüğünün görünür olduğu bir devirdir. Nitekim Patrona İsyanı neticesinde tahttan indirilince yeğeni I. Mahmud'a vezirlerini denetlemesini öğütlemesi bunun bir sonucudur.

I.Mahmud devri, devletin sorunları üstüne düşündüğü, bunlara çeşitli çözümler ürettiği bir devir olarak karşımıza çıkar. Bütçe denklğine önem verilen bu dönemde, Avrupa'nın kendi iç mücadeleleriyle uğraşması sebebiyle batı sınırında sorunlar yaşanmadığı bir devir olmuştur.

Kısmî ıslahatlarla özellikle orduya düzen verilmeye çalışılır. Ancak Yeniçeri Ocağı'yla bir sorun yaşanmak istenmemesi devrin genel tavrıdır. Bu durum, yeniçerilerin siyaset sahnesinde korkulan bir unsur olduğunu gösterir. Saray karşısında hızlı bir şekilde ittifakların oluşabilme ihtimali, padişahın meşruluğunun bu unsurlarla iyi geçinebilmesine bağlı olduğunu da kanıtlamaktadır.

Bu devir padişahlarında, önceki yüzyıllardakilern aksine halkla iç içe olma eğilimi vardır. Siyasî gücü azalan padişah, halkla iyi ilişkiler kurma, onlarla kaynaşma yoluna gitmiştir.

III. Osman devri bunun tipik bir örneğidir. Bu devirde padişah, yangın söndürmeye nezaret eden, çarşayı pazarı tebdil-i kıyafet gezen, devletin halkına sahip çıkan yüzü olarak görmekteyiz. Bu tavır, 18. yüzyılda siyasî gücün daha geniş bir alana dağıldığını kanıtlayan bir özelliktir.

Merkezde ve taşrada zenginlikle birlikte siyasî gücün de el değiştirmesi, ülkenin toprak zenginliğine dayalı ekonomisinin saray dışı unsurlar tarafından bölüşüldüğünü göstermektedir. Devletin bu çemberi kırarak bir ekonomi modeli yaratamaması, padişahın da bu güç dengesinin parçası olmasına sebep olmuştur.

III. Mustafa'nın tasarruf tedbirleri ve yenileşme gayretleri, yanlış hesaplanan dış politikalar yüzünden Ruslar karşısında ağır yenilgilerle son bulmuştur. Onun vefatı

üzerine tahta geçen I. Abdülhamid, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı (1774) imzalayarak, Kırım'ı elden çıkarma bahasına bu çatışmalara son vermiştir.

Devletin bu devirdeki amacı Kırım'ı geri almak olmasına rağmen, bunda başarılı olamamıştır. Devletin sorunlarının yeni bir bakışa ihtiyacı olduğu bu devirde, 16. yüzyıldan miras kalan devlet anlayışının aşılamadığı, devrin ihtiyacı olan kurumların yaratılamadığı görülür.

Bu durum, devletin güç kaybetmesine sebep olduğu gibi, kendi iç dengesinde aşamadığı sorunları Batılı uzmanlar rehberliğinde aşılması gerektiği inancının pekişmesine sebep olmuştur.

Bu nedenlerle 18. yüzyılı klasik devlet algısının çözülmesi ve devletin Batılı anlamda bir modernleşme gayreti içine girmesinde, kritik öneme sahip bir dönem olarak değerlendirebiliriz.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar tarih sahnesinde var olmuştur. Uzun devirler boyunca siyaset sahnesinde kalan devlet, iç ve dış nedenlere bağlı olarak kendini her anlamda şekillendirmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı devlet algısı da belli kalıpları ve ayrıntıları muhafaza etmekle birlikte her devrin ihtiyaçlarına göre şekillenen ve değişen bir özellik arz etmiştir. Bu çalışmada 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönem içinde devlet algısını incelerken özellikle Osmanlı klasik döneminin devlet algısındaki değişimlerini anlamaya çalıştık

Osmanlı devlet siyasasındaki “Devlet” kavramının, İslamiyet öncesi Türk yönetim algısından ve İslamiyet etkisiyle güç kazanan İran devlet teorilerinden beslenen bir boyutu olmakla birlikte, kendine has özgünlükler içerdiğini de görüyoruz.

Bu özgünlük, devletin geniş bir sahaya yayılmasının getirdiği kültür birikimiyle alakalı olduğu gibi farklı unsurları yönetebilmek çabasının doğurduğu bir esneklik de içermektedir.

Çalışmamız esnasında dikkatimizi çeken özellik, Osmanlı’daki devlet algısının toprak rejimindeki değişikliklere ve padişahın devlet içindeki konumuna bağlı olarak değiştiğidir.

Bu sebeple de timar sisteminin çalışmamızda ele aldığımız dönemlerde mutlaka muhafaza edildiğini bununla birlikte, ona eşlik eden mukataa, malikâne, mülk toprak gibi uygulamaların zenginlik paylaşımını ve bu bağlamda da devlet algısını etkilediğini söyleyebiliriz.

Timar sisteminin güçlü bir biçimde uygulandığı 15. ve 16. yüzyıllarda padişahın mutlak hakim olarak öne çıktığını bütün sistemin de onun çevresinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu dönemin yasal düzenlemeleri özellikle II. Mehmed’in çıkardığı **Kānûnnâme**’den güç almıştır.

Söz konusu belgenin en açık özelliği padişahın yetkilerini güçlendiren, bu yönüyle de örfü, devlet yönetimine hakim kılan bir boyutu olmasıdır. Bu dönem, aynı zamanda padişahın devletin hayat kaynağı olarak tarif edildiği bir özellik gösterir.

Padişahın Divan toplantılarına katılmaması, bu toplantıları kafes arkasından seyretmesi, arz odası kurularak çıkan yasaların onun onayına sunulması, yemeği yalnız başına yemesi, diğerlerinin kurulan sofralara hiyerarşik bir düzende oturması gibi uygulamalar padişahın tam anlamıyla yüceltildiği uygulamalar olarak karşımıza çıkar.

II. Mehmed itibarıyla vüzeranın Enderun kaynaklı olması, çoğu zaman kul taifesinden olması ve bu yöneticilerin gelirlerinin timar sistemiyle sağlanması II. Mehmed devrinde imparatorluk aşamasına geçen Osmanlı Devleti için timarın ve padişahın önemli olduğu bir devlet algısının geçerliliğini ortaya koyar.

Timar usulünün titiz bir şekilde uygulandığı devirde, padişahın adeta devletin hayat kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. II. Mehmed'in ortadan kaldırdığı güçlü vezirlerin varlığının I. Süleyman döneminde tekrar ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz.

Ancak onların durumları hala padişahın iradesine tâbidir. Maktul İbrahim Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, kendi kadrosunu kurup devlet yönetiminde etkin olan bu güçlü isimler arasında anılabilir.

16. yüzyılın I. Süleyman'dan sonraki devrinde timar sisteminin sorunlar yaşamaya başladığı görülür. Celâlî İsyancıyla Anadolu'da tarımsal üretimin ve güvenliğin akamete uğraması, devletin Avrupa kanalıyla piyasalara giren bol miktardaki gümüşle baş edememesi yalnız bir ekonomik travma yaratmamıştır. Timar ekonomisine dayanan devlet otoritesinin de bir sarsıntı yaşamasına sebep olmuştur.

Devletin nakit para ihtiyacına çözüm bulma gayretleri iltizam uygulamasının yaygınlaşmasına sebep olmuş, bu uygulamada köşe başlarını merkez bürokrasisi tutmaya başlamıştır. Kaynaklar, muhtelif iltizamları İstanbul'daki yüksek rütbeli memurların aldığını söyler ki bu durum 17. yüzyılda bürokrasinin devlet içinde güçlenmesiyle paralel bir durum arz eder.

Onların bu gelirleri denetlemek için yerele giderek iltizam sürecine nezaret etmemeleri onların yönlendirdiği görevlilerin ya da yerel ailelerin bu işi İstanbul bürokrasisi adına yerine getirmesine sebep olmuştur.

Böylece merkezin yereldeki otoritesindeki doğrudanlık ortadan kalkarak yeni güç odakları doğmaya başlamıştır. Söz konusu durumu 18. yüzyıldaki âyanlık sisteminin ilk adımları olarak da düşünebiliriz.

17. yüzyıla geldiğimizde, I. Ahmed devrinde kardeş katli uygulamasının kaldırıldığını görmekteyiz. Ekber-Erşed sistemi kabul edilerek en yaşlı hanedan üyesinin tahta geçmesi kurala bağlanmıştır.

Bu durum, mutlak güce sahip hükümdar algısının değişmeye başladığının da göstergesidir. Çünkü muhtelif zamanlarda çıkan isyanlarda, isyancıların padişahı tahttan indirmesi ya da indirmekle tehdit etmesi, padişah otoritesinin sorgulanır bir hale geldiğini gösterir.

Bu yüzyıl aynı zamanda güçlü ailelerin ortaya çıktığı ve devlet yönetiminde söz sahibi olduğu bir dönem olarak dikkati çeker. Köprülü Ailesi'nin uzun süre sadarette ve bazı önemli makamlarda bulunması, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ve ailesinin özellikle ulema sınıfı içinde güç kazanması bu devrin önemli özelliklerindendir. Bu durum, zenginliğin el değiştirmesine mukabil, padişahın da konumunun değiştiğini ve yeni siyasî aktörlerin öne çıkmaya başladığını göstermektedir.

1695 yılında malikâne usulünün resmîyet kazanması, devlete kayd-ı hayat şartıyla kiracı olan, özünde mülk sahibi bir zümrenin doğmasına zemin hazırlamıştır. Devletin bu yöntemden asıl beklentisi vergi istikrarının sağlanması olmuştur.

Kısa vadede bunu sağlamakla birlikte, iktidarın paylaşımında yeni unsurların devreye girmesinin resmîyet kazanması, bu vergi usulünün sağladığı yasal zeminde filizlenmiştir.

Toprak üstünde iltizam, malikâne, mukataa gibi farklı denetim yöntemlerinin uygulanması, bürokrasinin zenginleşip güçlenmesine ve yerel ortaklarının da

merkeze karşı güç kazanmasına sebep olmuştur. 18. yüzyıldaki ademimerkeziyetçi güç dağılımının temelinde bu gibi uygulamaların olması bir tesadüf değildir.

Osmanlı topraklarında zenginlik üretiminin tarım ekonomisine dayanması, Avrupa'daki gibi bir şehirli sınıfın doğmasına engel olmuştur. Dolayısıyla hükümdara karşı yeni haklar talep eden bir zümre oluşmamıştır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşrasındaki sosyal hayata dair yapılan incelemeler, yerel memurların zenginleşip âyanlaştığını ya da bölgenin güçlü ailelerinin memurlaşarak güçlendiğini göstermektedir.

Bu ilişki yumağı, üretken bir şehirli sınıfın doğmasına engel olmasa bile yavaşlatmıştır. Ancak devletin gücüyle yereli yöneten ve zamanla bölgede devletin otoritesini de aşan beylerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

18. yüzyıl sonlarında, özellikle I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayûnlarından yola çıkılarak yapılan değerlendirmede, sadrazamlık makamının çok güçlü bir pozisyonda olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanında özellikle taşradaki eşraftan kaynaklanan bazı krizlerin İstanbul merkezinin otoritesiyle çözüme kavuşturulamadığını, bu noktada merkezin taşra karşısında bir zayıflığa uğradığını padişahın yalnız bedduayla sınırlı kalan yakınmalarından anlamaktayız.

Bu bağlamda, ekonomik zenginlikle birlikte gücün biriktiği makamın da değiştiğini, Osmanlı hanedanının manevî saygınlığını her daim devam ettirmekle birlikte her zaman mutlak iktidarın sahibi olmadığını söyleyebiliriz.

II. Mehmed'in kudret sahibi hükümdar imajının I. Abdülhamid devrine gelindiğinde adeta danışılan, müşavirlik eden bir devlet büyüğüne dönüştüğünü görülmektedir. Bunun yanında II. Mehmed devrinde göze görülmeyen bir güç merkezi olan padişah algısına mukabil I. Abdülhamid devrinde, tebdil-i kıyâfet şehrin nabzını tutan, yangın söndürme çalışmalarına nezaret eden bir padişah tipi oluşması, zaman içinde devlet algısına bağlı olarak padişah tipinin de değiştiğini bize göstermektedir.

Bu değişim, “Adalet Dairesi” anlayışına dayanan klasik devlet algısının zaman içinde adaleti sağlayan padişah imajından adalete tâbi padişah algısına dönüştüğünü göstermektedir ki 19. yüzyılda, Tanzimât Fermanı’nın ilanı esnasında padişahın kanunlara uyacağı sözünü vermesi devlet içindeki bu değişimin nihaî doğrultusunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali: **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çeviren: Oktay Özel-Canan Şahin, Ankara, İmge Kitabevi, 2018
- Ahışhalı, Recep: “Râmi Mehmed Paşa” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**,(Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/rami-mehmed-pasa>
(E.T.27.08.2019)
- Ahmed Cevdet Paşa: **Târîh-i Cevdet I-II**, hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018
- Ahterî Mustafa
Muslihuddin el-
Karahisarî: **Ahterî-yi Kebir**, hazırlayan: H.Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2017
- Akdağ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018
- Akdağ, Mustafa: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018
- Aksan, Virginia H. : **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çevirmen: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Aktepe, Münir: “Abdülhamid I”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-i>
(E.T.04.09.2019)

- Aktepe, Münir: **Patrona İsyanı (1730)**, Ankara, Altınordu Yayınları, 2016
- Anonim: **Anonim Osmanlı Kroniği [Osmanlı Tarihi (1299-1512)]**, hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2015
- Anonim: **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/ 1688-1704):** hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000
- Anonim: **Dede Korkut Hikâyeleri**, hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000
- Anonim: **Oğuz Kağan Destanı**, hazırlayan: W.Bang, G.R.Rahmeti, (Çevrimiçi)
http://aton.ttu.edu/pdf/Oguz_Kagan.pdf
(E.T:30.07.2019)
- Anooshahr, Ali: “İdris-i Bitlisi’nin Heşt Behişt’inde Osmanlı’ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı”, **Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)**, C:50, İstanbul, 2017, s.1-28
- Arslan, Mahmut: **Kutadgu-Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987
- Arslantaş, Nuh-Ben Naeh, Yaron: **Anonim Bir İbranîce Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013

Atçıl, Abdurrahman: “Osmanlı Devleti’nin Ulemâsı/Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı (1453-1600)” **Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015

Aydın, Yusuf Alperen: **Müteşebbis ve Devlet 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa’nın Yükselişi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2016

Aydın, Yusuf Alperen: **Sultanın Kalyonları, Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)**, İstanbul, Küre Yayınları, 2011

Azamat, Nihat: “Hamza Bâlî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) ,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-bali>
(E.T. 10.11.2019)

Baltacı, Cahit: “Arpalık” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/arpalik>

Başar, Fahmeddin: **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997

Başbakanlık Osmanlı
Arşivi (BOA):

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-1560)
Özet-Transkripsiyon ve İndeks-I, Ankara, 1993,
(Çevrimiçi),
[https://www.academia.edu/38168076/3_Numaral%C4%B1_M%C3%BChimme_Defteri_966-968_1558-1560_M%C3%BChimme_Registration_Number_3_966-968_1558-1560_\(E.T.10.02.2020\)](https://www.academia.edu/38168076/3_Numaral%C4%B1_M%C3%BChimme_Defteri_966-968_1558-1560_M%C3%BChimme_Registration_Number_3_966-968_1558-1560_(E.T.10.02.2020))

Başbakanlık Osmanlı
Arşivi (BOA):

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-1566)
Özet- İndeks, Ankara, 1994, (Çevrimiçi)
https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/5_nolu_muhimme_ozet_indeks.pdf (E.T. 10.02.2020)

Başbakanlık Osmanlı
Arşivi (BOA):

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569)
Özet-Transkripsiyon ve İndeks-I, Ankara, 1998
(Çevrimiçi)
https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/7_nolu_muhimme_1.pdf (E.T.20.04.2020)

Başbakanlık Osmanlı
Arşivi (BOA):

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks-I, Ankara, 1996

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): **85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042)/1630-1631(1632)) Özet-Transkripsiyon-İndeks**, Ankara, 2002
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi, tarihsiz
- Berkes, Niyazi: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018
- Beydilli, Kemal: “Mustafa III” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-iii> (E.T. 01.09.2019)
- Bilgen, Abdüsselam: **Adâ’î ve Selim-nâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007
- Buzpınar, Tufan: “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.1, İstanbul, s.113-131
- Çetindağ, Yusuf: “Siyasî Açıdan Osmanlı-Timurlu İlişkileri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.24, 2016
- Çiftçioğlu, Nihal Atsız: **Osmanlı Tarihleri-I**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1949

- Dante: **Monarşi**, çevirmen: Begüm Yiğit, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017
- Dede Cöngî: **es-Siyâsetü's-Şer'iyye -Şer'î Siyaset-**, çeviren: Asım Cüneyd Köksal, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2019
- Derviş Ahmed Âşıkî: **Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]**, hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2013
- Divitçioğlu, Sencer: **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, İstanbul, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2015
- Djuvara, Trandafir G: **Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje 1281-1913**, çeviren: Pulat Tacar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Dökmeci, Volkan: **“Venedik Kaynaklarına Göre II.Bayezid ve I.Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlar”** (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011
- Dukas, **İstanbul'un Fethi-Dukas Kroniği 1341-1462**, çeviren: V.Mirmiroğlu, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2013
- Eldem, Edhem: **“18. Yüzyıl ve Değişim” Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, S.19, İstanbul, s.189-200

- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016
- Emecen, Feridun M. : **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2018
- Emecen, Feridun M.: “Selim I” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/selim-i> (E.T.14.08.2019)
- Emecen, Feridun M. : “Matruşka’nın Küçük Parçası: ‘Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve ‘Lale Devri’ Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.52, İstanbul, s.79-99
- Eroğlu, Haldun: **Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2016
- Erünsal, İsmail E.: “XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke ve İlhad Tarihine Bir Katkı” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.24, İstanbul, s.127-157
- Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, çevirmen: Emine Sonnur Özcan, Ankara, Doğu Batı Yayıncılık, 2018

- Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, çevirmen: Ayşe Berktaş, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2017
- Fatih Sultan Mehmed: **Atam Dedem Kanunu**, hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul, Kronik Kitap, 2017
- Fisher, Sydney Nettelon: **Sultan Bayezid Han 1481-1512**, çeviren: Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018
- Genç, Vural: **Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî (1457-1520)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019
- Genç, Vural: "Fatih'in Emperyal İmajında Bir Acem'in Katkısı: Riyâzî-i Semerkandî" **Tarih Dergisi**, S.69 (2019/1), İstanbul, s.37-50
- Hadîdî: **Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi (1285-1523)]**, hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2015
- Halaçoğlu, Yusuf: **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014

Hezarfen Hüseyin Efendi: **Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, hazırlayan: Sevim İlgürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998

Hüseyin Tugi: **Musîbetnâme Tahlil-Metin ve İndeks**, hazırlayan: Şevki Nezihi Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010

İbn Kemal **Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter**, hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991

İbn Kemal **Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter**, hazırlayan: Koji İmazawa, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000

İbn Kemal: **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991

İdris-i Bitlisî: **Heşt Behişt VII. Ketibe**, hazırlayan: Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013

İlgörel, Mücteba: **“Kösem Sultan” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kosem-sultan> (E.T.24.08.2019)

İlgörel, Mücteba: **“Elmas Mehmed Paşa” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmas-mehmed-pasa> (E.T. 28.08.2019)

İnalcık, Halil: **“Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Ankara, İmge Kitabevi, 2019

- İnalcık, Halil: **İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İslâmiyet ve Devlet**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018
- İnalcık, Halil: **Kuruluş Dönemi(1302-1481) Osmanlı Sultanları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015
- İnalcık, Halil: “Osmanlı Hukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.13, S.2, s.103-126
- İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- İnalcık, Halil: **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, İstanbul, Kronik Kitap, 2017
- İnalcık, Halil; Oğuz, Mevlûd: **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân –İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989

- Kaçar, Mustafa: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mühendishanelerin Kuruluşu” **Osmanlı**, C. 8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.680-698
- Kafadar, Cemal: “İki Cihân Āresinde”, **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, S.19, İstanbul, s.41-62
- el-Kâfiyeci, Muhyiddin: **Seyfü’l-Mülûk/ Seyfü’l-Kudât –Kâfiyeci’nin Siyâsetnâmeleri**, Hazırlayan: Nail Okuyucu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018
- Kantorowicz, Ernst H. : **Kralın İki Bedeni Ortaçağ Siyaset Teolojisi Çalışması**, çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2018
- Karahasanoğlu, Selim: “Osmanlı Tarih yazımında ‘Lale Devri’ Eleştirel Bir Değerlendirme” **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 7 (247), İstanbul, 2008, s.129-144
- Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankarî: **Enîsü’l-Celîs**, hazırlayan: A.Azmi Bilgin, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2008
- Kaşgarlı Mahmud: **Divanü Lûgat-it-Türk IV Dizin**, hazırlayan: Besim Atalay, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1999
- Kâtib Çelebi: **Siyaset Nazariyesi Düstûru’l-amel li Islâhi’l-Halel**, hazırlayan: Ensar Köse, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016

- Keskintaş, Orhan: **Adalet, Ahlâk ve Nizam-Osmanlı Siyasetnameleri-**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017
- Keykâvus: **Kabusnâme**, hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007
- Khoury, Dina Rızk: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, çevirmen: Ülkü Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999
- Kınalızâde Ali Çelebi: **Ahlâk-ı Alâ’î**, hazırlayan: Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017
- Koç, Yahya: **“Sayda Eyaleti’nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1775)”**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018
- Koçi Bey: **Koçi Bey Risaleleri**, hazırlayan: Seda Çakmakcıoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2008
- Kot, Ayşe Müşerref: **“16.Yüzyılın İkinci Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı”**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012
- Köhbach, Markus: **“Çasar veya İmparator? Jitvatorok Antlaşması’ndan (1606) Sonra Roma Kayserleri’nin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında” Tarih Dergisi**, S.37, çevirmen: Yusuf Alperen Aydın, İstanbul, 2002
- Köksal, Asım Cüneyd: **Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyâset-i Şer’iyye**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017

- Kritovulos: **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, çevirmen: Arı Çokona, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- Lütfi Paşa: **Asafnâme**, hazırlayan: Ahmet Uğur, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2017
- Machiavelli, Niccolo: **Hükümdar**, çevirmen: Necdet Adabağ, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Mehmet Niyazi: **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017
- Mevlânâ Mehmed Neşrî: **Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1286-1485)]**, hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2015
- Mumcu, Ahmet: **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017
- Mumcu, Ahmet: **Divan-ı Hümayun**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017
- Mustafa Nuri Paşa: **Netâyicü'l-Vukûât I-IV (İndeksli Tıpkıbasım)**, hazırlayan: Yılmaz Kurt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014
- Naîmâ Mustafa Efendi: **Târih-i Na'îmâ –Ravazatü'l-Hüseyn fî Ahbâri'l-Hâfikayn-I**, hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007

- Necipoğlu, Gülru: **15. Ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar**, çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014
- Nizâmü'l-mülk: **Siyâset-nâme**, hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999
- Nutku, Özdemir: **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Osmanlı Toplumunda Mülhidler ve Zındıklar (15.-17. Yüzyıllar)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003
- Oğuzoğlu, Yusuf: **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2005
- Oruç bin Ādil: **Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]**, hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2014
- Öz, Mehmet: **Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözölme ve Gelenekçi Yaklaşımlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017

Özcan, Abdülkadir: “Mustafa II” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-ii> (E.T. 26.08.2019)

Özcan, Abdülkadir: “Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,(Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kopruluzade-fazil-ahmed-pasa> (E.T. 28.08.2019)

Özcan, Abdülkadir: “Mahmud I” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-i--osmanli> (E.T. 31.08.2019)

Özcan, Abdülkadir: “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri” Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S.10-11, İstanbul, 1983 s.239-248

Özkaya, Yücel: Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014

Öztürk, Necdet: XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-nâme (1299-1490), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001

Pala, İskender: Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013
- Piterberg, Gabriel: **Bir Osmanlı Trajedisi –Tarihyazımının Tarihle Oyunu**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017
- Quataert, Donald: **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, çevirmen: Ayşe Bektay İstanbul, İletişim Yayınları, 2016
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi: **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, hazırlayan: Abdülkadir Özcan vd., İstanbul, Klasik Yayınları, 2013
- Ricaud, Paul: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, çevirmen: Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012
- Sabev, Orlin: **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016
- Sahillioğlu, Halil: **Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri**, İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 2002
- Salzmann, Ariel: **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime’i**, çevirmen: Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011

- Sarıcaoğlu, Fikret: “Sır Kâtibi” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/sir-katibi#2-osmanlilarda> (E.T.27.08.2019)
- Sarıcaoğlu, Fikret: “Osman III” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) , <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-iii> (E.T.01.09.2019)
- Sarıcaoğlu, Fikret: “Hatt-ı Humâyûnlarına Göre Bir Pâdişâhın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997
- Sarıcaoğlu, Fikret: **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul, TATAV- Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001
- Selânikî Mustafa Efendi: **Tarih-i Selânikî I-II**, hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999
- Sertoğlu, Midhat: **Mufasssal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı), C: V**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi: **Solakzâde Tarihi**, hazırlayan: Vahit Çabuk, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2016
- Sultan Divani Müzesi: [https:// www.sultandivanimuzesi.com](https://www.sultandivanimuzesi.com) (E.T: 28.07. 2019)

- Şahin, Kamil: “Edebâli” **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) [,https://islamansiklopedisi.org.tr/edebali](https://islamansiklopedisi.org.tr/edebali)(E.T:28.07.2019)
- Şahin, Kaya: **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar – Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası-**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012
- Taneri, Aydın: **Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teskilâtı**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003
- Tansel, Selâhattin: **Yavuz Sultan Selim**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016
- Tekin, Talât: **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2010
- Tezcan Baki: “ ‘Genç’ Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyan ve Ayaklanma**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010

- Tezcan, Baki: “Zafernâme Müellifi Hâlisî’nin Bilinmeyen Bir Eseri Münâsebetiyle”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.19, İstanbul, s.83-98
- Tezcan, Baki: Tarihçe-7/Baki Tezcan, <https://www.youtube.com/watch?v=7Brx2NZ3LeQ>
- Timur, Taner: **Osmanlı Kimliği**, Ankara, İmge Kitabevi, 2010
- Timur, Taner: **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara, İmge Kitabevi, 2010
- Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi: **Topçular Kâtibi Abdükâdir (Kadrî) Efendi Tarihi Metin-Tahlil-II**, hazırlayan: Ziya Yılmaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003
- Tuğluca, Murat: **Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016
- Turan, Namık Sinan: **Hilafet Erken İslâm Tarihinden Osmanlı’nın Son Yıllarına**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017
- Turan, Şerafettin: “Bayezid II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayezid-ii>, (E.T.13.08.2019)
- Tursun Bey: **Târîh-i Ebü’l-Feth**, hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977

- Unat, Faik Reşit: **1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.III, I.kısım, Ankara, 2011
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.IV, I.kısım, Ankara, 2011
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010
- Ülgener, Sabri F. : **İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, Derin Yayınları, tarihsiz
- Ümit Hassan: **Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015

- Vehbî: **Sûrnâme-Üçüncü Ahmet'in Düğün Kitabı**,
Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,
2008
- Werner, Ernst: **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar(1300-1481)-Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci-**,
İstanbul, Yordam Kitap Basın Yayın, 2014
- Yıldırım, Rıza: **Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğın Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018
- Yılmazer, Ziya: : “Murad IV” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) ,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv>
(E.T.22.08.2019)
- Yusuf Has Hacıp: **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**,
hazırlayan: Fikri Silahdaroğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000
- Yücel, Yaşar: “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Gözlemler”, **Belleten**, C. XXXVIII, S.152, Ankara, s.657-708